

ПРАВА ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

Інформаційно-аналітичний бюлетень
Українсько-Американського
Бюро захисту прав людини
Випуск 16

Київ – Харків
1996

ЗНАТИ, ЩОБ УВЛАСНИТИ (Замість передмови)

Ми звикли чванитися своєю європейськістю, підкреслюючи при цьому, що Україна є унікальним геополітичним тілом, що має ключі і від Сходу, і від Заходу. Хоч це й дуже вже гіпотетично, бо маючи такі сьогоднішні можливості для нового, вже самостійного, творення українського синтезу Сходу і Заходу, задурюємо себе різними «дивацькими ідеями» відродження «найстародавнього чогось».

Коли заходить мова на релігійну тему, то майже завжди автоматично переводимо її у площину протиставлення Київського та Московського православ'я, – так наче нічого більше на цю тему сказати, – зовсім ігноруючи їхні спільні візантійські джерела. Але якщо спадкоємство Київської Церкви часів Володимира Великого ми бачимо в Українській Греко-Католицькій Церкві, то такою ж спадкоємицею Київського православ'я стало і Московське православ'я: спочатку незалежнись від Києва, а пізніше підпорядкувавши собі той Київ.

Бо як би не ставитися до того протиставлення Київського православ'я Московському, зауважмо, що стосується воно минулого. Воно, очевидно, таки слухне щодо минулого. Але чому боїмося порівнювати себе у сьогоднішньому дзеркалі? Як взагалі виглядаємо на загальносвітовому християнському тлі? А ніяк! Бо ми психологічно все ще в минулому, і звідти нас не може витягнути жодна сила, бо досі живемо легендою, що ми – Європа, а «кацапи» – Азія. Дуже давно зіштовхнувшись з різними християнськими течіями, не виключаючи й головних – католицизму й протестантизму – сьогодні ми загнали себе у своєрідні духовні гетто, визираючи час від часу звідти «як Пилип з конопель», щоб черговий раз чимось здивувати цивілізований світ...

Звичайно, поза діалогом зі світом було майже до початку ХХ сторіччя і головне, російське, річище Московського православ'я. Єдине примітне на той час явище – тільки встановлення перших контактів з католицьким крилом Англійської Церкви та початок Євангелічної міжконфесійної праці серед «російських» студентів («російських» – зовсім не етнічна, а імперська характеристика).

Але вже 1906 року група ентузіастів англокатоликів на чолі з отцем Файнсом Клінтоном засновує в Англії «Товариство поєднання Східно-Православної та Англійської Церков» з метою «відновлення спілкування у таїнствах між двома Церквами». А в результаті активних поїздок в Росію та щасливих контактів там, з'являється і в Петербурзі відділення цього Товариства, яке очолив єпископ Холмський Євлогій (Георгієвський). Наступником його на цьому посту був тодішній архієпископ Фінляндський Сергій, що згодом став Московським Патріархом. Це спеціально вказую, щоб підкреслити те значення, яке на початку ХХ ст. надавалося видатними представниками Московського православ'я, – як тодішніми «великоросами», так і малоросами, – налагодженню церковного діалогу із західно-європейськими християнськими Церквами.

Єпископ Холмський Євлогій мене зацікавив спочатку з чисто «земляцьких» мотивів, з причетності до виділення Холмщини в окрему губернію Російської імперії, бо я родом з Холмщини. Пізніше з Енциклопедії Українознавства довідуюся, що єпископ Євлогій ще насаджував православ'я у Галичині під час окупації її Росією у Першу світову війну, але пізніше був членом Найвищої Церковної Ради за часів Скоропадського в Україні, заарештовувався Директорією, жив у Франції, де й помер у 1946 році. Але не згадує Енциклопедія, що у 1920-1946 рр. був Євлогій митрополитом Російської Церкви у Західній Європі. З «чисто патріотичних міркувань»?!

Інший шлях, про який була згадка вище, – продовжувала «знизу» ефективно торувати «Всесвітня студентська християнська федерація», що працювала серед студентства Росії. На думку фахівців, тодішній всеросійський студентський християнський рух був прекрасною школою виховання християн, що справді мислили по-вселенськи. Вважаю, що ці два шляхи залишаються досі актуальними і, здається, вдалимими і для України.

Певен, що, йдучи тільки протоптаною стежкою протиставлення Московського та Київського православ'я, ми нічого не досягнемо для сьогоднішнього. Авторитету Федотова я не ставлю під сумнів, але Київського православ'я сьогодні немає, а є таке, що «не має майже нічого спільного з Київським» – православ'я Московське. Воно реальне і в Москві, і в Києві. Щоправда, вже не тільки не колишнє імперське, але й не монопольне, бо в самій Росії «на п'яти» Московському патріархатові наступає Російська Закордонна Православна Церква, а в суспільстві зростає прихильність і до інших християнських Церков.

Маємо усвідомити, що штучно отак вичленувати своє «очищене власне минуле» з минулого спільного

потокі історичного розвитку, який коротко називаємо «Російська імперія та Московське православ'я», на-вряд чи можливо. Та й потреби такої насправді немає, якщо тільки не захворіти колишньою радянською хворобою доводити всьому світові, де є «родина слонів». Сам факт перебування України в тому потоці не повинен однозначними оцінками тиснути на всі процеси, його просто треба «винести за дужки», а процеси, що відбувалися в тому потоці, звичайно, вивчати, аналізувати усі «плюси та мінуси», а «мінуси» після того свідомо та цілеспрямовано виліковувати в нас самих. І не треба думати, що ці «дужки» завжди обов'язково мають державно-політичний характер, бо духовний, ідейний вплив кордонів насправді не визнає. Адже жодних катастрофічних висновків з факту нашого віддавен перебування у річищі юдео-греко-римсько-християнської традиції в розвитку європейської цивілізації ми не робимо, а навпаки, підкреслюємо позитивність тих впливів. Це може не подобатися комусь, скажімо, із прихильників українського язичництва сьогодні, але нічого вдіяти ніхто не може: річище те діє як код, та й годі. Так само і в тому випадку з російськими впливами, особливо від того часу, коли ми опинилися на дещо нижчому від Росії щаблі. Колиш Україна впливала на Московщину, сьогодні – навпаки, то ж ставимося до того спокійно, без конфронтаційності. Взагалі, треба уміти багато що «виносити за дужки», а не ставити собі поперек дороги. Та й про яке вичленування наше у релігійно-духовній сфері може бути мова, якщо ми не вичленували себе досі з того «євразійського моноліту» у більш матеріалізованих сферах, наприклад, в економічній чи, скажімо, військовій? Вже не кажучи про те, що таке безоглядне вичленування і нерозумне без належного попереднього налагодження в «себе» особистісного виміру суспільного життя. Та обов'язкового подолання конфронтаційності в собі.

Бо як би не ставитися до політичних висловлювань з «українського питання» видатного російського філософа (з українською кров'ю!) Володимира Соловйова, проте найменших підстав ігнорувати результати його восьмирічного вивчення проблеми Схід-Захід «за першоджерелами, тобто за актами соборів та за творами стародавніх авторів та навчителів Церкви – грецьких та латинських» не те що немає, а навпаки, цей духовний доробок нам ще довго опановувати треба, аби й собі повторити за ним твердо, що «Справжня церковність залежить від присутності апостольського наступництва, від православної віри у Христа як Сина Божого і Сина Чоловічого і, нарешті, від повноти таїнств. Усе це однаково є і в нас, і в католиків. Отже, і ми, і вони становимо разом Єдину, Святу, Вселенську (в оригіналі-«кафолическую», – відповідно до традиції передачі грецького «καθολικός» – «вселенський») та Апостольську Церкву, не дивлячись на нинішнє історичне тимчасове розділення, яке не відповідає істині справи, а тому тим печальніше» (див. Листи, т. II, стор. 105). Визнаючи Рим вселенським центром християнства, він пише до І.С. Аксакова: «Я глибоко і твердо переконаний, що церковне примирення Сходу і Заходу є саме національним історичним завданням Росії...» (Листи, т. V, стор. 39-57) Схожу позицію щодо загальнохристиянської єдності займав і відомий російський православний історик М. Поснов: «Маємо можливість повного поєднання в Апостольській і Вселенській Церкві за допомогою загального єдиного для Сходу і Заходу Собору... Нам, слов'янським народам, треба рівнятися не на Фотія, а на Мефодія і Кирила» (див. История Христианской Церкви, Брюссель, 1964, с. 563). І жодною перешкодою тому єднанню не є, виявляється, т. зв. латинське ФЮКВЕ, бо всі сучасні богослови однастайні в тому, що ФЮКВЕ дозволяє тлумачення не тільки «і від сина», але «і через сина». І таке тлумачення було відоме ще у Візантійську епоху. А ми ЗНАТИ НЕ ХОЧЕМО, бо нам ПОТРІБНА ПРИЧИНА нашої вродженої конфронтаційності щодо всього іншого, зокрема ВАТИКАНСЬКОГО ІНШОГО. Адже достатньо порівняти відповідні місця Біблії у Ватиканському виданні з її будь-яким «найправославнішим» перекладом... Проте, аргументи у таких випадках, – з мого власного досвіду, – викликають тільки лють і відповідну «обойму» проклять на голову того, хто посмів знанням аргументувати чи закликати до нього: «ачу, нечиста сила, згинь!.. Нащо те ваше знання, коли достатня тверда віра...». Але облишимо «кликунів від чистоти» православ'я. Після відомого взаємного зняття анафем, що мало місце понад 30 років тому, на думку широкого таки загалу православного залишається перешкода до поєднання християнського світу. Це – догмат про «папську непогрішність». Але в католиків йдеться про дещо м'якше, про «непомилність». І «непомилність», що її Божий Засновник дав своїй Церкві в навчанні про віру та обряди, так широко простягається, як широко простягається Боже Об'явлення, що його треба свято берегти та вірно викладати. В силу своєї служби втішається непомилністю Римський Архієрей, Голова колегії єпископів, коли як найвищий пастир і вчитель усіх християн, що утворює братів своїх у вірі (Пор. Лук. 22, 32), проголошує науку про віру і мораль остаточним актом. Тому його вирішення під натхненням святого Духа, обіцяним йому у святому Петрі, тому жодне з них не потребує якогось підтвердження від інших та не дозволяє на жоден позов до іншого суду. Бо тоді Римський Архієпископ навчає не як приватна особа, а як найвищий учитель цілої Церкви, в якому зокрема є дар непомилності самої Церкви, викладає і зберігає науку католицької віри. Обіцяна Церкві непомилність є також в єпископському тілі, коли виконує найвищу вчительську службу спільно з наслідником Петра (Див. II Ватиканський Собор, Про Церкву, р. III, п. 25). Формула «про непомилність», прийнята на I Ватиканському Соборі у 1870 році, не вважається вдалою самими католиками, бо дозволяє абстрактнотеоретично різні тлумачення і без ущипливих звинувачень з православного табору. Але віддавна панує в католицизмі на практиці доволі помірковане тлумачення і немає підстав хвилюватися, що ця формула буде колись витлумачуватися у «диктаторській» формі. Православні перекладають найбільш неприйнятне місце як «самі собою, а не за згоди Церкви», а католики розуміють як «самі собою, а не тільки за згодою Церкви». І причина для «відкидання» вже готова... Звичайно, не всі православні шукають «причину».

Тому й сьогодні на тлі нашого зациклення окованостями та пошуками державної підтримки українському православ'ю, – а тому й відгороджування від світу, – варто іноді заглядати без політичних окулярів, а

що робиться у тому «зненавидженому московському православ'ї». Звичайно, і там вистачає крикливих «батьшок і матушок», що проти будь-якого осучаснення православ'я коштом знань, але є і цілком здорові і впливові сили, які розуміють, що порятунок православ'я у братських контактах з «інославною християнськими конфесіями», які працюють не «з територією», а з людиною, ведучи її до Бога. Достатньо переглянути хоча б виступи православних достойників на Архиєрейському Соборі РПЦ у 1989 р.

Отже, не може бути й мови про якесь відродження Київського православ'я Х-ХІІІ ст.ст. – воно в тодішньому вигляді нікому просто й непотрібне. Але можна і треба говорити про особистісний свідомий духовний рух до принципово відкритих і до Заходу, і до Сходу київських джерел сучасного нашого православ'я в Україні, православ'я, що, не дивлячись на розколи, змушене силою обставин виробляти самостійно вже нові координати свого внутрішнього розвитку та своїх взаємин з ближчими та дальшими братніми Церквами як християнськими, так і нехристиянськими. Рух, освітлений тверезим розумом із безумовним врахуванням сьогodнішніх тенденцій захисту своєї ідентичності та поєднання її з іншими такими ідентичностями як рівний з рівним у рівноправній мозаїці. Поєднання всередині держави і поєднання у світі. Зрозуміймо, що результати колишніх зусиль Соловйова чи Георгієвського на стимулювання зацікавлення з боку Московського православ'я діалогом із християнством Заходу мають до сучасного православ'я в Україні найбезпосередніше відношення. Дістаємо можливість продовжувати їхню лінію, а не розпочинати «все з нуля».

Немає можливості торкатися інших аспектів широкого спектру діалогу Московського православ'я як з католицизмом, так і протестантизмом. Але якщо Патріарх Московський Алексій І у несприятливих умовах 1949 року назвав Римську Церкву братською, то нам немає підстав сором'язливо замовчувати це для того, щоб поставити під сумнів правомірність використання Ватиканом сьогodні аналогічної формули зі свого боку щодо православних Церков. Одним словом, – перестаньмо себе мислити у конфронтаційному полі і шукати причини збереження конфронтаційності довкола.

* * *

Але заради правди слід визнати, що й Католицька Церква тільки наприкінці минулого сторіччя у своїй гордій самодостатній вселенськості свідомо починає виходити із самоізоляції, намагаючись бути активнішою та відкритішою щодо інших релігійних напрямків та суспільства взагалі. Що не могло не викликати потреби в розробці свого суспільного вчення, коли прийшло усвідомлення, що реалізація тодішніх соціалістичних схем суспільного реформування за допомогою насильства виявиться неймовірно згубним для справжнього суспільного поступу.

Проте остаточно каркас сучасної католицької соціальної доктрини сформував глибокий і чесний аналіз гіркого досвіду страхіть Другої світової війни, а конституював ІІ Ватиканський Собор. Цей Собор осучаснив теологію, пом'якшив доктрини, що колись протиставляли католицизм іншим християнським віросповіданням, створив сприятливі умови для доброзичливого діалогу не тільки в рамках християнства, але також з іншими релігійними системами. У віровченні на перший план висуваються загальнохристиянські догмати, а католицьке тлумачення ведеться насамперед як справді вселенське, екуменічне. У центрі фундаментально опрацьованої католицької соціальної науки було поставлено не народ чи клас, а особистість, яка має дотримуватися відкритої та солідарної поведінки. (Щоправда, у своєму останньому виступі в ООН з нагоди її 50-річчя папа Іван Павло ІІ звернувся з пропозицією розробити й Хартію про загальні права народів, щось на зразок Загальної декларації прав людини, проте це не означає заперечення прав особистості, бо має стати інструментом регулювання різних колізій, що виникають в реальному житті тих прав на різних рівнях спільнот. Більше того, це однозначно підкреслює вагу прийнятої у 1948 році Загальної декларації прав людини.)

Можна твердити, що новації, акумульовані в соціальній доктрині Католицької Церкви, що стала вже загальноновизнаним «експертом у питаннях людини», виходять за рамки чисто церковної доктрини, стаючи безумовно важливими орієнтирами у вирішенні загальнолюдських проблем сучасності, переконливо демонструючи ефективність все зростаючої відкритості Церкви до світоглядно плюралістичного світу, тим самим створюючи можливості «усім людям доброї волі» співпрацювати з Церквою на ґрунті розуму. Тут треба підкреслити, що саме права людини стали для Католицької Церкви і суспільства Заходу лінією ефективного контакту, фундаментом для побудови новоєвропейської привабливої для всього світу цивілізації, принципи функціонування якої не суперечать жодною мірою ані християнському вченню, ані фундаментальним вимогам, що сформульовані в документах ООН та загальноєвропейських структур про права людини.

Суттєвий внесок у розвиток католицької соціальної науки вже в цьому сторіччі зробив папа Пій ХІІ, який ще у своєму Різдвяному посланні 1942 року дав цілісну персоналістську щодо прав людини суспільну програму, яка охоплювала як гідність і права людської особистості, виводячи їх з людської гідності, так і захист єдності суспільної, зокрема – сім'ї, зазначаючи, що «якщо хтось прагне, щоб зірка миру зійшла і затрималася над людством, нехай відштовхне від себе розмаїті форми матеріалізму, який бачить в народі тільки збиту до купи нікчемну отару, вважаючи її предметом владарювання та сваволі, нехай намагається зрозуміти суспільство як внутрішню єдність, що виростає і дозріває під опікою провидіння, як єдність, яка на певному обширі стосовно своїх рис при співпраці різних суспільних груп намагається досягнути відвічних, хоча завжди нових, цілей культурного та релігійного життя». Захищаючи безумовну гідність людської праці, слушно підкреслював, що вона найтісніше пов'язана з удосконаленням особистості, – і в цьому шляхетна гідність та привілей праці. А говорячи про християнську концепцію держави, підкреслив, що вона має бути державою, свідомою своєї відповідальності, і влада в ній має бути на службі суспільства і суспільного добра

у душі пошанування людської особистості та визнання зусиль особистості у досягненні нею високих вічних цілей.

Дуже прислужився до вироблення нової соціальної науки наступний папа Іван XXIII, який у своїх останніх двох великих енцикліках 1961 та 1963 років зробив дальший синтез та актуалізацію суспільної науки Церкви, підготувавши тим самим великою мірою і висновки Другого Ватиканського Собору. Енцикліки містять глибокий аналіз змін, що сталися у світі по Другій світовій війні, і на його основі вказують принципи, у світлі яких слід шукати вирішення проблем, що наросли у зв'язку з тими змінами, та новими загрозами. У першу чергу, це – християнський гуманізм, що базується на християнській концепції людини, яка враховує її кінцеву мету та надприродне покликання. Такий гуманізм активно противиться усім спробам конструкції гуманізму антропо – чи соціо-центричного, як згубним для людини. По-друге, це – християнський персоналізм, що підносить правду гідності і добра людської особистості до рангу непорушного канону дії і впливає з абсолютного характеру кінцевої мети, реалізованої особистістю, та з автономії людської особи в реалізації тої мети. Далі тісно пов'язавши ідею спільного добра з концепцією натурального права, закладається існування цілої ієрархії загальних благ та відповідної до неї ієрархії спільнот. Відповідником принципу загального добра є принцип солідарності, що визначає якби межі вимог спільного добра, а також встановлює форми його реалізації. В цьому сенсі вони є кореляційні. Принцип солідарності стоїть на сторожі первинності особи, її права на ініціативу, а отже, і діяльну участь у використанні цього добра. Певним доповненням принципу солідарності є принцип справедливості, до якого католицька Церква часто звертається. Особливої уваги заслуговує ідея гуманістичної структури суспільства, адже кожне суспільство є твором людей, що належать до його складу і тільки остільки є воно справжньою спільнотою, оскільки її члени свідомо та вільно беруть участь у її житті та діяльності.

* * *

Кожному, хто починає знайомитися із суспільним вченням католицької Церкви, впадає в око високий інтелектуальний рівень через сучасне філософсько-теологічне осмислення людини, хоч джерела моделей поведінки сьогоденної людини треба бачити у сивій давнині.

Певен, що не тільки християни усіх конфесій знають епізод ВТЕЧІ Авраама з невеликою жменькою людей від спокус неприхильного до монотеїзму оточення близькосхідного степу, шукаючи собі свободи та гідності, – епізод, що започаткував утворення обраного Богом народу. Тільки в такий спосіб Авраам може залишитися вірним Богові, з яким уклав угоду. Ця втеча була не просто втеча, а ВИБІР власної ідентичності і початком нової релігійної та суспільної культури, в якій людина стає найвищою цінністю і її вже ніхто не може віддати у жертву навіть Богові.

У втечі пізніше шукатиме порятунку для своєї ГІДНОСТІ та ІНШОСТІ поневолений в Єгипті Ізраїль, намагаючись ціною найвищих жертв добитися звільнення та створення вільної «держави-народу», єдиним владикою якого був Бог-Ягве.

В обох цих випадках ВТЕЧА була позитивним вибором, намаганням реалізації з почуття ГІДНОСТІ НОВОЇ ІНШОСТІ, кращого суспільства, ідея якого, зрештою, чітко формується у свідомості провідників народу, а його образ у формі конкретного ЗАКОНУ також і суспільного, знаходимо і в подальших книгах Святого Письма.

Зустрічаємо цю модель і в Євангелії, у втечі Святої Сім'ї до Єгипту, бачимо її у втечах перших християн «у підпіллі» суспільного життя, у втечах пустельників, у творенні людських спільнот, що прагнуть свободи та досконалості з почуття людської гідності, намагаючись реалізувати Євангелію у щоденному житті. Словом, у житті усіх тих тисяч і тисяч людей, що «зрікалися світу», який їх оточував, для того, щоб врятувати свою іншість та гідність синів Божих.

Обидві ці ВТЕЧІ давно вже стали усвідомлюватися як модель життя кожної людини на землі, чи в особистісному, чи в суспільному вимірі, – бо тільки таке життя веде до небесної Вітчизни (НЕБЕСНОГО ЄРУСАЛИМУ). Тому і у визначенні сучасного папи Івана Павла II Євангелія є глибоким подивом вартості та гідності людини, саме через це вона є запереченням усього, що в цьому світі цій гідності противиться, що їй загрожує.

Звичайно, досконалого суспільства, побудованого на принципах права Мойсея, не було, і не могло бути, реалізовано сповна, але засади та багато положень того права мають значення загальнолюдське, вони є загальним закликком до пошуку справедливості та милосердя у взаєминах між окремими людьми і народами.

Але захист іншості зовсім не обов'язково мусить набирати форми втечі, бо існує й інша модель захисту, теж сформульована ще у Старому Заповіті – СПРОБУВАТИ ЗРОБИТИ СВІТ БІЛЬШ ЛЮДСЬКИМ. Ця модель репрезентується життям пророків, зокрема реалізується у житті Івана Хрестителя та знаходить свій вираз у діяльності самого Ісуса Христа.

Певна річ, завданням та предметом діяльності пророків було перш за все утримати ізраїльський народ у вірності УГОДІ, яку Бог уклав з батьком того народу Авраамом. Але усе це зумовлене реальною суспільною та політичною ситуацією в Ізраїлі, збереженням як свободи народу, так і свободи окремої особистості. Пророки не обіцяють створення на цій землі досконалого суспільства, замість того нагадують месійну обітницю та заповідають Боже спасення у царстві месіанським, яке настане після певного часу. Повчально, що шляхом до створення більш людського світу є не тільки і не стільки інституційні реформи, скільки ВНУТРІШНЯ ЗМІНА ЛЮДИНИ. БО НЕМАЄ ВТЕЧІ ВІД ВЛАСНОГО НАРОДУ, А НАВПАКИ, ТРЕБА ЗРОБИТИ ВСЕ, ЩОБ ЙОГО ВИЛКУВАТИ, ЗМІНИТИ, ЗРОБИТИ БІЛЬШ ЛЮДЯНИМ, НАБЛИЗИТИ ДО БОГА,

ЗАОХОТИТИ ДО ВІРНОСТІ ЙОГО ЗАПОВІТАМ. І ТРЕБА ЦЕ ЗРОБИТИ ЗА ВСЯКУ ЦІНУ...

Отже, Святе Письмо дає у тісному поєднанні обидві моделі-позиції: заперечення світу від страху перед ним через порятунок своєї іншості ВТЕЧЕЮ та водночас наказ від духу пророчого змінити світ через ЗМІНУ САМОГО СЕБЕ, зокрема імператив, вказаний людям Ісусом Христом та Його Правдою: спасення світу людського за всяку ціну, навіть ціною власного життя. Це вже заклик не тільки до віднови гідності кожної людини, але також і нового суспільства. Перші спільноти, християнські громади, і є спробою створити такі суспільства всупереч тому, що довколишня реальність була поганська та ворожа Христові і його Євангелії. Отже, не тільки втеча, але й будівництво нового життя у світі, що залишається під владою зла, згідно з Посланням Павла про подолання Зла Добром.

Так само й ми, як НОВИЙ НАРОД, після спільної великої втечі 1991 року вже не маємо більше орієнтуватися на жодну втечу: ні в етнічні кокони, ні в регіональні, ні в партикулярно-політичні, ні у вузько конфесійні, ні у ветеранські, ані в жодні інші «захисні кокони». Бо грудневий референдум зафіксував УГОДУ ТВОРЕННЯ НОВОГО НАРОДУ. А від свого народу тікати нікуди. То й залишається, отже, на шляху реалізації тої УГОДИ СВОБОДИ ІНШОСТІ тільки другий шлях – шлях удосконалення та саморозвитку тої своєї іншості через удосконалення СЕБЕ КОЖНИМ З НАС заради удосконалення всієї спільноти і свободи гідності кожного та його іншості в рамках тої НОВОЇ СПІЛЬНОТИ З УГОДИ.

* * *

Але, як застерігає у своїй передмові до збірника найважливіших документів католицької Церкви отець Юзеф Майка, не слід ототожнювати Науку Церкви та суспільну чи соціальну науку католицької Церкви. Незаперечним є динамізм останньої, та невпинний розвиток, у якому поруч із церковною ієрархією беруть участь як духовні, так і світські фахівці із сфери суспільних, економічних та політичних наук. Ця католицька теологічно-етично-суспільна дисципліна містить такі змістовні елементи:

- Одрокровення, що стосується гідності людини та її фундаментальних відносин з Богом, світом, іншими людьми та людськими спільнотами, покликання людини, шляхів реалізації, гріховного падіння, милосердя Божої любові, а також рятівної місії Христа та її плодів;
- філософська складова, що стосується концепції людини, її природи, а також особистісного характеру, її місця у поєднанні з концепцією суспільства та суспільного ладу, концепцією натурального права, а також з філософськими підвалинами етики;
- емпірична, що є результатом досліджень гуманітарних наук, таких як соціологія, психологія, політ-економія тощо, а також природничих і технічних наук тою мірою, якою їх розвиток робить вплив на економічну діяльність та суспільне життя;
- історична – у тому обсязі, в якому результати історичних досліджень дозволяють краще зрозуміти процеси суспільного та економічного поступу, оскільки інституції є історично порівняльні, а суспільні процеси в різні періоди дозволяють краще зрозуміти і оцінити явища сучасні.

Впливає з цього, що католицька суспільна наука сягає різних джерел та користується з доробку різних наукових дисциплін. Папа Іван Павло II говорить навіть що є: «Є покликання теологів і всіх людей науки в Церкві, щоб єднали віру із знаннями та мудрістю, щоб спричинилися до їхнього взаємного проникнення». Це і є конкретна участь мирян у пророчій функції Церкви (і належить сюди також доробок вчених, які діяли упродовж усієї її історії).

Принагідно треба зазначити, що першу спробу цілісного подання розвитку суспільної науки Церкви, починаючи від біблійних джерел, аж до сучасності, зробив польський єпископ Стефан Вишинський, ще як професор католицької суспільної науки в Люблінському католицькому університеті 1948 року.

* * *

Сьогодні кожен сповідник православ'я вже змушений силою обставин розглядати свою Церкву як частину Всехристиянської Церкви, не дивлячись на притаманний собі консерватизм та конфронтаційність мислення. Якщо той вірник хоче жити у сучасному суспільстві, а не створювати середньовічні анклавні, мусить визнати, що розвиток суспільного вчення Християнської Церкви диктувався і диктується розвитком самої суспільної проблематики, зокрема сьогоднішнім її дозріванням та розширенням з двох причин-факторів:

- розвиток та поглиблення самосвідомості Всехристиянської Церкви не тільки у доктринальному розумінні, але також у значенні способів розуміння та реалізації її спасенницької місії;
- глибокі зміни, що відбуваються у світі, та спричиняються до величезного розширення та збагачення цілої проблематики, – суспільно-економічної та політичної, – змушують сприймати майже усі фундаментальні проблеми у глобальному вимірі, істотно змінюючи ролі Церкви і у своєму конкретному соціумі, і у всьому світі взагалі (зрештою сама Церква саме тепер і закінчує реалізацію своєї вселенськості).

Звичайно, сьогодні в Україні ще не минула потреба доводити услід за Пієм XI 60 років тому, що не можна замикати Бога у рамках одного народу, бо він Творець і Господь усіх народів і рас, що міф «крові і раси» не може ніколи замінити таїнств християнської релігії, а Одрокровення християнські не можна доповнити жодними расистськими добавками, Христос бо заснував одну Церкву, і Він є спільний для всіх народів і рас, для всіх Він має одну і ту ж правду, одні і ті ж засоби спасіння, що всі християни мають пам'ятати христия-

янську науку про людську гідність особистості та її першість щодо суспільства, як і те, що моральність не може полягати на посвяті власного удосконалення особистості тільки для спільного добра свого народу, а обов'язково всього людства (а свого народу – тільки до тої межі, де закінчується захист іншості та гідності його як іншості)...

Я усвідомлюю, що східний світ і східне християнство не увібрало в себе ще такою мірою, як західне, правовий принцип взаємин в усіх людських спільнотах, не виключаючи і конфесійні, тому і не тішу себе сподіваннями, що отак, за ніч, як у казці реформуємо себе коштом автоматичного засвоєння здобутків інших християнських конфесій чи Церков. Ні, це буде тривалий та важкий процес через мало не герметичну «законованість» нашу та специфічну моральну глухоту, хоч і полюбляємо теоретично протиставляти мораль праву як рушіїв саморозвитку суспільства на Сході і Заході. Звичайно, ні на Сході, ні на Заході соціальна наука католицької Церкви найменшої правової зобов'язливості сили для некатоліків не має, проте безсумнівно має моральну. Бо і при відсутності правових санкцій совість не може залишатися байдужою до принципів християнської суспільної науки, у підвалини якої покладено Євангелію. Навіть якщо це православно-язичницька совість, що призвичаїлася до старої формули виживання – «моя хата скраю...».

До речі, що стосується сьогоднішньої християнської Церкви, то вже Другий Ватиканський Собор однозначно вирішив антиномію відносин зі світом і на запитання: «втеча – чи позиція пророка?» висловився за друге вирішення. Інакше і бути сьгодні вже не може: Церква, що виникла, щоб охопити весь людський світ, і яка той світ таки охоплює, підкреслюючи і його єдність, не може дозволити собі залишатися осторонь його, залишатися в ізоляції. Бо мусить вона той світ перебудувати, змінити, зробити більш людським, нарешті – освятити його. Саме таку позицію, такий дух репрезентують усі документи Собору, хоч тими проблемами найбільше просякнута Душпастирська Конституція, яка і є своєрідним синтезом суспільної науки Церкви.

* * *

Що ж мається на увазі, коли говориться про пастирський характер Конституції, яка стосується Церкви як цілості, її Місії, завдань, а не тих окремих проблем суспільно-морального характеру, що їх постійно породжує життя?

Оскільки людина є головною метою діяльності Церкви, то її мають турбувати усі аспекти життя тої людини, втягнутої у розмаїття цього світу, вплетеної у складну систему суспільно-економічних, культурних та інших взаємин, бо та людина шукає сенсу свого життя, намагаючись знайти себе і самоідентифікуватися. Конституція торкається тільки загальних питань, що мають вплив на людину у її земному бутті, не вдаючись до аналізу окремих суспільних проблем і не даючи конкретних порад, вона говорить швидше про методи, способи підходу до розв'язання труднощів, що виникають. Це дозволяє торкатися «загального аспекту» справ, пов'язаних з людським життям у суспільстві та з діяльністю Церкви. Саме ця «методологічна мова» та спосіб трактування проблем надає Конституції динамічного характеру. Вона вчить прочитувати «ЗНАКИ ЧАСУ» і пристосовувати до них як Євангельську Науку, так і практичну пастирську діяльність усіх рівнів Церкви. Проте, це не означає, що там усе геть зовсім знеактуалізоване, – адже вона чітко сформульована на тлі сучасної епохи, окреслюючи та аналізуючи актуальну для цієї епохи проблематику. Зрештою, зрадагована Конституція у той спосіб, щоб текст могла легко прочитати і засвоїти теж сучасна людина. Саме спосіб редагування підкреслює її пастирський характер, бо немає у ній осуду, немає суду над людиною, людськими громадами та спільнотами, ані навіть над напрямками менталітетно-розумовими, хоч останні і перераховані. Подаються тільки головні тези, репрезентативні для даної теорії чи напрямку, що робить документ читабельним для всіх, а не тільки втаємничених.

Пастирський характер Конституції виражається також у її глибокому гуманізмі, бо не розмежує вона різних досягнень людської культури, природної досконалості людини та її вивищеності над природою, а тим більше їх між собою не протиставляє. Вона сповнена глибокої поваги до людини та віри у її зусилля, а метод діалогу підносить до рангу головних методів пастирського впливу. Більше того, іноді здається, що це і є єдино результативний та відповідний часові і потребам пошанування людської гідності метод.

Оскільки в людині поєднується природне з надприродним, то всі зв'язки Церкви зі світом і доробком культури людської відбуваються з огляду на людину, і Церква служить, – як і всяка культура, – удосконаленню людини і повинна служити тому, щоб людина могла знайти Бога, а через нього стала б досконалішою (якщо хтось «іде за Христом, людиною досконалою, – сам повніше стає людиною»).

Покликання людини, наділеної суспільною природою має суспільний характер і всі цілі людини, – включаючи і релігійні, – реалізуються у тісній залежності від здійснення спільного добра, яке у своєму найістотнішому змісті є націленим на добро окремих осіб. Отже, усі цілі, як природні, так і релігійні, людина осягає у поєднанні з іншими людьми і в залежності від того, чи зростає, і в якому обсязі, їх добро. Це наказує, щоб ми постійно мали перед очима гідність усіх осіб і шанували їх права та свободи, зокрема ставилися з повагою та любов'ю до супротивників, співпрацюючи з ними над створенням умов, які сприяли б відкритості кожної людини до правди та добра.

Перша «програмна» енцикліка папи Івана Павла II «Redemptor hominis» (1979 р.) хоч і присвячена головним чином питанням теологічного характеру, але новий теологічний підхід і дав можливість папі говорити про «реальну», «конкретну», «історичну» особистість, про її життя у світі, де переважають матеріалістичні та утилітарні ідеології, де техніка переважає етику, де немає поваги до справжньої свободи та гідності людини.

Однією з підвалин сучасного розвитку християнського вчення про людину є створена цим папою концепція «діяльної особистості», що базується на аналізі судження «я дію», а отже, пізнаю самого себе і через це – «іншого». Отже, поглиблення знань про людину має йти в напрямі кращого розуміння людини «ізсередини», через її волю та свідомість виражаючи суть людини та суспільства, умови їх «симбіозного» існування, внутрішній зміст та саморозуміння «життя – в – діяльності», в суспільно-соціальних зв'язках. Його енцикліку «Про людську працю» (1981 р.) загально вважають доленосною в плані удосконалення та розвитку християнської концепції життєдіяльності, нового підходу до вищої форми активності людини, перспективнішої трактовки проблеми праці, праці в її повному економічному, культурному, суспільному, особистісному і благодійному вимірах. Ця енцикліка вже побачила самотійно світ в Україні, і будемо сподіватися, що згодом вона таки посяде, – коли її по-справжньому увласнимо, – належне місце у справі виховання людської моралі у праці сьогодні, що можна хібащо порівняти з колишньою роллю протестантської етики у становленні капіталістичних суспільних відносин у Західній Європі.

Звичайно, праця вимагає певних зусиль, вона пов'язана з прикрощами та труднощами, але вона не перестає бути великим благом і з тої причини людина розвивається завдяки любові до праці, завдяки своїй «зрощеності» з працею. Саме завдяки тому наскрізь творчому, виховному та гіднісному характерові людська праця і має служити основою також і сучасного осмислення, оцінок та визначення її на ґрунті прав людини. І не дивно, що соціальне вчення Церкви впливає, цікавлячись людиною, з природного тісного зв'язку її із складною мережею взаємин, притаманних сучасним суспільствам та центральною роллю людини в такому суспільстві. Бо сьогодні людина справді здатна краще зрозуміти і саму себе як соціальну істоту, і суспільство як спільноту самоусвідомлених особистостей. Проте, на думку папи, справжню ідентичність людині вказує тільки віра. Саме з так сформованої ідентичності і виростає соціальне вчення католицької Церкви, яка щедро використовуючи досягнення природничих наук та філософії, намагається бути постійно поруч з людиною «на шляху її визволення-спасіння». З цього бачимо, що соціальне вчення стає справді ціннісним інструментом нової евангелізації, по-новому, сучасніше, відкриваючи людину саму собі. Оскільки християнська Церква черпає свою «здатність розуміти людину» з Божого Одкровення, то християнська антропологія є одним із розділів теології, а її соціальне вчення теж належить до сфери теології, головним чином моральної теології, бо як інтерпретація, так і вирішення актуальних проблем людського співжиття вимагає врахування їхнього теологічного виміру. Але це однаково стосується як «атеїстичного вирішення», – коли людину позбавляють одного з її головних вимірів – духовного виміру, – так і «вирішення через всюдозволеність матеріального черева», через накидання їй переконання у її повній незалежності і від права, і від совісті, прищеплюючи егоїзм, який однаково шкодить в кінцевому рахунку і їй самій, і іншим людям. Тому не може не вражати сміливість, з якою католицька Церква докладає зусиль у виробленні нових підходів та методів евангелізації, з метою постійного розвитку людини.

З приводу нового осмислення та розповсюдження християнського вчення папа сказав таке: «Я особливо хочу, щоб його популяризували та реалізували в країнах, які після провалу реального соціалізму наштовхуються на великі труднощі у справі відновлення. У свою чергу західним країнам загрожує небезпека, що, уявивши падіння соціалізму остаточною перемогою власної економічної системи, вони знехтують необхідністю робити відповідні зусилля з метою її удосконалення».

У той же час католицька Церква підкреслює, що соціальне послання Євангелії не повинно трактуватися як жорстка теорія, а тільки як основа вільної дії та заохочення до неї, щоб нести «допомогу тим, хто її потребує», тобто соціально обділеним людям, в переконанні, що слова Христа: «Усе, що ви зробили одному з моїх братів найменших – ви мені зробили» (Мат.25.40) – не повинні залишатися тільки добрими побажаннями, а повинні спонукати до конкретної дії. Тому не може викликати жодного заперечення й думка, що сьогодні можливо більше, аніж будь-коли, кожна християнська Церква повинна усвідомити, що її соціальне посланництво набуває особливо великої ваги саме завдяки СВИДЧЕННЮ ДІЇ, а не гордому відстороненню від потреб людини в суспільстві, дозволяючи собі тільки традиційну модель збирання та ініціювання подавання милостині. І сьогоднішня націленість Церкви на убогість стосується вже не тільки матеріальної убогості (сучасне суспільство знає численні і не менш небезпечні інші форми вбогості – культурної, моральної, релігійної, психічної тощо), турбуючись, щоб жоден з видів не набрав загрозливих для суспільства розмірів.

Занурюючись у струнку соціальну доктрину католицької Церкви, неможливо приховати захоплення її концептуальністю. Здійснена у «теологічному ключі», вона дозволяє водночас легко переосмислювати все у міжнародно визнаних категоріях прав та свобод людини. На тлі наших «сліпокошенячих» спроб знайти якийсь вихід із складної соціальної ситуації у звичних з минулого координатах державного патронування видачі середньовічної підцерковної милостині, католицька соціальна наука змушує зрозуміти, що будь-яка соціальна політика сучасної держави повинна базуватися на концепції не милостині, а людської праці, що базується на людській гідності, на навчанні такої праці, такої праці всіх громадян, не виключаючи і тих, хто потребує якоїсь нашої допомоги у реалізації свого права на таку працю з гідності.

Католицька Церква вважає, що конкретним виразом любові до людини, і в першу чергу до убогого, – тобто будь-кого, хто потребує нашої допомоги, і в тому убогому Церква бачить Христа, – є зміцнення справедливості. Повна ж справедливість на думку Церкви стане можливою тільки тоді, коли люди не будуть трактувати убогого, який просить нашої допомоги для підтримання свого життя, як набридливого нахабу чи тягар, але навпаки – помітять в ньому здатність робити добро заради добра і допоможуть тому вбогому стати також творцем того добра, тим самим сприяючи зростанню добра у суспільстві. Тільки з такою свідоміс-

то можна сміливо піти на ризик здійснення змін, що пов'язані із спробою надати допомогу іншій людині не у вигляді милостині. Адже мова не тільки про надання того, чого не вистачає, а про допомогу для залучення у процес економічного та цивілізаційного розвитку великих мас людей чи навіть цілих народів у третьому світі, – що вилучені з нього, або з різних причин залишилися на узбіччі того розвитку.

Соціальної доктрині католицька Церква надала справді міжгалузевий науковий характер. Для повнішого залучення у різні та постійно мінливі соціальні, економічні та політичні контексти «єдиної істини про людину» демонструється дуже ефективний діалог з різними галузями науки, що займаються людиною, улаштовуючи їх досягнення і показуючи їм широку перспективу служіння людській особистості у повноті її покликання. Це не може не приваблювати.

Зокрема, людей культури та громадських діячів, що намагаються у свою чергу увласнити усе це багатство думки у вигляді католицької соціальної доктрини, з безумовною користю для кожного суспільства при творчому увласненні.

Тому не дивно, що Душпастирська Конституція, маючи доволі широку назву «Про Церкву в сучасному світі», вже несе далеко ширше суспільне, а не вузько конфесійне чи навіть і всехристиянське, навантаження. Зокрема, вона дає можливість усім світським структурам реальніше оцінити внесок християнського підходу до соціального вчення із захистом гідності особи і прав людини, побачити у християнських структурах, – і не тільки зокрема в католицькій церкві, – гідного сучасності партнера для конструктивної співпраці при вирішенні соціальних проблем суспільства. З іншого боку, це спонука для всіх християн, зокрема православних: бо й справді, чому б і нам, як спочатку протестантам, а згодом і католикам, не відводити окремій людині важливішу роль активної дійової особи у реформуванні свого суспільства ізсередини? З одночасним відродженням і християнського нашого підґрунтя, що занепало, одним словом, в усіх випадках, коли під загрозою опиняється гідність людської особистості. Не нарікати ж повинна людина і пасивно чекати на чудо, не сміючи активно захищати свої інтереси та права... Це прекрасний стимул для торування знизу процесів вивчення та опанування досвіду і внеску кожної християнської іншості у спільне християнське добро нашого конкретного суспільства, а отже, і загальнолюдське добро усього людства. Бо коли чесно, то ми куди менш готові переймати будь-які новації, а не тільки новації релігійні, аніж так «зазіятана» в нашому менталітеті Росія. Не останню роль тут грає вищий рівень обізнаності російського суспільства через його меншу «законованість» з католицьким варіантом християнства та важливою роллю католицької Церкви у сьогоденні демократичних процесах у світі. То ж зробимо з цього належні висновки. Адже немає іншого шляху подолання труднощів, у які потрапили ті чи інші теологічні напрямки в християнстві, як активізація нових пошуків на межі теології та суспільних наук задля дальшого розвитку християнської, як вселенської, суспільної науки.

Оскільки всі дороги католицизму Церкву ведуть до людини у повному, – тобто особистісному, суспільному та благодійному, – вимірі, а від її суспільного буття та діяльності залежить досягнення кожною людиною спасенної спільноти з Христом, Церква не може не помічати того суспільного виміру своєї місії спасення, не може не повчати, не застерігати своїх вірних перед помилками та труднощами, які часто створюються для них суспільним середовищем, і не може не поспішати у подоланні тих труднощів із своєю допомогою. Проте Церква не вважає, що має займатися веденням господарства, щоденними земними справами суспільного життя, чи займатися політичною діяльністю. Але їй дуже лежить на серці, добро людини, яка має бути спасеною, і тому намагається помічати всі труднощі, які тому спасенню і самій людині можуть бути загрозою, піддаючи оцінці усі суспільні явища у світлі проголошених нею моральних засад, вказуючи на джерела зла та рекомендуючи напрямки покращення суспільної ситуації.

Церква усвідомлює, що через гріх та нестримні людські бажання та схильності владних структур чи інших суспільних інституцій, які створюють люди, ситуація є далекою від досконалості і створює небезпеку для всіх людей, не виключаючи і тих, які її створюють. Церква не вважає за можливе створення на цьому світі досконалих, ідеальних спільностей (ні себе покликаною їх створювати, бо навіть ті людські спільноти, які сама Церква створює, не є і не можуть бути ідеальні).

Оскільки ідеальних вирішень на цьому світі Церква не бачить, то намагається поширювати на землі «в душі Господа згідно з Його дорученнями людську гідність, братерську спільноту та свободу» та боронити їх перед усіма виродженнями влади та суспільного життя, критикуючи помилки, пам'ятаючи тих, що помилилися, вказуючи шлях виправлення. Роблячи це, Церква йде безумовно за старозаповітними пророками та самим Христом, – тобто йде другим шляхом.

В такий спосіб Церква, проголошуючи суспільну науку, виконує свою пророчу місію стосовно всіх народів, націй, стосовно урядовців та господарників, стосовно громадських та політичних діячів, стосовно кожної людини, бо спосіб суспільного життя залежить в кінцевому рахунку від усіх його учасників. Допомагаючи кожному у його особистісному розвитку та спонукаючи до наслідування Христа, Церква впливає також на суспільне життя, а закликаючи усіх до любові взаємної у Христі та до ретельного виконання роботи тої любові, спричиняється також до збереження гідності кожної людини та зміцнення свободи у суспільному житті. Турбота про гідність людини та її розвиток і удосконалення свій вираз знаходить також у боротьбі за права людської особи, реалізація яких є умовою свободи, яку розуміють як вільне та свідоме прагнення до добра. Ця боротьба передбачає і захист суспільного ладу та миру, без якого права особи не можуть бути ефективно захищені. Свобода, отже, не може бути сваволею, бо тоді вона загрожувала б ладові та мирові і вела б до поневолення і деградації людини. А кожна деградація людини, кожне приниження гідності є загрозою її спасінню у Христі, тому Церква і вважає цей аспект за суттєвий елемент свого покликання. Вона та-

кож вважає, що «справжньої та повної людяності людська особа досягає не інакше, як через культуру» і тому кожен «вірний Христові паломник до Небесної Вітчизни повинен шукати і прагнути того, що є у високостві», і від цього «не зменшується, а зростає для них важливість завдань співпраці з усіма людьми у побудові більш людяного світу». Отже, людська культура має зайняти «своє дуже почесне місце у цілісності людського покликання», і Церква домагається «права усіх на культуру особисту та суспільну, яка б відповідала гідності особи, без різниці в расі, статі, національності, релігії чи суспільному станові», закликаючи усіх християн до співпраці в тому, «щоб людський та християнський дух наповнив притаманні нашій епісі прояви культури та колективної діяльності».

У той же час Церква не поділяє досить поширених сьогодні поглядів, що досконалість людини та її гідність йдуть поруч із зростанням матеріального стану та споживчих можливостей, як і того, що свободу можна чи належить ідентифікувати із сваволею та відсутністю будь-якого зовнішнього обмеження, зокрема і самообмеження.

* * *

Справді відбулися кардинальні зміни у підході Церкви до вивчення суспільства, особистості та її діяльності, на зміну статичній природно-правовій концепції, що вважала незмінними і людину, і суспільний лад, прийшло динамічне вчення, що твердить, що розвиток суспільного ладу є результатом діяльності людей, а не згори даною детермінантою. Значення цього постулату в сьогоднішній Україні ніхто не спроможний заперечити. І не безпідставно папа Іван Павло II підкреслює таку позитивну рису сучасного світу, як «усвідомлення багатьма людьми власної гідності кожної людської істоти», яке реалізується «турботою про поважання прав людини та доволі рішуче неприйняття їх пригнічення». Така ж свідомість формується чи вже сформована у націй та народів. Таким же позитивним є і усвідомлення взаємозалежності і неподільності світу, що має велике значення у справі збереження миру, визнання обмеженості земних ресурсів, турбота про захист довкілля та поважання людського життя. Але справжній розвиток людини і народів, на думку папи, має не соціально-економічний, а моральний характер, тому й видаються цілком вмотивованими та актуальними його попередження про дві небезпеки, що загрожують гідному розвитку людини, – виклична жадова присутку та домагання влади, – так само як і його наполягання у зв'язку з цим на необхідності для людства СОЛІДАРНОГО РОЗВИТКУ.

Соціальність людини передбачає усвідомлення того, що інші люди є автономними і неповторними істотами, та що людина може стати особистістю тільки за допомогою відносин з іншими, утворюючи при цьому двобічну залежність особистості і суспільства. Але сьогодні мова вже йде не про статичну, а про динамічну реальність особистості: «особистістю людина стає, а не просто є». Як «кооператор Бога», як «співпрацівник», отже – «співтворець». Саме завдяки своєму розумові людина визначає свої вчинки і несе за них відповідальність, а внутрішня свобода виступає тим самим як відповідальне самовизначення. Отже, зміст принципу солідарності випливає з усвідомлення того, що кожна людина нерозривно зв'язана з долею конкретного суспільства і всієї людської цивілізації. Проте, як окремі особистості – люди зовсім різні, неоднаково сприймають і осмислюють світ, і хоч вважається, що вони завжди діють за велінням своєї совісті і хочуть робити добро, в конкретній ситуації чинять по-різному. Цим пояснюються, з одного боку – слова Євангелії «не судіть й не будете осуджені» (Мтф.7.1), що забороняють судити мораль інших, а з іншого – необхідність якогось визначення змісту добра і тим самим загальноприйнятих норм моральності, що могли б слугувати критерієм поведінки людини, – а це вже дуже складна проблема, яка проростає у самі глибини конкретної культури. Але не забуваймо, що ані в нашій, ані в російській, ані в західних культурах насправді немає нічого принципово несумісного, бо усі вони закорінені у християнському Одкровенні: ворожнеча та позірна несумісність виникли поміж ними в результаті тривалих періодів ізоляції, або в результаті різного витлумачення тих чи інших явищ, що й породило різноманітні непорозуміння та численні взаємні підозри та упередження. Усе це легко можна усунути при добрій волі «бачити» і «слухати» неупереджено в сучасних умовах інформаційної свободи: адже факт наявності у самому серці православ'я – у Греції – нового календаря при 60 тисячах католиків та 2 тисячах уніатів не може не викликати роздумів щодо своїх комплексів будь-якого захисника старого календаря та одноконфесійності в Україні. Так само не повинна залишати нікого з нас у байдужості інформація, що в інших регіонах християнської ойкумени миряни мають більший простір для самокритичного ставлення і до свого минулого, і до сьогоднішнього своєї конфесії, – а отже, і більшої можливості приймати на себе відповідальність за скоєне(що стало причиною тої чи іншої несправедливості, а не тільки покладати все на свій клір або на лиху долю). І не може не здивувати нас сьогоднішніх, що у «них сьогоднішніх» не дискутують над тим, хто мав більше рації в минулому, а хто менше, бо усі згідно вважають всяке перенесення минулого в сучасне просто деструктивним, таким, що не сприяє пошукові нормального діалогу співжиття та взаємоповажання сьогодні.

* * *

Отже, значення Другого Ватиканського Собору для сучасного життя католицької Церкви не підлягає найменшому сумніву. Проте його значення виходить за межі чисто конфесійні, бо Собор, започатковуючи процес оновлення Церкви, розумів його не тільки як пристосування її до зовнішнього життя у новому суспільстві, але й передбачав також суттєву зміну поглядів християн. Бо конче треба було одійти від категорій минулого і прийняти свідомо вимоги сучасності та нашого кардинально зміненого світу, що й привело до

такого повороту у церковному житті, який історія знала хібащо в період Реформації. Це означало подолати притаманну минулому періодові тісну пов'язаність релігії та політики, Церкви та Влади, означало зречення з колишнього анти-реформаційного духу конфесійності у Церкві і перехід від застарілих форм середньовіччя до притаманних сьогоднішньому образів думки та сучасним знанням форм існування Церкви у цьому світі. Мабуть це і породило таку нову форму звернень папи не тільки до кліру, а «до всіх людей доброї волі». Визнання Собором права на свободу совісті та віросповідання як індивідуального права особистості свідчило про нове бачення Церкви у суспільстві, спроможність її «відкритися світові» і означало, що з одного боку Церква вимагає від державної влади не заважати і не забороняти проповідувати Євангелію, а з іншого, що Церква відмовилася від будь-якого тиску на особистість з приводу совісті, визнаючи, що «право на свободу віросповідання надано людині не істиною, а заради істини». Усе це дуже повчальне для нас, бо наше суспільство, не дивлячись на усі «зигзаги», рухається таки у тому ж стратегічному напрямку, що й західні суспільства, не залишаючи своєї «іншості». Тому таким актуальним нам видається належне ознайомлення та осмислення усього документу «Про Церкву в сучасному світі» разом з додатками, які становлять логічну цілість з Конституцією, бо засвоєння цього всього дуже потрібне для швидшого формування у нашій свідомості потреби цивілізованого міжособистісного, особистісно-конфесійного, міжконфесійного та конфесійно-державного співжиття. Бо справді, ці документи є далекоглядною та сміливою реакцією католицької Церкви на зміни, що відбуваються у світі, визнаючи людину за «основу, творця і мету кожного суспільного ладу». А оскільки Церква «своєю безпосередньою місією та сутністю не зв'язує себе ні з якою певною формою людської культури, політичною та соціальною системою, вона може бути міцною єдиною ланкою між різними людськими спільнотами та народами». Це – теж дуже повчальне для нас. Бо якщо хід історичного розвитку заставив католицьку Церкву відмовитися від домінування навіть у так званих традиційно католицьких суспільствах», перейшовши від конкуренції з МИРОМ до своєрідної конвергенції, співпраці з ним, то для традиційно поліконфесійної України це куди більш важливе. Отже, через те, що саме права людини стали для католицької Церкви лінією дотику у взаємному реформуванні Церкви і Суспільства, цей досвід і має універсальне значення.

* * *

Свого часу, на початку цього сторіччя, зустріч російських православних мислителів, особливо після вигнання їх з Росії, із Західною Європою освітила для обох сторін ту істину, що єдність християнської Церкви існує, не дивлячись на протиріччя та незгоди між її членами. Російські богослови тоді активно вивчали досвід римокатоликів, англікан та протестантів, радіючи з успіхів Заходу, вбачаючи в них спільне досягнення християнської Церкви, підкреслюючи водночас, що й досягнення православ'я потрібні Заходові, бо принаймні можуть допомогти католикам і протестантам вийти з тупика, створеного «перекосами» колишньої Реформації. Російське православ'я, в особі видатних вигнанців вступивши у діалог з християнами Заходу, сприяло загальному усвідомленню того, що жоден народ і жодна Помісна Церква не має і не може мати монополії на істину, і що людство – єдине тіло і кожна частина його необхідна для цього цілого. Але не дивлячись на універсальність християнської Церкви, тільки той, хто виражає власні традиції і говорить на повен голос, може стати творчим членом Вселенського Християнського Братства.

А проте, коли бути точним, то християнський Схід виявився погано підготованим до відповідальної участі у вселенській дискусії. Як тоді, так і тепер. Дається взнаки певний комплекс меншовартості, викликаючи самозамикання православ'я та відкидання мало не «з порога» усіх конструктивних пропозицій західної сторони. Відкидання заодно і усього позитивного досвіду реформування Церкви на Заході.

Щоправда, й західна сторона сьогодні вже не така справді єдина через процеси децентралізації, що там активізувалися після глибоких реформ, започаткованих Другим Ватиканським Собором, бо сьогодні не всі згодні на поєднання зі Сходом. Але усвідомлення потреби християнського порозуміння не зникає, бо поєднання єдиного у своїй основі людства неминуче. Але поєднання у праві на іншість.

Якось Марк Бегнер – один з лідерів французького протестантизму – заявив, що росіяни на початку сторіччя допомогли подолати віковий розлад між протестантами та католиками. То не заперечуймо своєї причетності до тих росіян, що допомагають захистити гідність іншого. Не без впливу тих російських імпульсів згодом прийшов у рух західний християнський світ, здобувшись, зокрема, і на епохальний Другий Ватиканський Собор та один з найважливіших документів – Душпастирську Конституцію «Про Церкву у сучасному світі», яку і мусимо ретельно опрацювати, щоб належно увласнити.

Багато поколінь перебуваючи у конфронтаційному полі щодо будь-якого кроку Ватикану, ми помічали тільки один імпульс, що виходив звідти, хоч виходило вочевидь два взаємно протилежних: з одного боку прагнення в ім'я забезпечення єдності християнства вселенського до латинізації Сходу, і водночас розуміння важливості збереження Сходу як «іншості» в рамках безсумнівно єдиного за своєю суттю християнства і вживання практичних кроків до того збереження (особливо при папі Івані Павлі II, дивись хоча б енцикліки «Світло Сходу» чи про канонізацію слов'янських просвітителів Кирила та Мефодія). Принаймні від Другого Ватиканського Собору вага другого імпульсу абсолютно переважає, перший, посути, виродився у спроби самолатинізації з боку деяких греко-католиків – неофітів, що хочуть бути святішими за самого папу. Можливо, це бажання «розчинитися у латинстві» породжене страхом повторення «катакомбності» або своєрідною «підвішеністю» унії у католицько-православному діалозі на найвищому рівні без жодної участі українців у ньому. Іноді кажуть, що страхом перед неоязичництвом. Але латинський обряд від язичництва захищає не

надійніше, ніж грецький обряд, бо проблема не в обряді як такому, а в рівні пастирства, і це справді дуже гостра проблема всього посттоталітарного простору. Але при чому тут Ватикан?

Слід пам'ятати, що в Україні здавна, ще перед розколом Вселенського християнства, існує латинський обряд. Якоїсь «прив'язки етнічної» він тоді мати не міг. І тільки згодом, після Люблінської унії, латинський обряд у тих політичних та культурних реаліях був, – а ще більше масовою свідомістю сприймався за такий, – зняряддям колонізації. Сьогодні, не дивлячись навіть на дуже динамічний характер відновлення вільного функціонування латинського обряду в Україні із залученням до пастирської діяльності іноземців – головню з Польщі, покищо не сприймається він як зняряддя колонізації (якщо знову не нароблять клопоту «надмірно завзяті», що будуть більше турбуватися реасиміляцією колишніх етнічних поляків, ніж задоволенням духовних потреб населення, що сьогодні себе ідентифікує із «просто християнами», без пов'язання з конкретною конфесією). Маю на увазі Україну східну, де пам'ять колонізації взагалі відсутня, і якщо чітко дотримуватися ухвал Собору про аполітичність та «полікультурність» латинської конфесії, можна при високому рівні пастирської діяльності досягнути реального зміцнення християнського начала перед неоязичництвом, «індивідуального» перед «отарним». Вважаю, що і соціальне вчення Церкви в цих регіонах прищепиться швидше, ніж в інших, традиційно чітко конфесійно зорієнтованих при великому спадку історичної конфронтаційності.

Проте, конче мусимо позбутися деструктивного впливу на все суспільство «патріотично захоплених» неофітів, що раптом стали «публічно» релігійними, свою православність підкреслюючи різним історично-культурним антуражем: «найстарішими та найоригінальнішими» іконами своїх бабусь, гучним читанням молитов та найретельнішим виконанням «на публіку» найстародавніх приписів, ритуалів та обрядів. Більш або менш «войовничі неохристияни» є майже в усіх християнських конфесіях України, маючи багато що від войовничого атеїзму, який теж був у зовнішніх проявах індивіда. Проте, найбільша концентрація войовничості притаманна «східному християнському обрядові», з якого і виходить найреальніший спротив усякому міжконфесійному діалогові сьогодні, і де дуже важко йде усвідомлення того, що Церква сьогоднішня насправді не має жодного жорсткого та безпосереднього поєднання з тим культурно-історичним антуражем, що перейшов у сьогодні з нашого минулого (як і з тим, що не перейшов!). Адже можуть бути навіть усі обряди, усі формальні ритуали, але не буде жодної віри, бо немає Христа там. А присутність Христа одразу робить усі відміни в обрядах абсолютно несуттєвими. Сучасна людина це зрозуміла, але не могла зрозуміти середньовічна. І не може зрозуміти й сучасна, але українська, посткомуністична. Головне у Церкві – Христос, а без Христа будь-який «найбільш християнський обряд та ритуал» вироджується одразу у своєрідне «християнське язичництво». Цю істину ілюструють геть усі міжконфесійні конфлікти в Україні. Тому не може не хвилювати сучасна «хвиля християн-неофітів», які розуміють повернення до Бога як повернення у ритуали та обряди минулого, але віра від цього не народжується, бо Христос не залишився в минулому. Він серед тих, що голодують сьогодні, хто має спрагу сьогодні, хто є біженцем сьогодні, хто нездужає чи в тюрмі сьогодні...

Я вже не кажу про те, що занурюючись сьогодні у «голий ритуал», у минуле, ми нехтуємо досвідом нашого християнського шляху, досвідом тих, що реально зберігали і зберегли для нас усіх православну християнську віру, досвідом тих, що й сьогодні вже зустрілися з Христом не за обрядами та ритуалами минулого, а в реальному сьогоднішньому, досвідом, що реально не дозволяє перетворити православ'я зусиллями неофітів на мертвий язичницький ритуал.

Сконструювати собі своєю фантазією якийсь вимріяно штучний світ Київського Православ'я, як і РУН-віри, – можна, але неминуче це призведе до втечі від реального, нарешті – втечі від громадянського обов'язку, призведе до сприймання реального світу через конфронтаційну призму як справді суперечного тим мріям, як світу чужого, світу ворожого. А перебуваючи психологічно поза реальним сьогоднішнім світом, – навіть у найідеальнішому нашому минулому, – ми неминуче шукатимемо й ворогів. Ворогів серед своїх братів і сестер. Перебуваючи в минулому, ми фактично, коли бути точним, перестаємо бути реальними християнами, бо Христос не залишився в минулому, він серед «сьогоднішніх». Сьогоднішній справжній християнин розуміє як унікальність та неповторність своєї особистості, так і унікальність і неповторність своїх відносин з Богом. Розумію, що православ'я, як і всяке християнство, – є і має бути релігією свободи людини, і означає воно насправді не дотримання певних звичаїв та ритуалів, не вперте повторювання формальних молитовних вправ, не закоханість у традиції чи то XVII, чи XIII, чи X сторіччя, а готовність йти за Христом, бодай подумки сказавши: «Ось ми покинули все й пішли слідом за Тобою» (Мрк. 10.28), але реально пішовши...

Безперечно, від належного усвідомлення того всього буде користь і нашому православ'ю, і нашим культурним традиціям. Бо це таки зв'язане з різними сферами свідомості. І якщо у когось з нас вони зливаються в одне, то від цього неминуче перегороджується у нього шлях нормального як релігійного, так і культурного буття у реальному сьогоднішньому. Бо не можна сьогоднішнє підпорядкувати минулому. Щоправда, язичництво таке робило і робить, але воно віддзеркалює і обслуговує значно вбогішу, примітивнішу свідомість. Але чи ж не парадокс, що у «стародавній християнській країні» свідомість багатьох з нас, за виразом Андрія Вознесенського, – «нехрещених дітей імперії», – ще не вийшла з язичницького стану, а тому сприймати християнство як релігію свободи ще не спроможна, трагічно зупинившись на стадії «християнського язичництва»?.. Бо як інакше можна витлумачити таке явище нашої масової свідомості, яке фіксує соціологічне дослідження, коли відсоток релігійних людей поступається відсоткові тих, хто вірить в екстрасенсів, чи тих, хто вірить в астрологію. І вірить у ту всяку «чортівню» переважна кількість самозадекларованих як релігійних сьогодні християн. Чи хтось із православних пастирів над цим задумується?

Ми прагнемо відроджувати сумнівно християнські (чи «чисто православні») традиції, але чомусь ігноруємо таку справді християнську традицію, що йде ще від апостольських часів: відрізнятися не зовнішньо від нехристиян, поруч з якими живемо, а тільки внутрішньо, духовно... Але як же важко нам дається те внутрішнє, духовне, християнське, коли стільки довкола язичницьких спокус, щоб від них відмовитися «заради християнського життя»... Певен, що наша православна віра, як і всяка християнська, нічого спільного з відстороненістю від реального світу не повинна мати, а повинна допомагати нам безстрашно втручатися у той світ, бо християнська віра – то завжди рух вперед. Завжди важкий, іноді аж страшний, шлях у майбутнє. Услід за Христом: «Ісус ішов перед ними і дивувалися вони їй, ідучи за ним, страхалися» (Мрк. 10.32).

Часто згадую одне публічне, в будинку вчених Києва, обговорення ролі Церкви у сучасному українському суспільстві, на якому прозвучала, досить несподівано, здавалося, з вуст колишнього номенклатурного працівника, барвисто піднесена похвала на адресу православної Церкви, що «вистояла тільки завдяки своєму консерватизмові, своїй відстороненості від суспільства». А побажання цього чоловіка православної Церкви і далі такою бути, ігноруючи усі заклики, що лунали в залі, повернутися Церкві обличчям до суспільства, до його потреб, – бо, мовляв, «тільки так, відсторонено, вона і допоможе нам традиційно розв'язати суспільні проблеми», – представники як православ'я КП, так і МП зустріли з неприхованим задоволенням. Так, «вистояти», «перебути» справді допомагає відстороненість, «геттоїзація» чи «коконування». Але опиняється поперек дороги розвиткові, коли він стає конче потрібним, життєво необхідним. Можна зрозуміти вимушене життя в катакомбах, породжене реальними несприятливими обставинами суспільного життя, але не можна виправдати збереження відстороненості від суспільства у сьогodнішніх умовах, коли потреба в цьому минула. Отже, у першу чергу маємо по-справжньому самоусвідомитися, «увласнити себе». Аж тоді самоусвідомлено увласнити й Захід. Увласнити не через самолатинізацію, а в душі Петра Могили, із збереженням своєї іншості, ціннісної іншості. Але маємо зрозуміти, що справжнє наше увласнення Заходу неможливе сьогodні й без увласнення «ненависного» Сходу: без увласнення Георгієвського і Бердяєва, Булгакова і Соловйова... Немоżliве без увласнення нами й сьогodнішнього Московського православ'я, без увласнення усього Вселенського православ'я. І тільки з тими увласненнями зможемо увласнити і усі ідеї «великого католика, законаного у Схід», папи Івана Павла II.

Також маємо усвідомити, що без усіх тих увласнень ми не спроможемося досягнути і стану справжнього духовного усамостійнення, стану власної творчості на цьому справді дивовижному обширі, що сьогodні має назву «Україна».

* * *

Видавці документів Другого Ватиканського Собору, зокрема і цієї Конституції, писали про потребу «донести їх до найширших кіл, зацікавити особисто цими документами кожна свідому людину, незалежно від її конкретної позиції щодо віри взагалі, релігії, християнства, Церкви... Кожна позиція – чи приєдна, чи індиферентна, чи ворожа – вимагає принаймні ознайомлення з нею». І важко до цього й сьогodні не приєднатися, як і до думки, що особисте ознайомлення з цими документами «слід вважати мірилом зрілості сучасної людини». І як не дивуватися з високого розуміння свого обов'язку усіма причетними до цього єдиного з 1966 року видання українською мовою, які винагородою за свою працю вважали те, що «українська людина прочитає соборові тексти, і їх зміст стане частиною її християнського світогляду»¹.

Я б хотів, щоб усі ми мали вдячність і до першого перекладача документів Собору українською мовою, історика о. Атанасія Г. Великого з ЧСВВ. Цей переклад і ліг в основу нашого видання, – виправлено тільки ті місця, які можуть становити труднощі сприйняття читачами на сході України.

Окремо хочу подякувати отцю Порфирію Архимандриту Чину СВВ у Римі, який подарував мені, крім іншого, усі документи Другого Ватиканського Собору і благословив моє починання.

*Зиновій Антонюк,
Співголова Громадської Ради Бюро*

ДУШПАСТИРСЬКА КОНСТИТУЦІЯ² ПРО ЦЕРКВУ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

ВСТУП

¹ Дивись: Вселенський Собор Ватиканський II. Діяння і постанови, Т. V. Церква в світі. Свобода і місії. Нехристияни. Видавництво О. Василян, Рим, 1966, Італія.

² Душпастирська Конституція «Про Церкву в сучасному світі», складаючись з двох частин, творить одну цілість.

Називається «душпастирська» тому, що – спираючись на богословські засади – намагається визначити відносини Церкви зі світом та сучасними людьми. Тому ані в першій частині не бракує її душпастирського аспекту, ані в другій – богословського.

В першій частині Церква розвиває свою науку про людину і про світ, в якому людина живе, із визначенням своїх взаємин з ними. А в другій частині розглядає докладніше різні аспекти сучасного життя й людського суспільства, і перш за все ті проблеми і питання, які в наш час є найнагальнішими. Звідси й те, що зміст другої частини, хоч і підпадає під доктринальні засади, то складається не тільки з елементів тривалих, але і з проминаючих.

Отож цю Конституцію слід пояснювати загалальними засадами богословського пояснювання, маючи на увазі – передусім у другій частині – ті мінливі обставини, з якими порушувані справи природно пов'язуються.

(Внутрішня злука Церкви з сім'єю народів)

1. Радість і надія, смуток і журба сучасних людей, передовсім убогих і пригноблених, є також радістю і надією, смутком і журбою Христових учнів; і немає нічого насправді людського, що не знаходило б відгону в їх серці. Бо їхня спільнота складається з людей, згромаджених у Христі, які в своєму паломництві до Царства Отця керуються Святим Духом, і які прийняли благовість спасіння, щоб її усім передати. Тому Церква почуває себе справді тісно поєднаною з цілим людським родом і його історією.

(До кого промовляє Собор)

2. Другий Ватиканський Собор, глибше дослідивши таїнство Церкви, вже не тільки до синів Церкви і до тих, що прикликають ім'я Христове, але без зволікань звертається до всіх людей, бажаючи висвітлити або з'ясувати всім, як уявляє собі Церква свою присутність і свою діяльність у сучасному світі.

Отож стоїть перед її очима світ людей, вся людська сім'я, в сукупності всіх речей, серед яких живе; світ, як театр історії людського роду, позначений працьовитістю, невдачами й досягненнями; світ, який – за думкою християн – постав й існує з любови Творця; і хоча він підлеглий неволі гріха, проте Христос – зламавши владу Лихого – звільнив його своїм розп'яттям і воскресінням, щоб – по волі Божій – перемигнувся він і осягнув своє звернення.

(На службу людині)

3. В наші часи людство, захопившись своїми власними винаходами і силою, ставить собі таки часто тривожні питання про сучасний розвиток світу, про місце і роль людини у всесвіті, про глузд своїх окремих і громадських змагань та, врешті, про кінцеву мету людей і речей. Тому Собор, засвідчуючи і викладаючи віру зібраного Христом в одне Народу Божого, не може вимовніше показати свою єдність, пошану й любов до всієї людської сім'ї, до якої і він належить, як через розмову з нею про всі оті розмаїті питання, даючи зі свого боку євангельське освітлення й ділячись з людством тими спасенними силами, які – під проводом Святого Духа – Церква сама одержує від свого Засновника. Бо треба спасти людину й оновити людську суспільність. Тому суттю усього нашого викладу буде людина: єдина і цілісна, з тілом і душею, з серцем і сумлінням, з розумом і волею.

Тому Священний Собор, визнавши публічно за людиною високе покликання і підтвердивши в ній певне божественне начало, пропонує людству щирі співпрацю Церкви, для досягнення такого загального братерства між усіма людьми, яке відповідало б цьому покликанню. Не керується в цьому Церква жодною земною амбіцією, маючи на меті тільки: під проводом Утішителя-Духа продовжувати діло самого Христа, який прийшов у світ, щоб дати свідчення правді, щоб спасати, а не осуджувати, щоб іншим послужити, а не щоб йому служили³.

Вступний виклад

Про становище людини в сьогоднішньому світі

(Надія і журба)

4. Щоб виконати таке завдання, Церква повинна завжди розпізнавати знаки часу й пояснювати їх у світлі Євангелії; щоб так – у зрозумілий для кожного покоління спосіб – могли відповісти на вічні питання людини: про сенс теперішнього і майбутнього життя й про відношення між ними. Тому той світ, у якому живемо, треба пізнавати і розуміти його бажання та сподівання, а часто і його драматичні властивості. А деякі головні риси сьогоднішнього світу можна б сформулювати наступним чином:

Сьгодні людство перебуває в новій добі своєї історії, коли поширюються на весь світ глибокі й швидкі зміни; породжені людською інтелігентністю й творчою працьовитістю, вони впливають і на саму людину, на її погляди й побажання, окремі чи громадські, на спосіб її думання й поведінки щодо речей і людей. Тому можна вже говорити про справжні соціальні й культурні перемини, які впливають також і на життя релігійне.

Перемини несуть з собою немалі труднощі, як це буває в критичному періоді всякого зростання: людина поширює далеко свою могутність, але не завжди спроможна вжити її на свою службу; проникаючи що раз глибше в таємниці свого духа, часто стає вона ще більше непевною себе; поступово відкриваючи все повніше закони соціального життя, вагається, яке надати йому спрямування.

Ніколи людство не володіло такими великими багатствами, засобами й економічною силою, а проте велика частина мешканців світу ще голодує й терпить нестатки, і величезна кількість людей – цілком неграмотна. Ніколи раніше не мали люди такого гострого відчуття свободи, як сьгодні, але в той же час виникають нові види соціальної і психічної неволі. Світ має живе відчуття своєї єдності і взаємозалежності окремих, а тому – й потреби солідарності, в той же час – в результаті зіткнення протилежних сил – впадає в тяжкі контрасти; бо далі тривають гострі політичні, соціальні, економічні, расові та ідеологічні непорозуміння та й не усунута ще небезпека війни, яка може дощенту все знищити. Зростає обмін ідеями, і водночас самі вислови найважливіших понять у різних ідеологіях набувають досить таки відмінного значення. А, вкінці, коли людина так ретельно шукає досконалішого матеріального ладу, не прогресує її духовне зростання.

Багато наших сучасників, опинившись у таких складних обставинах, неспроможні пізнати справді вічні

³ Пор. ів. 18,37 і 3,17; Мат. 20,28; Мар. 10,45.

вартості й належно узгодити з нововідкритими; тому, борсаючись між надією і журбою, ставлять вони собі запитання про сучасний розвиток, і тривожаться. А розвиток вимагає, а то й примушує людей до відповіді.

(Грунтовно змінені обставини)

5. Сьогоднішнє душевне занепокоєння та зміни в життєвих обставинах пов'язані з ширшими перемінами, викликаними тим, що в освіті набирають щораз більшого значення науки математичні й природничі, а то й гуманістичні та викликані ними технічні здобутки. Таке наукове думання, – інше ніж колись, – формує і характер культури, і спосіб думання. Техніка доходить уже так далеко, що змінює обличчя землі й намагається підкорити собі навіть позаземні простори.

Окрім того, людський розум також якоюсь мірою поширює своє панування: в минуле – через історичне пізнання, в майбутнє – засобами передбачення та планування. Та й поступ біологічних, психологічних і соціальних наук дає людині не тільки нагоду кращого самопізнання, але й допомагає їй здійснювати технічними засобами безпосередній вплив на життя суспільності. Водночас людство все більше замислюється над прогнозами й налагодженням свого демографічного зростання.

А сама історія так швидко йде вперед, що одиниці ледве встигають за нею. Доля людської спільноти стає спільною і вже більше не розгублюється поміж різними історіями. Отак людство переходить від статичного розуміння ладу до розуміння його як динамічного й еволюційного, звідкіля й походить, передовсім, ота нова складність проблем, що вимагає і нових аналізів та синтезів.

(Соціальні переміни)

6. Тим самим і традиційні місцеві спільноти, такі як патріархальні сім'ї, родини, роди, села, різні громади і громадські відносини, зазнають щораз ґрунтовніших змін.

Поволі поширюється індустріальний тип суспільності, даючи деяким націям економічний достаток, але й фундаментально змінює розуміння й століттями формовані умови соціального життя. Так само розвивається і зростає урбанізація: як зростанням числа міст та їх мешканців, так і поширенням міського способу життя на сільське населення.

Нові й відповідніші засоби суспільного зв'язку та інформації дають знання подій і швидке поширення поглядів і переконань, викликаючи так багато складних наслідків.

Не слід легковажити й тим, що – з різних причин – люди, змушені емігрувати, змінюючи тим самим свій спосіб життя.

Постійно зростають взаємини людини з людиною, та й сама соціалізація вводить нові стосунки, хоча й не завжди розвиває відповідну зрілість одиниці та її справжню особистість.

Цей розвиток проявляється виразніше серед тих народів, які вже користуються вигодами економічного й технічного прогресу; але хвилює він також і ті народи, які щойно змагаються за свій розвиток, бажаючи здобути для своїх країн блага індустріалізації й урбанізації. Ці народи, прив'язані передовсім до своїх давніших традицій, водночас випробовують і свої сили у зрілішому й особистому використанні свободи.

(Психологічні, моральні й релігійні переміни)

7. Зміна поглядів і структур дуже часто ставить під знак запитання традиційні вартості, передусім серед молоді, яка часто втрачає терпеч, а то й бунтується через свої турботи, і – свідомо свого значення в соціальному житті, – бажає якнайшвидше брати в ньому участь. А звідси нерідко батьки й вихователі зазнають щораз більших труднощів у виконанні своїх обов'язків.

Традиційні установи, закони та й спосіб думання й відчуття, здається, не завжди можна добре пристосувати до сьогоднішніх обставин; звідси виникає велике замішання і в поведінці, і в самих засадах поведінки.

Нарешті, нові обставини впливають теж і на саме релігійне життя. Бо, з одного боку, загострена снага розмірковувань очищує його як від якогось магічного розуміння світу, так й від ще й досі поширених забобів, вимагаючи водночас щораз більшого особистого й діяльного сприймання віри: і багато людей зростає в щораз живішому відчутті Бога. З другого ж боку, щораз густіші маси народу практично відходять від релігії. Сьогодні, на відміну від минулого, не є вже чимось незвичайним, як особисте заперечення Бога та релігії, так і нехтування ними: бо сьогодні нерідко це вважається начебто вимогою наукового прогресу або якогось там нового гуманізму. В багатьох країнах усе це проявляється не тільки в поглядах філософів, але має широкий вплив на літературу, мистецтво, на інтерпретації гуманістичних та історичних наук, а то й на самі громадянські закони, викликаючи в багатьох збентеження.

(Брак рівноваги в сьогоднішньому світі)

8. Такі швидкі, та ще й часто безладні переміни, і ясніше усвідомлення суперечностей у світі, породжують і збільшують розходження і різниці.

В самій бо людині щораз частіше виникає брак рівноваги між модерним практичним розумом і способом теоретичного думання, який не встигає вже опановувати багатства знань, ані проводити відповідні синтези. Постає також брак рівноваги між вимогами практичного успіху і вимогами морального сумління, а часто також між обставинами громадського життя і вимогами особистого думання, чи й світогляду. Виникає також незрівноваженість між спеціалізацією людської діяльності і загальним світоглядом.

Виникають суперечності і в сім'ї чи то під тиском демографічних, економічних і соціальних обставин та труднощів, що постають з чергування поколінь, а чи й з нових соціальних відносин між чоловіками й жінками.

Не менші існують суперечності і між племенами, а то й між різними класами суспільства; між народами багатими і менш заможними, а то й убогими; нарешті, між інституціями міжнародними, що виникли з праг-

нення народів до миру, і намаганнями ідеологічної пропаганди та колективними упередженнями націй чи інших спільнот. А звідси – взаємне недовір'я і ворожнеча, спори і горе, в чому людина є рівночасно і причиною, і жертвою.

(Загальніші прамування людства)

9. А тимчасом зростає переконання, що людство може і повинно не тільки щораз більше зміцнювати свою владу над сотворіннями, але, понад це, може встановити такий політичний, соціальний та економічний лад, який щораз краще служив би людині та допомагав і одиницям, і громадам у закріпленні й плеканні притаманної їм гідності.

Тому то багато людей рішуче вимагають тих благ, що їх вони усвідомляють і живо собі уявляють за такі, яких їх, мовляв, позбавлено несправедливістю або неправильним розподілом. Народи з певним розвитком, а також і ті, що тільки недавно здобули самоуправління, вимагають своєї частки в благах сьогodнішньої цивілізації, і не тільки у сфері політичній, але також в економічній, щоб вільно виконувати свою роль у світі; а тимчасом щораз більше зростає їх відставання, часто й економічна залежність від багатших народів, які розвиваються швидше. Народи, що голодують, вступають в опозицію до народів заможніших, жінки вимагають правової і фактичної рівності з чоловіками там, де ще цього не здобуто. Робітники і селяни бажають не тільки здобути собі необхідне на прожиток, але й працею розвивати свої особисті дарування; навіть більше: бажають брати участь у налагодженні життя економічного, соціального, політичного й культурного. Сьогodні, вперше за свою історію, цілі народи прийшли до переконання, що культурні блага можуть і, на ділі, повинні бути доступними для всіх.

За усіма цими вимогами стоять глибші й загальніші прагнення: одиниці і громади прагнуть повного, вільного й гідного людини життя, підкорюючи собі на послуги все, що сьогodнішній світ може їм так щедро дати. А, крім того, народи щораз настійливіше змагають і до того, щоб досягнути якоїсь загальнішої спільності.

Якщо ж воно так, то сьогodнішній світ є водночас і сильним, і слабким; здатним вчинити речі і найкращі, і найгірші, тоді як перед ним лежить шлях до свободи або неволі, до прогресу або занепаду, до братерства або зненависти. Крім того, людина усвідомлює, що від неї залежить правильне керування тими силами, що їх вона розбудила, які, однак можуть її причавити або ж їй служити. Тому вона і ставить сама перед собою проблеми.

(Глибші проблеми людства)

10. Справді, та незрівноваженість, притаманна сьогodнішньому світу, пов'язується з тим основнішим браком рівноваги, що має своє коріння в людському серці. Бо й у самій такій людині багато елементів перебуває у боротьбі між собою. Коли вона, як сотворіння, з одного боку, відчуває свою обмеженість, то з іншого – почувається в своїх бажаннях необмеженою й покликаною до вищого життя. Їй, звабленій розмаїтими благами, постійно доводиться між деякими вибирати, а деяких – зрікатися. Більше того: слабка вона й грішна, творить часто те, чого не бажає, а те, що бажала б чинити – не чинить⁴. Тому і розчакнута вона сама в собі, а звідси і в громаді виникає багато великих непорозумінь. І чимало є таких, яких життя заражене практичним матеріалізмом, тож неспроможні вони пізнати цей драматичний стан; або – причавлені нуждою – не встигають його як слід доглянути. Багато думають, що вони знайшли мир у розмаїтих тлумаченнях подій. А дехто сподівається повної і правдивої свободи для людського роду від самих лише людських зусиль, і вважає, що якесь майбутнє царство людини на землі виповнить усі бажання її серця. Не брак і таких, які – втративши віру і зміст життя – похваляють одчайдушність тих, хто вважає людське існування позбавленим всякого властивого собі сенсу і намагається надати йому якесь виключно земне значення. Але, супроти сьогodнішнього розвитку світу, зростає щораз більше число тих, хто ставить собі фундаментальні питання, або відчуває їх з новою чіткістю: Хто є людина? Який є сенс терпіння, зла, смерті, що й далі існують, не зважаючи на такий великий прогрес? Нащо всі ці здобутки, придбані такою високою ціною? Що може людина дати громаді, а чого від неї сподіватися? Що наступить після цього земного життя?

Але Церква вірить, що Христос – який умер і воскрес за всіх⁵ – може дати людині, через свого Духа, світло і силу, щоб могла вона відповісти своєму найвищому покликанню; та що немає на землі іншого ймення, в якому могли б вони знайти спасіння⁶. Так само вірить вона, що ключем, осердям і метою всієї людської історії є її Господь і Вчитель. А, крім того, Церква стверджує, що в усіх переминах є багато чогось такого, що є незмінне, і має свою основу в Христі, який є той самий вчора, сьогodні і навіки⁷. Отож, у світлі Христа, який є образом невидимого Бога й первородний деякого створіння⁸, Собор бажає говорити з усіма, щоб з'ясувати їм таїнство людини та співпрацювати для знайдення розв'язку головних питань нашого часу.

Частина I

Про Церкву і покликання людини

(Відповідь надхненням Святого Духа)

⁴ Пор. Рим. 7, 14 сл.

⁵ Пор. 2 Кор. 5, 15.

⁶ Пор. Діян. 4, 12.

⁷ Пор. Євр. 13, 8.

⁸ Пор. Кол. 1, 15.

11. Народ Божий, – схвилюваний вірою в те, що Дух Господній, який наповнює весь світ, ним керує, – в подіях, потребах і бажаннях, які поділяє спільно з людьми нашого часу, намагається розрізнити справжні знаки Божої прихильності й провидіння. Бо віра ставить усе в новому світлі й виявляє Божі плани щодо всебічного покликання людини, а тому скеровує розум до справді людських розв'язків.

Отож бажає Собор найперше розглянути в цьому світлі й звести до своїх Божих начал ті вартості, які сьогодні найвище цінуються. Бо ті вартості, – як такі, що походять з природи людини, Богом даної, – є дуже добрі; але, через зісуття людського серця, часто втрачають свою добропорядність і потребують виправлення.

Що думає Церква про людину? Що слід доручати для побудови сьогоднішньої суспільності? Яке є остаточне значення людської діяльності в світі? Ці питання ждуть своєї відповіді. Звідси краще вийде на яв, що Народ Божий і людство можуть собі взаємно послужити так, що релігійна місія Церкви тим самим виявиться і найбільш гуманною.

РОЗДІЛ I

Про гідність людини

(Людина – образ Божий)

12. За майже одноставним розумінням віруючих і не віруючих, все, що існує на землі, треба скеровувати до людини, як до свого центру й звернення.

А хто ж є людина? Багато різних, а то й протилежних поглядів висловила і висловлює вона про себе, за якими часто саму себе або ставить за абсолютну норму, або затискає себе в безвихідь, тож і хвилюється, і непокоїться. Церква, відчуваючи ці труднощі й наділена Божим об'явленням, може на них дати відповідь, якою можна визначити її становище, пояснити її труднощі, а також правильно пізнати її гідність і покликання.

Бо Священне Писання навчає, що людина була створена «на Божий образ», здатною пізнавати і любити свого Творця, і поставлена володарем над усіма земними створіннями⁹, щоб ними правити і ними користуватися, прославляючи Бога¹⁰. «Бо що той чоловік, що згадуєш про нього, або людська істота, що про неї дбаєш? Мало чим зменшив єси його від ангелів, славою і честю увінчав його. Поставив його володарем над творами рук Твоїх, усе підбив йому під ноги» (Пс. 8,5-7).

Та Бог не створив людини самотньою; бо вже спочатку «чоловіком і жінкою створив їх» (Бут. 1,27), і їх об'єднання стало прототипом спільноти осіб. Бо людина з самих глибин своєї природи є громадським еством і без зв'язку з іншими не може ні жити, ні розвивати свої сили.

Отож, як читаємо знову в Святому Письмі, побачив Бог «все, що створив: і воно було дуже добре» (Бут. 1, 31).

(Гріх)

13. Однак людина, створена Богом у праведності, за намовою Лихого, вже з самого початку історії зловжила своєю свободою, повставши проти Бога й забажавши досягти своєї мети поза Богом. Бо люди, пізнавши Бога, не як Бога прославляли, але притемнилося їхнє нерозумне серце і служили створінню радше, ніж Творцеві¹¹. а те, що відоме нам з Божого об'явлення, виявляється згідне і з самим досвідом. Бо людина, заглянувши в своє серце, відчуває свою схильність до злого, а то й бачить себе зануреною в розмаїтих пороках, що не може походити від свого доброго Творця. Відкинувши часто Бога, як своє начало, схилила також належний напрям до своєї остаточної мети та й зірвала з тим і цілий свій устрій і щодо себе самої, і щодо інших людей, і всього створіння.

Отож розтерзаною в самій собі стала людина. Тому й усе життя людей, і особистісне і громадське, являє собою неначе боротьбу, і то повну драматичности; між добром і злом, між світлом і темрявою. Ба більше, – нездатною знаходить себе кожна людина, щоб успішно встоятися на наступам злого, відчуваючи себе немов зв'язаною кайданами. Та сам Господь прийшов, щоб людину звільнити і зміцнити, обновляючи її зсередини й викидаючи геть «князя цього світу» (Ів. 12, 31), який держав її в неволі гріха¹². А гріх применшує людину саму в собі, стримуючи її, щоб не досягла вона своєї повноти.

В світлі цього Об'явлення знаходить своє найглибше пояснення заодно і високе покликання і глибока нужда, що їх відчувають люди.

(Природа людини)

14. Людина тілом і духом єдина, самою своєю тілесною природою поєднує в собі елементи матеріального світу так, що через неї знаходять вони своє завершення, долучуючи і свій голос до вільної хвали Творця¹³. І не слід людині знецінювати тілесне життя, а навпаки: вона повинна своє тіло, яке створене Богом і яке воскресне в останню днину, уважати добрим, гідним пошани. Та, зранена гріхом, вона відчуває бунт тіла.

⁹ Пор. Бут. 1, 26; Мудр. 2, 23.

¹⁰ Пор. Сир. 17, 3-10.

¹¹ Пор. Рим. 1,21-25.

¹² Пор. Ів. 8, 34.

¹³ Пор. Дан. 3, 57-90.

Отже, сама гідність людини вимагає, щоб прославила вона Бога в своєму тілі¹⁴ та не дозволила йому слугувати лихим нахилам свого серця.

І не помиляється людина, коли вважає себе вищою за речі тілесні, і не вважає себе тільки частиною природи чи анонімним складником людської спільноти. Внутрішньо вона перевершує всесвіт: а повертається вона до тих глибин, коли споглядає у своє серце, де очікує її Бог – серцевідець¹⁵ і де вона в Божому обличчі вирішує свою власну долю. Пізнаючи в собі духовну і безсмертну душу, не задивляється вона в якийсь оманливий витвір фізичних і соціальних обставин, а, навпаки, доходить до самої суті речей.

(Гідність розуму, правда і мудрість)

15. Правильно судить людина, що наділена світлом Божої думки, своїм розумом вона перевищує все-світ. Пильно вживаючи століттями свій розум, вона справді зробила величезний крок вперед у науках емпіричних, технічних і гуманістичних. І в наш час здобула вона визначні досягнення передовсім у дослідженні матеріального світу та в його підкоренні собі. Проте, завжди, шукала і знаходила вона глибшу істину. Бо розум не обмежений тільки до явищ, але здатний досягти справжньої впевненості і щодо самої розумної суті речі, хоча через гріховність він дещо затемнений і послаблений.

Розумна природа людини, врешті, вдосконалюється і повинна вдосконалюватися мудрістю, яка ласкаво наводить людський розум на пошуки любови, правди і добра; і нею ж людина пройнята – від видимого доходить до невидимого. А наш вік, більше ніж попередні століття, потребує саме такої мудрості, щоб стали гуманнішими нові винаходи людини. Бо якщо не прийдуть мудреці, майбутня доля світу опиниться в небезпеці. До того ж слід зазначити, що багато народів, убогих благами економічними, але багатих мудрістю, могло б у тому дати іншим визначну допомогу.

Даруванням же Святого Духа людина вірою доходить до оглядання і пізнання таїнства Божої премудрості¹⁶.

(Гідність сумління)

16. У глибинах своєї свідомості людина відкриває закон, який вона не дає сама собі, але якого повинна слухатися; а його голос, що завжди закликає її любити і творити добро та берегтись злого, там де й слід, кличе в душі: це роби, а того бережися. Бо має людина в своєму серці Богом записаний закон, якого слухатись для неї – честь, і за яким буде вона суджена¹⁷. Сумління є тайником і святилищем людини, в якому вона перебуває сама з Богом, що промовляє в глибинах її душі¹⁸. В сумлінні, чудним чином, стає явним цей закон, який виконується в любові до Бога і ближнього¹⁹. Вірністю своєму сумлінню християни об'єднуються разом з іншими людьми в шуканні правди та вирішенні в правді багатьох моральних питань, що їх ставить життя одиниць і громадське спілкування. Отож, чим більше гору бере права совість, тим більше й одиниці, і громади остерігаються сліпої сваволі, намагаючись зберігати об'єктивні норми моралі. Та нерідко стається, що, через нездолане незнання, совість помиляється, не втрачаючи проте своєї гідності. Але цього не можна сказати тоді, коли людина замало дбає про пошуки правди і добра, і її сумління стає поволі майже сліпе заради грішних нахилів.

(Вищість свободи)

17. Тільки вільна людина може схилитися до добра; і цілком слушно наші сучасники таку свободу і високо цінують, і її гаряче бажають. Часто, однак, її неправильно вважають за свободу робити все, що подобається, навіть зло. Тим часом, правдива свобода є визначною ознакою Божого образу в людині. Бо сподобалось Богові залишити людину «в руці свого власного рішення»²⁰, щоб самохіть шукала вона свого Творця, і – визнавши його – вільно дійшла вона до свого повного і блаженного вдосконалення. Отож гідність людини вимагає, щоб діяла вона за свідомим і вільним вибором, тобто за внутрішнім висновком і переконанням, а не за якимсь сліпим внутрішнім поштовхом чи за зовнішнім примусом. А такої гідності досягає людина, коли – звільнившись з усякої неволі пристрастей – іде до своєї мети, вибираючи вільно добро та використовуючи пильно й успішно належні для цього засоби. Це спрямування до Бога вільна людина, вражена гріхом, може цілком здійснити тільки за допомогою Божої ласки. Але кожному доведеться звітувати на суді Божому, відповідно до того, чи творив добро, чи зло²¹.

(Таїнство смерті)

18. Загадка людської природи досягає вершини в обличчі смерті. Бо страждає людина не тільки болями й повільним розладом тіла, але також, – і то ще більше, – страхом перед остаточним знищенням. Тож правильно міркує вона інстинктом свого серця, коли лякається і відкидає таке знищення і остаточну загибель своєї особистості. Зародок вічності, що його має в собі, і якого не можна ототожнити з одною тільки матерією,

¹⁴ Пор. 1 Кор. 6, 13-20.

¹⁵ І Цар. 16, 7; Єр. 17, 10.

¹⁶ Пор. Сир. 17, 7-8.

¹⁷ Пор. Рим. 2, 15-16.

¹⁸ Пор. Пій XII, Радіопромова «Про плекання правильного сумління в молоді», 23 березня 1952: AAC44 (1952), стор 271.

¹⁹ Пор. Мат. 22, 37-40; Гал. 5, 14.

²⁰ Пор. Сир. 15, 14.

²¹ Пор. 2 кор. 5, 10.

повстає проти смерті. Всі змагання техніки, хоча і дуже таки корисні, не спроможні заспокоїти людської тривоги: бо продовжене біологічне життя не може заспокоїти отого бажання прийдешнього життя, яке нездолано діє в її серці.

Коли в обличчі смерті всяке міркування здає лаштунки, то Церква, навчена Божим Об'явленням, стверджує, що людину створено Богом для щасливої мети, яка лежить поза межами земного горювання. А до того ще християнська віра навчає, що смерть тілесна, від якої людина була б звільнена – не зогрішивши²², буде переможена, коли силою і милістю Спасителя буде привернене, втрачене з її власної вини, спасіння. Бо Бог покликав і кличе людину, щоб цілою своєю істотою об'єдналася з ним у спільності вічного і неглінного Божого життя. А цю перемогу здобув Христос, воскреснувши до життя, і своєю смертю звільнив людину від смерті²³. Тому кожній думаючій людині добре обґрунтована віра дає відповідь на її тривожні запитання про її майбутню долю; а водночас дає і можливість спілкуватися в Христі з улюбленими померлими братами, підказуючи надію, що вони знайшли таки справжнє життя в Бозі.

(Прояви і коріння атеїзму)

19. Зокрема важлива підвалина людської гідності полягає в покликанні людини до спілкування з Богом. До розмови з Богом людина покликана вже від самого свого створення: бо заіснувала вона тільки тому, що була створена Богом з любови, існує далі з любови і не живе цілком згідно з правдою, якщо вільно не визнає цієї любови і не віддасть себе своєму Творцеві. Та багато наших сучасників зовсім не розуміють, або й відкидають цю внутрішню життєву злуку з Богом, отже, безбожність слід зарахувати до найважливіших явищ сучасності і її пильніше розглянути.

Словом «атеїзм» визначаються дуже відмінні між собою явища. Коли бо одні виразно заперечують Бога, інші вважають, що людина зовсім нічого не може про нього сказати; ще інші розглядають питання Бога так, що воно виглядає позбавлене всякого глузду. Багато, неправильно переступивши межі позитивних наук, або намагаються пояснити все цим таки єдиним науковим способом, або й, навпаки, вже не визнають взагалі ніякої абсолютної правди. Дехто так вивищує людину, що віра в Бога стає неначе безсилою; більше схильні вони, здається, до звеличування людини, ніж до заперечування Бога. Інші ж так собі уявляють Бога, що та заперечувана ними уява ніякою мірою не є Богом Євангелії. Ще інші навіть не ставлять собі питання про Бога, бо, здається, – не відчуваючи отого релігійного занепокоєння – не бачать, чому б то їм треба було журитися релігією. Крім того, нерідко, атеїзм постає або з різкого протесту проти лиха в світі, або з неправильного приписування прикмет абсолюту деяким людським благам, від того вже вони стають на місце Бога. Та й сама сучасна цивілізація, хоча й не сама через себе, а через надмірне пов'язання з земними справами, часто може доступ до Бога утруднити.

Отож ті, хто добровільно намагаються виключити Бога із свого серця та відхилити релігійні питання, не є вільні від провини, бо не йдуть за голосом свого сумління; але часто і самі такі віруючі мають у тому деяку відповідальність. Бо атеїзм, коли його розглянути в цілості, не є чимсь первісним, але радше виникає з різних причин, до яких треба зарахувати також критичну реакцію проти релігії, і то – в деяких країнах – в першу чергу проти християнської релігії. Тому, в цьому виникненні атеїзму, немалу роль можуть відіграти віруючі залежно від того, наскільки вони швидше затемнюють, ніж показують правдиве обличчя Бога і релігії, що викликане занедбанням релігійного виховання, або фальшивим викладом учення, чи також недоліками свого релігійного, морального і соціального життя.

(Систематичний атеїзм)

20. Сучасний атеїзм часто проявляється також у формі систематичній, яка виникає, крім інших причин, від постулату автономії людини, що створює труднощі щодо будь-якої залежності її від Бога. Хто визнає такий атеїзм, вважає, що свобода полягає в тому, щоб людина сама була собі ціллю та єдиним майстром і творцем своєї історії; а це, на їх думку, не можна погодити з визнаванням Бога, Творця і Мети всіх речей, або принаймні робить таке твердження зовсім зайвим. Такій доктрині може сприяти й оте почування сили, яке дає людині сьогоднішній прогрес.

Між формами сьогоднішнього атеїзму не слід проминути і тієї, яка очікує визволення людини передовсім у її економічному й соціальному звільненні. І вважає, що тому звільненню, за своєю природою, стоїть на заваді релігія, що спрямовує надії людини на якесь оманливе майбутнє життя, відштовхуючи її від будівництва земної суспільності. Прихильники такої доктрини, там де вони приходять до влади в державі, рішуче поборюють релігію і поширюють атеїзм, вживши тих засобів примусу, якими володіє цивільна влада, передовсім у вихованні молоді.

(Ставлення Церкви до атеїзму)

21. Церква, що щиро віддана Богові й людям, не може відмовитися, щоб, – хоча й з боєм, – рішуче не осудити знову, як вже й раніше осудила, оті згубні доктрини й дії, що протиставляються розумові й загальному людському досвідові та позбавляють людину її вродженої гідності²⁴.

²² Пор. Мудр. 1, 13; 2, 23-24; Рим. 5, 21; 6, 23; Як. 1, 15.

²³ Пор. 1 Кор. 15, 56-57.

²⁴ Пор. Пій XI, Окр. посл. «Божественного Спасителя», 19 березня 1937: ААС 29 (1937), стор. 65-106; Пій XII, Окр. посл. «Князя апостолів», 29 червня 1958: ААС 50 (1958), стор. 601-614; Іван XXIII, Окр. посл. «Мати й Учителька», 15

Проте, в поглядах атеїстів намагається вона знайти причини заперечування Бога, і – свідомо ваги тих питань, що їх висуває атеїзм, та ведена любов'ю до всіх людей – уважає, що слід їх піддати поважному й глибокому дослідженню.

Церква вчить, що визнання Бога ніяк не противиться гідності людини тому, бо ця гідність базується й звершується в самому таки Бозі. Бо людина була поставлена Богом-творцем у суспільності розумною й вільною; але, як син, покликана вона до об'єднання з Богом і до участі в його щасті. Церква вчить, крім того, що через потойбічну надію не тільки не применшується значення земних обов'язків, але їхнє виконання скріплюється ще і новими спонуками. І навпаки, з браку Божої основи й надії на життя вічне, як часто воно сьогодні виглядає, поважно буває порушена людська гідність, а загадки життя й смерті, вини й терпіння залишаються без розв'язку, від чого люди часто попадають у зневіру.

А втім, кожна людина так і залишається для себе самої нерозв'язаним, а тільки підсвідомо відчутим питанням. Бо ніхто в певних моментах не може втекти цілком від згаданих питань, зокрема у важливіших подіях життя. А на це питання дає повну й певну відповідь лише один Бог, який закликає людину до вищого думання й смиреннішого досліджування.

Ліків на атеїзм слід сподіватися і від належного викладу вчення, і від цілого життя Церкви та її членів. Бо Церкві належить вчинити приявним і наче видимим Бога Отця та його втіленого Сина, безперестанку оновлюючи себе й очищаючи – під проводом Святого Духа²⁵. І, перш за все, цього досягається свідченням живої і зрілої віри, так вихованої, щоб могла вона чітко побачити труднощі та перемогти їх. Віра ця повинна проявити себе плідною, проникаючи в ціле, навіть земне життя віруючих, та наводити їх на правду й любов, передусім щодо тих, що потребують. Проявити оту Божу приявність дуже допомагає і братерська любов між віруючими, які в одному дусі змагаються за євангельську віру²⁶, і показують себе як знамено однаковості.

Церква, хоч і цілком відкидає атеїзм, проте широко визнає, що всі люди, віруючі і не віруючі, повинні співпрацювати над правильним будівництвом світу, в якому спільно проживають; а цього з певністю не може бути без щирого й розсудливого порозуміння. Отже, вона сумує через розрізнення між віруючими і не віруючими, що його несправедливо вводять правителі деяких держав, не визнаючи основних прав людини. А для віруючих вона вимагає діяльної свободи, щоб могли вони вільно будувати в цьому світі храм Божий. Атеїстів же людяно закликає, щоб широким серцем сприймали Євангелію Христову.

Церква точно знає, що її благовість відповідає найпотаємнішим бажанням людського серця, бо захищає гідність поклонання людини, а тим, хто вже зневірився в свою крашу долю, повертає надію. Її послання не те що не применшує людини, але проливає світло на життя і свободу для дальшого розвитку; а втім ніщо інше не може вдоволити серця людини: «Вчинив ти нас для себе, Господи, і неспокійне серце наше, доки не спочине в Тобі»²⁷.

(Христос – нова Людина)

22. Дійсно, таїнство людини знаходить справжнє пояснення тільки в таїнстві втіленого Слова. Бо перший чоловік, Адам, був прообразом того, хто мав прийти, тобто Христа Господа²⁸. Христос, останній Адам, являє людині її власну досконалість і розкриває її високе покликання в самому вже об'явленні таїнства Бога Отця і його любові. Тому і не дивно, що в Ньому ці правди знаходять своє начало й досягають вершини.

Той, хто є «образом невидимого Бога» (Кол. 1,15)²⁹, Він же – і повний чоловік, який знову повернув сином Адама Божу подобу, спотворену першим же гріхом. Тому що прийнята ним людська природа не була в Ньому знищена³⁰, і в нас була вона піднесена до визначного достоїнства. Бо Син Божий, через своє втілення, поєднався якось з кожною людиною³¹. Зроджений з Марії Діви, справді став одним із нас, подібний до нас у всьому, крім гріха³².

Як непорочний агнець, своєю вільно пролитою кров'ю Він заслужив нам життя, і в Ньому Бог поєднав нас з Собою, і між нами³³, та й визволив з неволі діявола й гріха так, що кожен з нас може сказати з апостолом: Син Божий «полюбив мене й видав себе за мене» (Гал. 2, 20). Страждаючи за нас, не тільки дав нам приклад, як іти нам слідом за Ним³⁴, але проклав і шлях, якщо ним йти – і життя і смерть освячуються, набираючи нового значення.

травня 1961: ААС 53 (1961), стор. 451-453; Павло VI, Окр. посл. «Свою Церкву», 6 серпня 1964: ААС 56 (1964), стор. 651-653.

²⁵ Пор. Собор Ват. II, Догм. конст. «Про Церкву», розд. I, ч. 8: ААС 57 (1965), стор. 12.

²⁶ Пор. Фил. 1, 27.

²⁷ Св. Августин, Визнання, I, 1: Патр. Лат. 32, 661.

²⁸ Пор. Рим. 5, 14. Пор. Тертуліян, Про воскресіння тіла, 6: «Що було виражене в землі, мало на меті Христа, майбутнього чоловіка».

²⁹ Пор. 2 Кор. 4, 4.

³⁰ Пор. Собор Константиноп. II, кан. 7: «Ані Бог не перемінився Словом у тілесну природу, ані тіло не змінилось в природу Слова»: Денц. 219 (428); Пор. також Собор Константиноп. III: «Бо пресвяте, непорочне, живе його тіло не було обожествленне (теоктеїса ук анерете), але залишилось у своєму стані і в своїй суті»: Денц. 291 (556); пор. Собор Халкидонський: «в двох природах незмішано, незмінно, неподільно, невіддільно слід признавати»: Денц. 148 (302).

³¹ Пор. Собор Константиноп. III: «так і його обожествленна людська воля не загинула»: Денц. 291 (556).

³² Пор. Євр. 4, 15.

³³ Пор. 2 Кор. 5, 18-19; Кол. 1, 20-22.

³⁴ Пор. 1 Петр. 2, 21; Мат. 16, 24; Лук. 14, 27.

А християнин, ставши подібним до образу Сина, який є перворідний між багатьма братами³⁵, одержав «зачаток Духа» (Рим. 8, 23), чим і став здатним виконати нову заповідь любові³⁶ через того ж Духа, який є «завдатком нашої спадщини» (Єф. 1, 14), вся людина проходить внутрішню онову, аж до «визволення нашого тіла» (Рим. 8, 23): «І коли Дух того, хто воскресив Ісуса з мертвих, мешкає у вас, то той, хто воскресив Христа з мертвих, оживить і наші смертні тіла Духом, що живе у вас» (Рим. 8, 11)³⁷. Певне, що християнин мусить і зобов'язаний боротися проти зла через багато страждань, і перетерпіти навіть смерть; але з'єднаний з пасхальним таїнством, з Христом об'єднаний у смерті, зміцнений надією – дійде до воскресіння³⁸.

А це важливе не тільки щодо християн, але й щодо всіх людей доброї волі, в серцях яких діє невидима Божа благодать³⁹. Бо якщо Христос помер за всіх⁴⁰, і якщо кінцева мета людини є справді одна, тобто Божя, то ми повинні вірити, що Дух Святий усім дає змогу, щоб – у спосіб відомий одному тільки Богу – об'єднатися з цим пасхальним таїнством.

Отже і таке велике є таїнство людини, яке виявилось віруючим через християнське об'явлення. Отже, через Христа і в Христі стає ясною загадка терпіння і смерті, яка поза Його Євангелією – нас пригнічує. Христос воскрес, смертю подолавши смерть, і нам дарував життя⁴¹, щоб – сини у Сині – благали ми в Дусі: Авва! – Отче!⁴².

РОЗДІЛ II

Про людську громаду

(Намір Собору)

23. До важливих явищ сьогоднішнього світу належить зростання взаємовідносин між людьми, до чого помітно спричиняється сучасний технічний поступ. Але братерське порозуміння між людьми здійснюється не в цьому прогресі, а далеко глибше – в спільності осіб, яка прагне взаємної пошани для духовної гідності людини. Для плекання цієї між-особистісної спільноти, християнське об'явлення дає велику допомогу, а водночас вводить нас у глибше розуміння законів соціального життя, які вписав Творець в духовну і моральну природу людини.

Оскільки новіші документи Вчительського Уряду Церкви вже докладно виклали християнську суспільну науку⁴³, Собор нагадує тільки деякі важливіші істини та викладає їх основи в світлі Об'явлення, роблячи далі наголос на деяких важливих для нашого часу висновках.

(Громадський характер людського покликання)

24. Бог, який має батьківську дбайливість про всіх, схотів, щоб усі люди творили одну сім'ю та ставилися до себе взаємно по-братерському. Бо всі вони створені на образ Бога, який «створив з одного весь рід людський, щоб він жив по всій земній поверхні» (Діян. 17, 26), і всі вони покликані до одної і тої ж мети, тобто до самого Бога.

Тому любов до Бога і до ближнього є першою й найбільшою заповіддю. Святе Письмо повчає, що не можна відділити любові до Бога від любові до ближнього: «...і всякі інші заповіді містяться у цьому слові: Люби твого ближнього, як себе самого... Любов, отже, – виконання закону» (Рим. 13, 9-10; І Ів. 4, 20). А це для людей, які щораз більше від себе взаємно залежать, – і для світу, щораз більше об'єднаного, – є найважливішим.

Більше того, Господь Ісус, коли молить Отця, щоб «усі були одно... як і ми одно» (Ів. 17, 21-22), поставив просто недосяжні для людського розуму перспективи, вказуючи на деяку подібність між єдністю Божих осіб і єдністю синів Божих, у правді й любові, а ця подібність виявляє, що людина, яка є єдиним створінням на землі, яке Бог створив задля нього самого, не може сповна реалізувати себе інакше, як тільки щирим даруванням себе самої⁴⁴.

(Співзалежність одиниці і громади)

25. З громадського характеру людини випливає, що поступ одиниці і розвиток цілої громади є між собою співзалежні. Бо основою, підметом і метою всіх громадських установ є, і повинна бути, людина, бо вона – за своєю природою – потребує з необхідністю громадського життя⁴⁵. Отже, якщо громадське життя не є

³⁵ Пор. Рим. 8, 29; Кол. 3, 10-14.

³⁶ Пор. Рим. 8, 1-11.

³⁷ Пор. 2 Кор. 4, 14.

³⁸ Пор. Фил. 3, 10; Рим. 8, 17.

³⁹ Пор. Собор Ват. II, Догм. конст. 2 Про Церкву», розд. 2, ч. 16: ААС 57 (1965), стор. 20.

⁴⁰ Пор. Рим. 8, 32.

⁴¹ Пор. Літургія пасхальна Візант. Церкви.

⁴² Пор. Рим. 8 15; Гал. 4,6; пор. також Ів. 1, 22 і Ів. 3, 1-2.

⁴³ Пор. Іван XXIII, Окр. посл. «Мати й Учителька», 15 травня 1961: ААС 53 1961), стор. 401-464; Той же, Окр. посл. «Мир на землі», 11 квітня 1963: ААС 55 1963), стор. 257-304; Павло VI, Окр. посл. «Свою Церкву», 6 серпня 1964: ААС 54 1964), стор. 609-659.

⁴⁴ Пор. Лук. 17, 33.

⁴⁵ Пор. Св. Тома, Етика I, лекція 1.

для людини чимось додатковим, тоді спілкуванням з іншими, взаємними обов'язками і порозумінням з братами людина зростає в усіх своїх обдарованнях і може сповнити своє призначення.

Деякі з-поміж громадських зв'язків, які є необхідні для виховання людини, такі, як сім'я і політична громада, – більш безпосередньо відповідають її внутрішній природі; інші ж впливають швидше з її вільної волі. У наш час, і то з різних причин, зростають щораз взаємовідносини і взаємозалежність, з чого виникають різноманітні товариства й установи як публічного, так і приватного права. А це явище, що називається соціалізацією, хоч і не без небезпек, приносить з собою багато користи як для зміцнення та зростання прикмет людської особи, так і для охорони її прав⁴⁶.

Якщо люди для виконання свого призначення, в тому і релігійного, у цьому громадському житті і знаходять багато підмоги, проте, не можна заперечити, що ті ж самі люди і тими ж громадськими обставинами, у яких вони від самого дитинства перебувають, часто перепиняються в тому, щоб творити добро, або й захоплюються до лиходійства. Безперечно, оті часті громадські заколоти частково походять від самого напруження економічних, політичних і соціальних форм; але в основі своїй вони таки виникають з людської гордості та егоїзму, що викликає замішання також у громадській площині. А там, де лад підпадає під наслідки гріха, людина – від народження схильна до злого – знаходить нові спонуки до гріха, які – без ласки і наполегливих зусиль – тяжко таки подолати.

(Спільне благо)

26. Із щораз тіснішої взаємозалежності, яка поступово поширюється на увесь світ, виходить, що спільне добро – тобто ота сукупність вимог соціального життя, яка дозволяє і громадам, і одиницям досягти повніше і вигідніше власну досконалість, – сьогодні стає щораз то більш загальною, і тому обіймає вже права та обов'язки щодо цілого роду людського. Кожна громада повинна мати увагу до потреб і виправданих прямих інших громад, а то й прагнень спільного блага всієї людської сім'ї⁴⁷.

Водночас зростає і свідомість гідності, що притаманна людській особі, бо вона перевершує всі інші речі, а її права й обов'язки є загальні й непорушні. Отже, має бути доступне людині все, що потрібне їй для справді людського життя, як харчування, одяг, помешкання, право на вільний вибір життєвого стану, на закладання сім'ї, на виховання, на працю, на добре ім'я, на пошану, на відповідну інформацію, на вчинки за правильними засадами свого сумління, на захист приватного життя й на справжню свободу також у релігійних справах.

Отже, соціальний лад і його прогрес повинен постійно служити на благо осіб, бо слід, щоб устрій речей підкорявся правопорядкові осіб, а не навпаки, як на це вказав і сам Господь, коли сказав, що субота була встановлена для людини, а не людина заради суботи⁴⁸. Цей лад треба щораз більше розвивати, базувати на правді, будувати на справедливості, оживляти любов'ю; у свободі треба знаходити щораз гуманнішу рівновагу⁴⁹. А для виконання цього необхідно провести віднову розуму і широкі суспільні зміни.

Дух Божий, що дивним провидінням керує бігом часу й оновлює обличчя землі, допомагає в цьому розвитку.

А євангельська закваска розбудила й розбуджує в серці людини нестримну вимогу гідності.

(Пошана людської особи)

27. Приступаючи до практичних і важливіших висновків, Собор наголошує потребу пошани людини, щоб кожний уважав свого ближнього, і то без винятку, неначе «другим себе», зосереджуючи передовсім увагу на його житті і на необхідних засобах для його гідного проживання⁵⁰, щоб не брати за приклад того багатія, що ніяк не подбає про вбогого Лазаря⁵¹.

Першочерговим сьогодні обов'язком кожної людини щодо іншої стати ближнім, послуживши їй, при нагоді, ділом, чи вона – занедбаний усіма старик, чи безпідставно знехтуваний іноземний робітник, чи емігрант, або незаконнонароджена дитина, що терпить за особисто нескоеений гріх, чи голодуючий, який звертається до нашого сумління, пригадуючи слова Господа: «Усе, що ви зробили одному з моїх братів найменших – ви мені зробили» (Мат. 25,40).

Крім того усе, що противиться самому життю, як: різноманітні вбивства, геноцид, аборти, евтаназія і добровільне самогубство; все, що порушує цілість людської особи, як: каліцтва, тілесні й психічні тортури, змагання згнобити і сам дух; все, що ображає людську гідність, як: негідні людини життєві умови, безпідставне ув'язнення, депортації, неволя, проституція, торгівля жінками і дітьми; а також ганебні обставини праці, коли поводяться з робітниками як із звичайними інструментами наживи, а не як з вільними і відповідальними особами: все це і подібне є ганебними справами; і коли вони заплямовують людську цивілізацію, то таки більше знеславлюють тих, хто так поводить, ніж тих, хто терпить таку несправедливість, але найбільше таки – вони противляться пошані Творця.

⁴⁶ Пор. Іван XXIII Окр. посл. «Мати й Учителька», 15 травня 1961: ААС 53 (1961), стор. 418. Пор. також Пій XI, Окр. посл. «Сорокового року» ААС 23 (1931) стор. 222 сл.

⁴⁷ Пор. Іван XXIII, Окр. посл. «Мати й Учителька»: ААС 53 (1961), стор. 417.

⁴⁸ Пор. Мар. 2. 27.

⁴⁹ Пор. Іван XXIII, Окр. посл. «Мир на землі»: ААС 55 (1963), стор. 266.

⁵⁰ Пор. Як. 2, 15-16.

⁵¹ Пор. Лук. 16, 18-31.

(Пошана і любов до ворогів)

28. Пошану і любов слід поширити також на тих, хто в суспільних, політичних або й релігійних справах думає і чинить інакше, ніж ми; і чим з більшою людяністю і любов'ю глибше зрозуміємо їх спосіб думання, то тим легше зможемо дійти з ними до порозуміння.

Ця любов і лагідність ніяк не повинні робити нас байдужими щодо правди і добра. Навпаки, сама любов підганяє Христових учнів проповідувати всім людям спасенну правду. Але слід розрізнати похибку, яку треба завжди відкидати, і того, хто схибив, бо він постійно зберігає за собою гідність особи, навіть якщо і був заражений фальшивими чи не зовсім правильними релігійними поглядами⁵². Один тільки Бог є суддею і знавцем сердець; а тому він забороняє нам судити про чийсь Внутрішню провину⁵³.

Наука Христа прощати також кривди, вимагає⁵⁴, а заповідь любови до всіх ворогів поширює закон Нового Завіту: «Ви чули, що було сказано: Люби ближнього свого й ненавидь ворога свого. А я кажу вам: Любіть ворогів ваших і моліться за тих, що гонять вас» (Мат. 5, 43-44).

(Фундаментальна рівність людей і соціальна справедливість)

29. А що всі люди мають розумну душу і були створені на подобу Божу, тому й мають вони ту ж природу і однакове походження; відкуплені ж Христом, мають таке саме покликання і таке саме Боже призначення, то слід щораз більше визнавати фундаментальну одність між усіма.

Але не всі люди, через розбіжності фізичних можливостей та інтелектуальних і моральних сил, можуть бути зрівняні між собою. Та слід перемагати й усувати всі форми дискримінації щодо основних прав особи чи то в ділянці соціальній, чи культурній: через стать, походження, колір шкіри, соціальний стан, мову або релігію, як такі, що перечать Божій установі. Треба справді уболівати над тим, що ще й досі не всюди дотримуються ці основні права одиниці, – наприклад, коли жінці відмовляється у можливості вільно вибрати жениха, чи вибрати свій життєвий стан, або мати однаковий з чоловіком доступ до виховання чи культури.

Хоча між людьми бувають слушні розбіжності, але однакова гідність осіб вимагає, щоб дійти до гуманніших і справедливіших життєвих обставин. Бо надмірні нерівності, економічні і суспільні, між членами чи народами однієї людської сім'ї викликають збурення й заперечують соціальну справедливість, істинність, гідність людської особи та й суперечать суспільному й міжнародному мирові.

А людські установи, як приватні, так і публічні, нехай прагнуть служити гідності й меті людини, водночас рішуче поборюючи всяке поневолення, суспільне чи політичне, захищаючи основні права людей, за всякого політичного режиму. Більше того, треба щоб такі установи займалися поступово також справами духовними, з усіх справ найвищими, хоча іноді треба таки багато часу, щоб досягти бажаної мети.

(Перемога над індивідуалістичною етикою)

30. Глибокі і швидкі переміни наполегливіше вимагають, щоб не було таких людей, що – незалежно від розвитку чи якогось отупіння – діють тільки за чисто індивідуалістичною етикою. Щораз то більше виконання обов'язку справедливості й любови полягає в тому, що б кожен – відповідно до власної можливості та потреб інших, – підтримуючи спільне благо, допомагає й плекає також чи то публічні, чи приватні установи, які служать поліпшенню життєвих обставин людей. Але є й такі люди, що, визнаючи широкі і великодушні погляди, живуть на ділі так, неначе б і не журилися взагалі потребами громади. Навіть більше, в різних країнах багато людей легковажать собі соціальні закони й приписи. Немало є також таких, що не вагаються за допомогою різного обману і хитрощів ухилитися від справедливих податків та інших громадських повинностей. Інші люди недооцінюють деякі норми громадського життя, як наприклад, такі, що встановлені для зберігання здоров'я, або для керування вуличним рухом, не звертаючи уваги на те, що таким недбалством виставляють на небезпеку життя своє та інших.

Нехай для всіх буде справою непорушною: уважати громадські відносини за найважливіший обов'язок сьогodнішньої людини і їх зберігати. Бо чим більше світ об'єднується, тим більше обов'язки людей перевершують можливість окремих груп, поступово розширюючись на увесь світ. А це може здійснитися, хіба що тоді, коли поодинокі люди і їхні угруповання плекатимуть у собі моральні і громадські чесноти, і поширять їх у спільнотах так, що справді стануть вони новими людьми і творцями нового людства, за допомогою Божої благодаті.

(Відповідальність і співпраця)

31. Щоб поодинокі люди докладніше виконували обов'язок свого сумління як щодо себе самих, як і так і щодо різних громад, яких вони є членами, треба дбайливо вишколювати їх у широкій духовній культурі, вживши тих величезних засобів, які сьогodні є доступні людському родові. Передовсім виховання молоді незалежно від соціального походження, так треба налагодити, щоб з неї вийшли мужі і жінки не тільки великого розуму, але також і великого серця, яких наш час дуже потребує.

Але людина навряд чи може дійти до такого почуття відповідальності, якщо її життєві обставини не дозволяють їй прийти до усвідомлення своєї гідності, та відповісти своєму покликанню, посвятившись Божові й ближнім. Бо людська свобода часто слабне там, де людина перебуває в крайній нужді, або ледящі там, де вона – потураючи надміру життєвій вигоді – наче замикається в якійсь золотій самотності. І навпаки,

⁵² Пор. Іван ХХІІІ, Окр. посл. «Мир на землі»: ААС 55 (1963), стор. 299, 300.

⁵³ Пор. Лук. 6 37-38; Мат. 7, 1-2; Рим. 2, 1-11; 14, 10; 14, 10-12.

⁵⁴ Пор. Мат. 5, 43-47.

скріплюється, коли людина приймає невідхильні вимоги життя громадського, засвоює різноманітні постулати людського співжиття та віддається на службу людській спільноті.

Тому треба в усіх стимулювати волю, щоб брали на себе свою частину спільних заходів. Схвальною є поведінка тих народів, в яких щонайбільша частина громадян бере вільну участь у публічних справах. Треба, проте, звертати увагу на реальні обставини кожного народу та на необхідну дійовість публічної влади. А щоб усі громадяни були схильні брати участь у житті різних угруповань, з яких складається громадське тіло, треба щоб у тих угрупованнях вони знаходили такі блага, що їх до себе притягали б та настроювали на службу іншим. Слушно можемо думати, що майбутня доля людства лежить у руках тих, що зможуть дати майбутнім поколінням засади життя й надію.

(Втілене Слово і людська солідарність)

32. Оскільки Бог створив людей не для самотнього життя, а для громадського об'єднання, так теж Йому «подобалося ... людей не тільки поодинокі, без усякого взаємного зв'язку, освятити і спасти, але зібрати їх в один народ, що признавав би Його в правді та служив Йому в святості»⁵⁵. Тому, від самого початку історії спасіння, Він вибрав людей не тільки як одиниць, але також як членів громади. Бо, відкриваючи свої задуми, Бог назвав вибраних «своїм народом» (Вих. 3, 7-12), з яким і уклав на Синаї союз⁵⁶.

Ця громадська сутність удосконалюється й звершується ділом Ісуса Христа. Бо саме втілене Слово хотіло стати учасником людської спільноти: в Кані Він був присутній на весіллі; прийшов до дому Закхея; їв з митарями й грішниками; об'явив любов Отця й визначне покликання людей, вживши слів і виразів щоденного життя й згадавши найзвичайніші громадські справи; освятив людські відносини, зокрема сімейні, з яких розвиваються громадські взаємовідносини, добровільно підкоряючись законам своєї батьківщини; бажав жити життям робітника, притаманним своїй добі і своїй країні. В своїй проповіді виразно наказав Божим синам, щоб поводитись між собою як брати. В своїй молитві просив, щоб усі його учні були «одно». Що більше, сам себе видав на смерть за всіх, як Спаситель усіх. «Ніхто не спроможен любити більше, ніж тоді, коли він за своїх друзів життя своє віддає» (Ів. 15, 13). А апостолам наказав проповідувати всім народам євангельську звістку, щоб рід людський став Божою сім'єю, в якій повнотою закону стала б – любов.

Первородний між багатьма братами, між усіма, що прийняли Його вірою і любов'ю, після своєї смерті й воскресіння, – даруванням Святого Духа, – встановив братерську спільноту в своєму Тілі, яким є Церква, в якому всі є собі взаємно членами, щоб відповідно до різних обдарувань собі взаємно служували.

А цю солідарність завжди слід збільшувати, аж до тієї днини, в якій вона досягне своєї довершеності, коли то люди, – спасені благодаттю, – як у Христі-браті улюблена сім'я Бога, віддадуть досконалу славу Богові.

РОЗДІЛ III

Про людську діяльність у вселенній

(Проблема)

33. Своїм трудом і своїм розумом людина завжди намагалася розвинути щораз більше своє життя; а сьогодні, передовсім за допомогою науки і техніки, поширила й постійно поширює свою владу майже на всю природу; а завдяки збільшеним засобам і різноманітним зв'язкам між народами, людська сім'я поволі пізнає і уважає себе в цілому світі за одну спільноту. Тим то і багато благ, яких людина колись чекала передовсім від вищих сил, сьогодні здобуває собі своїми власними зусиллями.

В обличчі цього велетенського змагання, яке охопило вже весь людський рід, постає між людьми багато питань: який сенс і яка вартість усієї тої діяльності? Як користуватися тими всіма речами? До якої мети скеровані всі оті змагання одиниць і громад? Церква, яка зберігає депозит Божого слова, з якого висновує засади життя релігійного й морального, бажає з'єднати світло об'явлення з досвідом усіх, щоб освітити шлях, на який вступило людство, хоча й не має вона завжди готової відповіді на окремі питання.

(Вартість людської діяльності)

34. Для віруючих безперечним є, що людська діяльність, одинична і громадська, тобто оте велике зусилля, яким – з бігом століть – люди намагаються поліпшити умови свого життя, само по собі відповідає Божому планові. Бо людина, створена на подобу Божу, одержала наказ, щоб, – підкорюючи собі землю з усім, що на ній, – правила світом у праведності й святості⁵⁷ та, визнаючи Бога Творцем усього, себе саму і всесвіт підносила до Нього, щоб так – підкоривши людині все – чудовим стало Боже ім'я на всій землі⁵⁸.

А це стосується навіть цілком щоденних справ. Бо чоловіки й жінки, здобуваючи прожиток собі і сім'ї, так виконують свою діяльність, що стають корисними і цілій громаді, і слушно можуть уважати, що своїм трудом розвивають діло Творця, дбають про вигоду своїх братів та спричиняються особистою працею до сповнення в історії Божих задумів⁵⁹.

⁵⁵Пор. Догм, конст. «Про Церкву», розд. 2, ч. 9: ААС 57 (1965), стор. 12-13.

⁵⁶Пор. Вих. 24, 1-8.

⁵⁷Пор. Бут. 1, 26-27; 9, 3; Мудр. 9, 3.

⁵⁸Пор. Пс. 8, 7 і 10.

⁵⁹Пор. Іван XXIII, Окр. посл. «Мир на землі»: ААС 55 (1961), стор. 297.

Отже, християни нехай не думають, що діла, які люди виконують своїм хистом і силою, спротивляються Божій всесилі, а розумне єство є начебто в суперництві з Творцем; нехай будуть краще переконані, що здобутки людства є новим виявом Божої величі та плодом його невимовного провидіння. А що більше зростає потуга людей, то й ширшою стає їх відповідальність чи то одиниць, а чи й громад. Звідси стає очевидним, що християнська благовість не відводить людей від побудови світу, ані не спричиняє занедбування блага ближніх, а швидше таки ще більше й стисліше їх до того зобов'язує⁶⁰.

(Потреба впорядкувати людську діяльність)

35. Людська діяльність, походячи від людини, до людини і скерована. Бо людина своєю дією не тільки змінює речі і суспільності, але й удосконалює саму себе. Багато вчиться, вишколює свої снаги, виходить поза і понад себе. А таке зростання, якщо правильно його розуміти, має більшу вартість, ніж накопичення тільки зовнішніх багатств. Більше варта людина заради того, чим вона є, ніж заради того, що робить⁶¹. А також усе те, що люди роблять для досягнення більшої справедливості, ширшого братерства та гуманнішого ладу в соціальних відносинах – важить більше ніж один тільки технічний прогрес. Бо цей прогрес дає начебто підставу для людського розвитку, але не спричинює його сам собою.

Звідси нормою людської діяльності є те, щоб – відповідно до Божого плану і волі – була вона згідною з правдивим благом людського роду, дозволяючи окремій людині, чи об'єднаній у спільноті, плекати й виконувати своє покликання.

(Слушна автономія справ земних)

36. Багато наших сучасників, здається, лякається, щоб через тіснішу злуку між людською діяльністю і релігійністю не була унеможливлена автономія людей чи громад, чи й наук.

Якщо під поняттям земної автономії розуміємо, що і створені речі, і самі суспільності втішаються притаманними собі законами і вартостями, які слід людині поступово пізнавати, використовувати і налаштовувати, то вимагати її – річ цілком справедлива; і цього не тільки вимагають люди нашого часу, але це згідне також з волею Творця. Бо з самої своєї створеної природи всі речі є наділені своєю, собі притаманною сутністю, правдою, добротою, собі властивими законами і ладом, які людина повинна шанувати, визнаючи за всіма науками і мистецтвом притаманні їм методи. Тому методичне дослідження в усіх науках, якщо тільки воно проводиться способом справді науковим та з дотриманням справді моральних принципів, ніколи не протриває вірі, бо і справи світські, і справи віри походять від одного й того ж Бога⁶². Навіть більше, той, хто смиренно й наполегливо змагається відкрити таємниці природи, хоча й несвідомо – буває немов ведений рукою Бога, який творить, що вони є тим, чим насправді є. Тому треба шкодувати, що через деякі настанови, яких не бракувало іноді і серед християн, через незадовільно пізнану правну автономію науки, і які – серед спорів і змагань – витворили в багатьох оте переконання, що наука і віра собі взаємно протриваються⁶³.

Але коли під словами: «автономія тимчасових речей», розуміється, що створені речі не залежать від Бога й людина може їх вживати незалежно від Творця, то кожний, хто визнає Бога, відчуває, наскільки фальшивими є такі погляди. Бо створення без Творця втрачає свою суть. А втім, усі віруючі кожної релігії завжди помічали в мові створіння Його голос і появу. І більше, забувши про Бога, і саме створіння відходить у тінь.

(Людська діяльність зранена гріхом)

37. А Святе Письмо, у згоді із досвідом століть, навчає, що людський прогрес, який є великим благом людини, буває для людства і великою спокусою: бо переплутавши всякий порядок вартостей і змішавши зло з добром, одиниці й громади дбають не раз тільки про себе самих, а не про інших. А звідси світ вже не є місцем справжнього братерства, коли збільшена потуга людства загрожує знищенням і самого людського роду.

Бо вся історія людей пройнята зусильним змаганням з силами темряви, що розпочате від самого початку світу, триватиме, – за словом Господа, – аж до останнього дня⁶⁴. Включившись у цю боротьбу, людина мусить постійно змагатися, щоб обстояти добро та й дійти до відповідності із собою, хоч і не без великих зусиль і Божої допомоги.

Тому Церква Христова, завірює в Провидіння Творця, коли з одного боку визнає, що людський прогрес може таки прислужитись до справжнього щастя людей, а з іншого боку – не може забути отого вислову апостола: «Не вподібнюйтеся до цього світу» (Рим. 12, 2), тобто до отого духа пустоти й злоби, який перетворює на засіб гріха людську діяльність, призначену на службу Богові і людині.

І якщо хтось шукає, як подолати оту нужду, то християни визнають, що всяка діяльність людини, – перебуваючи у щоденній небезпеці від гордості й невгамованого самолюбства, мусить бути очищена й удосконалена Христовим хрестом і воскресінням. Бо людина, відкуплена Христом і Святим Духом, – зроблена новим створінням, може й повинна любити речі, створені Богом. Вона приймає їх від Бога й дивиться на них та пошановує їх як такі, що походять з рук Божих. Дякуючи за них Благодавцеві й уживаючи їх, та користу-

⁶⁰ Пор. Послання Отців Ватиканського Собору до всіх людей, жовтень 1962: ААС 54 (1962), стор. 823.

⁶¹ Пор. Павло VI, Промова до дипломатичного корпусу, 7 січня 1965: ААС 57 (1965), стор. 232.

⁶² Пор. Собор Ват. I, Догм, конст. «Про католицьку віру», розд. III: Денц. 17851786 (3004-5).

⁶³ Пор. Пій Паскїні, Життя і праці Галілео Галілеї, 2 кн. вид. Ватикан (1964), в італ. мові.

⁶⁴ Пор. Мат. 24, 13; 13, 24-30; і 13, 36-43.

ючись створіннями в душі убогства й свободи, входить у справжнє посідання світу, як той, хто нічого не маючи, все посідає⁶⁵. «Усе ваше, ви ж Христові, а Христос – Божий» (1 Кор. 3, 22-23).

(Удосконалення людської діяльності в таїнстві пасхальнім)

38. Бо слово Боже, з якого все постало, і Яке стало тілом, і оселилося між людьми на землі⁶⁶, ввійшло в історію світу як справжня людина, приймаючи й об'єднуючи її в Собі⁶⁷. Він об'являє нам, що «Бог є любов» (1 Ів. 4, 8), рівночасно ж навчає нас основному закону людської досконалости, отже, зміни світу, а ним є заповідь любови. Він запевняє усіх, що вірять у Божу любов, що не є марнотою змагання тих, що намагаються відкрити шлях любови для всіх людей та встановити загальне братерство. Але одночасно й застерігає, що цю любов слід проявляти не тільки в речах великих, але також і передовсім у звичайних умовах життя. Вистраждавши за всіх нас грішників смерть⁶⁸, своїм прикладом навчає нас, що слід також нам нести хрест, який тіло і світкладають на плечі тих, що здійснюють мир і справедливість. Христос, ставши своїм воскресінням Господом, якому дана вся влада на небі і на землі⁶⁹, силою свого Духа діє в серцях людей, не тільки розбуджуючи бажання майбутнього світу, але так само відновлюючи, очищаючи і зміцнюючи ті шляхетні бажання, якими людство намагається зробити своє життя більш гуманним та підкорити цій меті цілий світ. А дарування Духа є різноманітні: одних закликає давати явне свідчення та втримувати живим серед людей бажання небесного царства; інших закликає до того, щоб посвятилися на службу людям на землі, підготовляючи тим своїм служінням матеріал для небесного царства. І всім уможливує, щоб – відрікшись від самолюбства й об'єднавши всі земні сили людського життя – прямували у майбутнє, коли й саме людство стане приємною Богові офірою⁷⁰.

А завдаток цієї надії та напуття залишив Господь своїм вірним у цьому таїнстві віри, в якому природні складники, перероблені людиною, перетворюються в його славне Тіло і Кров, в трапезу братерської спільноти й закуску небесної учти.

(Нова земля і небо нове)

39. Не знаємо часу кінця землі й людства⁷¹, ані не знаємо способу переміни всесвіту. Справді, промине образ цього світу, zdeформований гріхом⁷², але ми навчені в тому, що Бог підготовляє нову оселю й нову землю, в яких справедливість перебуває⁷³, і його щастя виповнить і перевершить усі мирні бажання, що постають у серцях людей⁷⁴. Годі, подолавши смерть, сини Божі воскреснуть у Христі, і те, що було посіяне в безсиллі й тлінні, перетвориться в нетлінне⁷⁵; і залишиться любов та її діла⁷⁶, а все оте творіння, яке Бог сотворив для людини, звільниться з неволі марноти⁷⁷.

Ми застережені, що ніщо не варте для людини, хоча б і весь світ здобула, якщо загубила себе саму⁷⁸. Та очікування нової землі повинно не послаблювати, а навпаки, підсилювати оту дбайливість в удосконаленні цієї землі, де зростає сукупність нової сім'ї людської, яка вже може дати деякі зариси того нового віку. Хоча треба пильно відрізняти земний прогрес від зросту Царства Христового, але, – оскільки він спричиняється до кращого влаштування людської суспільности, – то він таки дуже важливий для Царства Божого⁷⁹.

Бо всі блага людської гідности, братерської спільности й свободи, тобто всі оті добрі плоди нашої природи й працьовитости, – після того як у Душі Господньому й відповідно до Його заповідей поширимо їх на землі, – згодом знову знайдемо їх, очищеними від усякої недосконалости, прославлені й перемінені, коли Христос передасть Отцеві «царство вічне й загальне: царство правди й життя, царство святости й благодаті, царство справедливости, любови й миру»⁸⁰. На цій землі оте Царство існує вже в таїні; а після приходу Господа буде звершене.

РОЗДІЛ IV

Про завдання Церкви в сучасному світі

(Взаємовідносини між Церквою і світом)

⁶⁵ Пор. 2 Кор. 6, 10.

⁶⁶ Пор. Ів. 1, 3і 14.

⁶⁷ Пор. Єф. 1, 10.

⁶⁸ Пор. Ів. 3, 16; Рим. 5, 8.

⁶⁹ Пор. Діян. 2, 36; Мат. 28, 18.

⁷⁰ Пор. Рим. 15, 16.

⁷¹ Пор. Діян. 1, 7.

⁷² Пор. 1 Кор. 7, 31; Св. Іриней, Проти ересей, V, 36; Патр. Гр. 8, 1221.

⁷³ Пор. 2 Кор. 5, 2; 2 Петр. 3, 13.

⁷⁴ Пор. 1 Кор. 2, 9; Одкр. 21, 4-5.

⁷⁵ Пор. 1 Кор. 15, 42 і 53.

⁷⁶ Пор. 1 Кор. 13, 8; 3, 14.

⁷⁷ Пор. Рим. 8, 19-21.

⁷⁸ Пор. Лук. 9, 25.

⁷⁹ Пор. Пій XI, Окр. посл. «Сорокового року»: ААС 23 (1931), стор. 207.

⁸⁰ Префація празника Царя-Христа (лат. обр.).

40. Все те, що ми сказали про гідність людини, про людську громаду, про глибоке значення людської діяльності – творить основи відносин між Церквою і світом та є базою діалогу між ними⁸¹. Тому в цьому розділі, з уваги на те, що цей Собор сказав про таїнство Церкви, треба розглянути усе те, що стосується Церкви, наскільки вона існує в цьому світі, з ним живе та в ньому діє.

Церква, вийшовши з любови предвічного Отця⁸², основана в часі Христом Спасителем, згромаджена в Святому Дусі⁸³ – має спасенну й потойбічну мету, яку можна вповні досягти тільки в майбутньому віці. Але сама вона вже існує на цій землі, зібрана з людей, тобто з членів земної суспільності, які до того покликани, щоб уже в самій історії людського роду створити сім'ю дітей Божих, яку треба збільшувати аж до приходу Господа. Об'єднана заради небесних благ та й ними наділена, ця сім'я для того й була Христом «в цьому світі об'єднана й побудована в товариство»⁸⁴ та «обладнана відповідними засобами видимої і громадської спільності»⁸⁵. Отже, Церква, одночасно «громада видима і спільнота невидима»⁸⁶, іде разом з людством та й однакової зазнає земної долі, будучи неначе закваскою та немов би душею людської суспільності⁸⁷, яку слід оновити в Христі й перетворити на сім'ю Божу.

Справді, це взаємне проникання суспільності земної і небесної можна пізнати тільки вірою, ба більше, аж до повноти явління слави синів Божих, залишається таїнством людської історії, яку заплутує гріх. Бо Церква, у змаганні за свою спасенну, собі властиву мету, не тільки уділяє людині Божого життя, але також і на цілий світ проливає відбиток свого світла, передовсім у тому, що оздоровляє і підносить гідність людської особи, зміцнює зв'язки людської суспільності та надає щоденній людській діяльності глибшого сенсу та значення. Отже, Церква уважає, що і через поодиноких своїх членів, і через цілу свою сукупність може вона багато допомогти в тому, щоб гуманнішими зробити людство і його історію.

А крім того, Церква Католицька охоче і високо поціновує все те, що для здійснення цього завдання дали й дають своєю працею інші християнські Церкви та церковні Громади. Водночас вона глибоко переконана, що і сама вона – в підготовці Євангелії – може одержати велику й різноманітну підмогу від світу, чи то від поодиноких людей, а чи й від людської громади, від їхніх дарувань і праці. І для плекання цієї взаємної співпраці й допомоги, подаються деякі загальні засади стосовно того, що якоюсь мірою є спільним для Церкви і світу.

(Допомога Церкви людині)

41. Сучасна людина знаходиться на шляху до повнішого розвитку своєї особистості та до щонайкращого розкриття й закріплення за собою своїх прав. А що Церкві доручено проявити таїнство Бога, який є кінцевою метою людини, то вона й розкриває людині сенс її існування, тобто найглибшу правду про людину. Церква правдиво знає, що тільки єдиний Бог, якому вона служить, відповідає найосновнішим бажанням людського серця, яке ніколи вповні не насичується земними благами. А крім того вона знає, що людина – збуджувана постійно Святим Духом – ніколи й повністю не стане байдужою до релігійних проблем, як це показує не тільки досвід попередніх століть, але й різноманітні свідчення нашого часу. Бо завжди людина бажає пізнати принаймні в загальному, який є сенс її життя, її діяльності та її смерті. Вже сама тільки приєднаність Церкви викликає в її душі ці проблеми. Але тільки один Бог, який створив людину на свою подобу і відкупив з гріха, дає найповнішу відповідь на ці питання, і то через об'явлення в Христі, своєму Сині, який став людиною. Отже, хто йде за Христом – досконалою людиною, той і сам стає більшою людиною.

З тієї віри Церква може захистити гідність людської природи від усіх хитань у поглядах, як напр. на людське тіло, коли одні його надто принижують, а інші – надмірно вивищують. Жодний людський закон не може краще забезпечити особисту гідність та свободу людини, як Христова Євангелія, дана Церкві. Бо ця Євангелія звіщає і проголошує свободу дітей Божих, відкидає всяку неволю, яка, остаточно, походить від гріха⁸⁸, свято пошановує гідність сумління й свободу її рішень, закликає постійно подвоювати всі людські дарування на службу Богові і на благо людей, а, врешті, всіх доручає любові – всіх⁸⁹. Це відповідає основному законів християнського правопорядку. Бо хоча той самий Бог є Спасителем і Творцем, і той самий також є Господом історії людства й історії спасіння, то проте в цьому Божому ладі не тільки не скасовується слухна автономія створіння, а передовсім людини, але навпаки здобуває вона свою гідність і на нього спирається.

Отже, Церква, силою дорученої Євангелії, проголошує права людей і визнає та високо оцінює отой сучасний динамізм, що всебічно плекає ці права. Але цей рух треба пройняти духом Євангелії та оберегти від усякого роду фальшивої автономії. Бо ми сьогодні є в спокусі думати, що наші особисті права лише тоді бувають цілком збережені, коли вони стоять окремо від усяких основ Божого закону. Проте таким шляхом гідності людської особи не можна не те що спасти, а хіба що можна її загубити.

(Допомога Церкви громаді)

⁸¹ Пор. Павло VI, Окр. посл. «Свою Церкву», III: AAC 56 (1964), стор. 637-639.

⁸² Пор. Тит. 3, 4: «філантропія».

⁸³ Пор. Єф. 1,3; 5, 6; 13-14, 23.

⁸⁴ Пор. Собо Ват. II, Догм, конст. «Про Церкву», розд. 1, ч. 8: AAC57(1965), стор. 12.

⁸⁵ Пор. Там же, розд. 2, ч. 9: AAC 57 (1965), стор. 14; Пор. ч. 8: AAC, цит. м., стор.11.

⁸⁶ Пор. Там же, розд. 1, ч. 8: AAC 57 (1965) стор. 11.

⁸⁷ Пор. Там же, розд. 4, ч. 38: AAC 57 (1965), стор. 43 і відмітка 120.

⁸⁸ Пор. Рим. 8, 14-17.

⁸⁹ Пор. Мат. 22, 39.

42. Одність людської сім'ї дуже таки зміцнюється та удосконалюється одністю сім'ї дітей Божих, – оснoваною у Христі⁹⁰.

Властива місія, дана Христом своїй Церкві, не є політичного, економічного чи соціального порядку, бо ціль, визначена їй, є порядку релігійного⁹¹. Але саме з тієї релігійної місії випливають обов'язки, світло і сила, що можуть прислужитися встановленню та зміцненню людської суспільності за засадами Божого закону. А де це б потрібно, вона й сама – відповідно до обставин часу і місця – може, а то й повинна трудитися на службі загалові, а передовсім тим, що потребують, виконуючи діла милосердя і тому подібне.

Крім того, Церква визнає все те благо, яке знаходиться в сучасному соціальному динамізмі, передусім отой розвиток до єдності, процес здорової соціалізації та громадської й економічної організації. Підтримування єдності є згідне з основним покликанням Церкви, тому, що вона «у Христі є немов таїнством, тобто знаком і знаряддям внутрішньої злуки з Богом і єдності всього людського роду»⁹². Так то вона показує світові, що справжня зовнішня громадська єдність походить з єдності умів і сердець, тобто з отієї віри й любови, з якої, у Святому Дусі, постала її нерозривна єдність. Бо та сила, яку може дати Церква сьогоднішній людській суспільності, полягає в отій вірі й любові, здійсненій у житті, а не якомусь зовнішньому впливові, виконуваному чисто людськими засобами.

А що силою своєї місії і сутности Церква не зв'язується з якоюсь окремою формою людської культури, чи з політичним, економічним або й соціальним устроєм, то й може вона стати, завдяки цій своїй універсальності, дуже тісною пов'язкою між різними людськими громадами і народами, якщо тільки вони матимуть до неї довір'я та діяльно визнають за нею правдиву свободу в виконванні цієї її місії. Тому то Церква заохочує і своїх синів, але також і всіх інших людей, щоб вони у тому сімейному дусі дітей Божих перемогли всі розходження між народами і племенами та зміцнили із середини оті справжні людські об'єднання.

Отже, усе що існує правдиве, добре і справедливе у найрізноматнітніших людських установах, що створив і постійно створює людський рід, Собор розглядає з великою пошаною. А крім того заявляє, що Церква бажає допомагати та плекати усі такі установи, наскільки це від неї залежить і може бути узгіднене з її місією. Вона нічого гарячіше не бажає як того, щоб у службі на благо всіх могла вона вільно розвиватися за всякої влади, яка визнає основні права людини і сім'ї та вимоги спільного блага.

(Допомога Церкви людській діяльності)

43. Собор закликає християн, як громадян водночас вужчої та ширшої спільноти, щоб у дусі Євангелії намагалися точно виконати свої земні обов'язки. Розходяться з правдою ті, що, хоч і знають, що ми не маємо тут постійного місця, а шукаємо майбутнього⁹³, уважають, що можуть занедбувати свої земні обов'язки, не зважаючи на те, що через саму свою віру вони ще більше зобов'язані їх виконувати, відповідно до покликання, що ним був кожен покликаний⁹⁴. Але не менше помиляються й ті, хто, навпаки, уважає, мовляв, можна їм так поринати в земні справи, немов би вони були цілком чужі життю релігійному, думаючи, що воно полягає тільки в актах богомільності та у виконанні деяких моральних обов'язків. Оце розходження між вірою, яку визнаємо, і щоденним життям багатьох, належить до числа тяжких помилок нашого часу. Оце погіршення сильно затаврували пророки вже в Старому Завіті⁹⁵, а ще більше в Новому Завіті загрозив йому тяжким покаранням сам Ісус Христос⁹⁶. Отже, нехай не протиставляють собі взаємно діяльність професійну й соціальну з одного, а життя релігійне з другого боку. Християнин, який занедбує свої земні обов'язки, тим самим занедбує свої обов'язки щодо свого ближнього, навіть більше – щодо самого Бога, виставляє своє вічне спасіння на небезпеку. Краще нехай тішаться християни з того, що за прикладом Христа, який був ремісником, можуть виконувати всі свої земні зайняття, поєднуючи свої людські, сімейні, професійні, наукові чи технічні змагання разом з релігійними благами в один життєвий синтез, який в своєму найвищому ладі все скеровує на славу Бога.

Бо мирянам, хоча і не тільки, є властиве дбати про світські повинності й працю. Отже, коли вони, чи то одинцем чи спільно, діють як громадяни світу, зберігають нехай не тільки закони властиві кожному ділу, але також намагаються набути собі в цих ділянках справжню досвідченість, охоче співпрацюють з людьми, які прямують до тих самих цілей. Нехай вони, де треба і без вагань, придумують нові почини та їх здійснюють, визнаючи вимоги своєї віри, будучи наділені її силою. Їхньому і вже сформованому сумлінню належить дбати, щоб Божий закон було записано в житті земної суспільності. А від священників миряни нехай дожидають духовного просвітлення і сили. Та, однак, нехай не думають, що їхні пастирі завжди є такі досвідчені, щоб у кожному порушенні питанні, також і важливим, могли мати під рукою готову і конкретну розв'язку, або що

⁹⁰ Догм, конст. «Про Церкву», розд. 2, ч. 9: ААС 57 (1965), стор. 12-14.

⁹¹ Пор. Пій XII, Промова до істориків і мистців, 9 березня 1956: ААС 48 (1956): «її Божественний Засновник, Ісус Христос, не дав їй жодного мандату ані не встановив якогось культурного завдання. Ціль, яку Христос їй признав, є вузько релігійна... Церква повинна провадити людей до Бога, з тою метою, щоб вони без жодних застережень поєдналися з ним... Церква ніколи не може втратити з поля зору цю властиву релігійну, надприродну ціль. Сенс всієї діяльності, аж до останнього канону її Права, не може бути іншим ніж, безпосередньо чи посередньо причинитися до цього».

⁹² Конст. догм. «Про Церкву», розд. 1, ч. 1: ААС 57 (1965), стор. 5.

⁹³ Пор. Євр. 13, 14.

⁹⁴ Пор. 2 Сол. 3, 6-13; Єф. 4, 28.

⁹⁵ Пор. Іс. 58, 1-12.

⁹⁶ Пор. Мат. 23, 3-23; Мар. 7, 10-13.

вони для того тільки й послані: краще вони самі нехай беруть на себе питому собі відповідальність, просвітлені християнською мудрістю та зважаючи пильно на науку Вчительського Уряду (Церкви)⁹⁷.

Часто сам християнський погляд на справи направить їх, у деяких обставинах, на точно визначені розв'язки. А інші вірні, – як воно правильно часто буває, з неменшою щирістю може й інакше думатимуть про одну і ту саму справу. Якщо ж запропоновані розв'язки, навіть і без окремого наміру сторін, багато людей самохіть пов'яже з євангельською благовістю, то таки слід пам'ятати, що ніхто в таких випадках не може покликатися на церковний авторитет, як виключно прихильний його думці. А завжди нехай стараються себе взаємно просвітлювати ширим обговорюванням, зберігаючи обопільну любов і, передовсім, маючи на думці спільне добро. А миряни, що беруть участь у цілому житті Церкви, зобов'язані не тільки насичувати світ християнським духом, вони бо покликані і для того, щоб серед людської громади в усьому бути свідками Христа.

Єпископи ж, яким доручено обов'язок управляти Церквою Божою, із своїми пресвітерами нехай так проповідують благовістю Христову, щоб опромінити світлом Євангелії всі земні діяння вірних. Крім того, усі пастирі нехай пам'ятають, що своєю щоденною поведінкою і дбайливістю⁹⁸ вони показують світові обличчя Церкви, з якого люди судять про правду і силу християнської благовісті. Нехай вони, спільно з ченцями та своїми вірними, життям і словом покажуть, що Церква самою своєю приєднаністю та з усіма її благами є невичерпним джерелом тих чеснот, яких передовсім потребує сучасний світ. Настійливими студіями нехай себе так пристосовують, щоб у розмові з мирянами і людьми всяких поглядів могли виконати своє завдання. І над усе нехай зберігають у своєму серці слова цього Собору: «Тому, що людський рід сьогодні щораз більше зливається в одність громадську, господарську та соціальну, то тим більше треба, щоб священники, спільними стараннями і засобами, під проводом єпископів та Найвищого Архидіакона, уникали всякого розпорощення, щоб згромадити в одну сім'ю Божу цілий рід людський»⁹⁹.

Хоча Церква, силою Святого Духа, залишилася вірною нареченою Господа і ніколи не переставала бути знаменом спасіння в світі, то вона таки не забуває, що між її членами¹⁰⁰, чи то кліром чи мирянами, в довгому ряді століть не бракувало таких, що спроневерилися Святому Духові. Та й у цей наш час не зникає з уваги Церкви, як дуже різне між собою буває її благовісткування і людська незадовільність тих, кому було доручено Євангелію. І, як би не судила історія про ці недоліки, ми повинні бути їх свідомі та відважно їх поборювати, щоб не завдавали вони втрат у поширюванні Євангелії. Знає також Церква, скільки і вона сама повинна постійно визрівати досвідом століть у плеканні своїх відносин зі світом. Мати Церква, ведена Святим Духом, невпинно закликає своїх синів до «очищення і оновлення себе, щоб знамено Христове виразніше во-зсіяло на обличчі Церкви»¹⁰¹.

(Допомога Церкві від сучасного світу)

44. Як в інтересах світу є визнати Церкву за соціальну дійсність історії та її закваску, так і сама Церква знає, скільки вона отримала від історії та розвитку людства.

Досвід минулих століть, поступ наук, закриті в різних формах людської культури скарби, якими повніше проявляється сутність самої людини і відкриваються нові шляхи до правди, – також і Церкві виходять у користь. Бо вона, від самих початків своєї історії, навчилася висловлювати благовістю Христову за допомогою понять і мов різних народів і намагалася навітлювати її мудрістю філософів, з тою метою, щоб пристосувати Євангелію, наскільки і слід було, і до розуміння загалу і до вимог мудреців. І таке пристосоване проповідування об'явленого слова повинно залишитися законом для всієї євангельської проповіді. Бо таким чином у кожному народі постає можливість виражати на свій лад благовістю Христову, і розвивається обмін між Церквою та різними культурами народів¹⁰². А для збільшення такого обміну, Церква – зокрема в наші часи, коли швидко змінюються обставини і дуже таки змінюються способи думання – потребує окремої допомоги тих, хто, живучи в світі, знає різноманітні його установи і науки та й розуміє їх внутрішню сутність, незалежно від того, – йдеться про віруючих чи про невіруючих. Обов'язком цілого Народу Божого, а передусім пастирів і богословів, за допомогою Святого Духа, є – вислуховувати, розрізняти і пояснювати різноманітну бесіду нашого часу і аналізувати її в світлі Божого слова, щоб об'явлену Правду можна було щораз глибше пізнати, щораз краще зрозуміти і відповідніше викласти.

Церква, – тому що має вона також свій соціальний устрій, – хоч і посідає знамено своєї одности в Христі, проте може збагатитися і збагачується також розвитком людського соціального життя, і не тому, що начебто бракувало чогось у даному їй Христом устрої, а тому щоб можна було глибше її саму пізнати, краще виявити та успішніше пристосувати до наших часів. Із вдячністю спостерігає вона, що в своїй спільності, – але не менше і в окремих своїх синах, – вона має різноманітну допомогу від людей всякого сану і стану. Бо всі ті, що розвивають людську суспільність в ділянці сімейній, культурній, економічній і соціальній, а також політичній, – чи то національній чи міжнародній, – відповідно з Божим задумом, приносять немалу допомо-

⁹⁷ Пор. Іван XXIII, Окр. посл. «Мати й Учителка», IV: ААС 53 (1961), стор. 456457; Пор. там же, I: ААС, цит. м., стор. 410-411.

⁹⁸ Пор. Догм, конст. «Про Церкву», розд. 3, ч. 28: ААС 57 (1965), стор. 35.

⁹⁹ Пор. Там же, ч. 28: ААС, цит. м., стор. 35-36.

¹⁰⁰ Пор. Св. Амбросій, Про дівство, розд. 8, ч. 48: Патр. Лат. 16, 278.

¹⁰¹ Пор. Догм, конст. «Про Церкву», розд. 2, ч. 15: ААС 57 (1965), стор. 20.

¹⁰² Пор. Догм, конст. «Про Церкву», розд. 2, ч. 13: ААС 57 (1965), стор. 17.

гу також і спільноті церковній, наскільки вона залежить від речей зовнішніх. Більше того, Церква визнає, що вона чимало скористала і може скористати навіть з опозиції тих, хто їй протистоїть і її переслідує¹⁰³.

(Христос – початок і звершення)

45. Церква, допомагаючи світові та сама багато отримуючи від світу, прагне тільки, щоб прийшло Боже Царство і було здійснене спасіння цілого людського роду. А усе те благо, що Народ Божий може дати цілому людству в часі своєї земної мандрівки походить з того, що Церква є «загальною Тайною спасіння»¹⁰⁴, яка відкриває і сповнює таїнство любови Бога до людини.

Бо Слово Боже, яким усе постало, Саме стало тілом, щоб, як досконалий Чоловік, усіх спасти й усе в собі об'єднати. Господь є метою людської історії, пунктом, до якого скеровані бажання історії і цивілізації, осередком людського роду, радістю всіх сердець і сповненням усіх їхніх бажань¹⁰⁵. Він Той, кого Отець воскресив з мертвих, возніс і посадив праворуч себе, встановлюючи Його суддею живих і мертвих. Оживлені і згромажені Його Духом, ідемо до завершення людської історії, яке вповні покривається з задумом Його любови: «Об'єднати все у Христі: небесне і земне» (Єф. 1, 10). Бо й сам Господь каже: «От, приходжу скоро, і відплата моя при мені, щоб віддати кожному, яка робота його. Я – Альфа і Омега, початок і кінець, перший і останній» (Одр. 22, 12-13).

Частина II

Деякі стійкіші проблеми

ВСТУП

46. Викавши науку про гідність людини, а також про її особисте і громадське завдання в цілому світі, тепер Собор – у світлі Євангелії й людського досвіду – звертає свою увагу на деякі стійкіші сучасні й дуже відчутні потреби людства.

Між багатьма справами, які сьогодні привертають до себе увагу всіх, слід згадати передусім наступні: подружжя і сім'ю, людську культуру, економічно-соціальне і політичне життя, міжнародне об'єднання людства і мир. Слід, щоб у кожній з цих справ було з'ясовано християнські засади, якими християни повинні керуватися, а інші люди щоб знайшли в них світло в пошуках розв'язків їхніх заплутаних проблем.

РОЗДІЛ I

Про гідність подружжя і сім'ї

(Подружжя і сім'я в сучасному світі)

47. Спасіння людини й людської та християнської суспільності є тісно пов'язане із сприятливими обставинами подружньої і сімейної спільноти. Тому християни, разом з тими, хто високо цінує цю спільноту, щиро радіють з тих різноманітних посібників, даних сьогоднішнім людям для підтримки цієї спільноти любови і плекання її життя, і які подружжю і батькам допомагають у їхньому визначному завданні; з того сподіваються вони кращих благ і з свого боку намагаються їх збільшити.

Та не всюди з такою самою виразністю ясніє гідність цієї установи; бо буває вона деколи притемнена багатоженством, пошестю розлучень, так званою вільною любов'ю та іншими пороками; а крім того, подружня любов буває часто заплямована самолюбством, нахилом до розкошування та осудними проти природними практиками. Та й самі сучасні економічні, соціально-психічні й громадські обставини вводять невеликий нелад у сім'ю. Нарешті, в деяких країнах світу не без журби спостерігаємо виникання проблем, пов'язаних із зростанням населення. Все це турбує свідомість людей.

Але сила і снага подружньої і сімейної установи виявляється також у тому, що глибокі сучасні суспільні переміни, не зважаючи на виникаючі звідси труднощі, часто такі і на різний лад уявляють справжню істоту цієї установи.

Тому Собор, наслідуючи краще деякі глави церковного вчення, наміряє просвітити та втішити християн, і всіх тих людей, що намагаються зберегти й розвивати природну гідність подружнього стану і його визначне священне значення.

(Святість подружжя і сім'ї)

48. Створена Творцем і обдарована своїми законами глибока душевна спільнота подружнього життя й любови, встановлюється подружнім союзом, тобто невідкличною особистою угодою. Так людським актом,

¹⁰³ Св. Юстин, Діялог з Трифоном, розд. 110: МГр. (вид. Отто), 1897, стор. 391: «...але чим більше нам таке стається, тим більше число інших стають вірнішими й побожнішими через ім'я Ісуса». Пор. Тертуліян, Апологет, розд. 50, 13: Корпус христ. письм., латинська серія, I, стор. 171: «Ми зростаємо, коли ви нас зжинаєте: кров християн є посівом». Пор. Догм, конст. «Про Церкву», розд. 2, ч. 9: ААС 57 (1965), стор. 14.

¹⁰⁴ Пор. Догм, конст. «Про Церкву», розд. 7 ч. 48; ААС 57 (1965), стор. 53.

¹⁰⁵ Пор. Павло VI, Промова, дня 3 лютого 1965.

яким подружжя себе взаємно дають собі і приймають, постає Божою волею утверджена установа, важлива і перед людською суспільністю; цей священний зв'язок, заради блага і подружжя, і дітей, а то й суспільности, не залежить тільки від людської волі. Бо сам Бог є творцем подружжя, обладнаного різними благами і цілями¹⁰⁶; і всі вони мають щонайбільше значення для існування людського роду, для особистого розвитку і вічної долі поодиноких членів сім'ї, для гідности, тривкості, миру та добробуту і самої сім'ї і всієї людської суспільности. Своєю природною сутністю сама подружжя установа і подружжя любов напружені на народження і виховання потомства і в цьому мають свій вінець і завершення. Отож чоловік і жінка, які подружнім союзом «не будуть більше двоє, лиш одне тіло» (Мат. 19, 6), глибокою сполукою осіб і діл дають собі взаємну допомогу та службу, і щоденно досвідчують та щораз повніше здобувають відчуття і сенс своєї одности. І ця внутрішня душевна злука, як взаємне дарування двох осіб, а також і благо дітей вимагають від подружжя повної вірности собі та вимагають від них нерозривної одности¹⁰⁷.

Христос Господь щедро поблагословив цю багатогранну любов, яка виникла з божого джерела любови і була встановлена на зразок Його єдности з Церквою. Бо як колись Бог вийшов назустріч своєму народові в союзі любови й вірности¹⁰⁸, так і Спаситель людства і Жених Церкви¹⁰⁹ виходить назустріч християнським подружжям у Тайні Подружжя. І перебуває з ними, щоб, як Він сам полюбив Церкву і видав себе заради неї¹¹⁰, так само і подружжя любили себе взаємним самовідданям в непроминаючій вірности. Справжня подружжя любов підноситься до Божої любови, і керується та збагачується спасительною силою Христа й спасенною дією Церкви, щоб подружжя успішно прямувало до Бога і мало допомогу та втіху в своєму високому покликанні батька-матері¹¹¹. Тому для виконання обов'язків і гідности свого стану, християнські подружжя зміцнюються і немов посвячуються окремою святою Тайною¹¹²; і силою її виконуючи своє подружжя і сімейне покликання, а сповнені Христового духа, яким їхнє життя стає пройняте вірою, надією і любов'ю – щораз більше наближаються до свого власного удосконалення і взаємного освячення, а тому, взагалі, і до прославлення Бога.

Звідси і діти, а то й усі домочадці, за зразком і сімейною молитвою батьків, легше знайдуть шлях до людинолюбства, спасіння і святости. Подружжя, прикрашені гідністю та покликанням батьківства і материнства, виконуватимуть пильно обов'язок виховання, передовсім релігійного, який їм в першу чергу належить.

Діти ж, як живі члени сім'ї, на свій лад спричиняються до освячення батьків. Вдячністю, побожністю і довір'ям відповідатимуть на добродійства батьків і допомагатимуть їм по-синівськи в трудношах і в самотності похилого віку. Вдівство, прийняте на себе мужньо як продовжування подружнього покликання, буде в загальній пошані¹¹³. Сім'я розділятиме щедро свої духовні блага спільно з іншими родинами. Тому християнська сім'я, через своє походження з подружжя, яке є образом і участю в союзі любови між Христом і Церквою¹¹⁴, всім розкриватиме живу приявність Спасителя в світі та справжню сутність Церкви, чи то подружньою любов'ю, чи її плідністю, єдністю і вірністю, а чи й щирою співпрацею всіх членів.

(Подружжя любов)

49. Багато разів слово Боже звертається до молодят і подружжя, щоб вони чистою любов'ю пронизували обряд єднання, і з неподільним благоволінням плекали подружжя¹¹⁵. Також багато наших сучасників високо цінують справжню любов між чоловіком і жінкою, яка проявляється на різні лади, відповідно до чесних звичаїв народів і часів. Ця любов, як визначний вчинок людини, полягає у вольовому спрямуванні особи до особи, є благом людини, тому і може окремою достойністю позначити всі її вияви тілесні і душевні та ушляхетнити їх як окремі складники й ознаки подружньої приязні. І цю любов зволив Господь зцілити, удосконалити і вивищити окремим даруванням ласки й любови. Така любов, що об'єднує разом і божеське і людське, веде подружжя до вільного й взаємного дарування себе самих, виявлюваного і ніжністю почуттів і ділами, та проникає все їхнє життя¹¹⁶; що більше, самою своєю щедрою дбайливістю воно здійснюється і зростає. Отже, далеко перевищує отой простий еротичний нахил, виплеканий на егоїзмі, що швидко і мізерно зникає.

Ця любовь зосібна виявляється і здійснюється в питомій подружній повинності. Тому ці акти, якими подружжя дружньо і чисто між собою об'єднуються, є чесні і достойні і, якщо тільки бувають виконувани на

¹⁰⁶ Пор. Св. Августин, Про благо подружжя: Патр. Лат. 40, 375-6, 394; св. Тома, Сумма Теолог., додат. питання 49, арт. 3 до !; Декрет для вірменів; Денц.-Шен. 1327- Пій XI, Окр. посл. «Чистого подружжя»: ААС 22 (1930), стор. 547-548; Денц. Шен. 3703-3714.

¹⁰⁷ Пор. Пій XI, Окр. посл. «Чистого подружжя»: ААС 22 (1930), стор. 546-7; Денц.-Шен. 3706.

¹⁰⁸ Пор. Ос. 2; Єр. 3, 6-13; Єзек. 16 і 23; Ос. 54.

¹⁰⁹ Пор. Мат 9, 15; Мар: 2, 19-20; Лук. 5, 34-35; їв. 3, 29; пор. також 2 Кор. 11, 2; Єф. 5, 27; Одкр. 19, 7-8; 21, 2 і 9.

¹¹⁰ Пор. Єф. 5, 25.

¹¹¹ Пор. Собор Ваг. II, Догм. конст. «Про Церкву»: ААС 57 (1965), стор. 15-16; 40-41; 47.

¹¹² Пій XI, Окр. посл. «Чистого подружжя»: ААС 22 (1930), стор. 583.

¹¹³ Пор. 1 Тим. 5, 3.

¹¹⁴ Пор. Єф. 5, 32.

¹¹⁵ Пор. Бут. 2, 22-24; Прип. 5, 15-20; 31, 10-31; Тов. 8, 4-8; Пісн. 1, 2-3; 1, 16; 4, 16-25, 1; 7, 8-14; 1 Кор. 7, 3-6; Єф. 5, 25-33.

¹¹⁶ Пор. Пій XI, Окр. посл. «Чистого подружжя»: ААС 22 (1930), стор. 547, 548; Денц.-Шен. 37-07.

справді людський спосіб, то виражають і підтримують взаємне дарування, яким вони себе обопільно, радісно і вдячно збагачують. Ця любов, визначена взаємним довір'ям, а передовсім узаконена Тайною Христовою, залишається вірною собі серед успіхів і труднощів, і духом і тілом, а тому є чужим для неї всякий перелюб і розлучення. Одність подружжя має більш як достатнє підтвердження від Господа також в отій рівнорядній особистій гідності і чоловіка, і жінки, яку слід визнавати в повній і взаємній любові. Для тривалого виконання цього християнського покликання треба визначної чесноти: тому подружжя, зміцнені благодаттю на святе життя, плекатимуть пильно і молитвою вимолюватимуть собі міцність у любові, великодушність і дух жертвовності.

Справжня подружня любов і більше цінуватиметься, і створиться про неї здорова публічна думка, якщо християнські подружжя визначатимуться в цій любові свідченням вірності і згоди та дбайливістю про виховання дітей, і братимуть участь у необхіднім культурнім, психологічним і соціальним оновленні подружжя і сім'ї. Треба навчити молодь гідності, обов'язків і виявів подружньої любови, відповідно, вчасно і перш за все у рамках самої сім'ї, щоб, вишколені в пошані до чистоти, в підходящому віці могли перейти від чесного наречення до зашлюблення.

(Плідність подружжя)

50. Подружжя і подружня любов за своїм характером скеровані на народження і виховання нащадків. Бо діти є найвизначнішим даруванням подружжя та й найбільше спричиняються до блага самих батьків. Бо власне Бог, – що сказав «не добре чоловікові бути самому» (Бут. 2, 18) та що від початку сотворив людину «чоловіком і жінкою» (Мат. 19, 4), бажаючи їй дати окрему співучасть у своєму творчому ділі, – благословив чоловіка і жінку, кажучи: «будьте плідні й множтеся» (Бут. 1, 28). Тому справжнє плекання подружньої любови і вся сутність сімейного життя, яка з неї випливає, прямують до того, щоб подружжя були настроєні до відважної співпраці з любов'ю Творця і Спасителя, який через них поширює і збагачує Свою сім'ю.

Нехай знають подружжя, що в своєму призначенні, – передавати і виховувати людське життя, яке треба уважати за їх окрему місію, – вони є співпрацівниками любови Бога Творця та неначе її викладачами. Тому з людською і християнською відповідальністю намагатимуться виконувати своє завдання та, в слухняній пошані до Бога, спільним порозумінням і змаганням витворять собі слухний суд, зваживши і на своє власне благо, і на благо дітей, чи то вже народжених чи сподіваних, розрізняючи чим матеріальні, і духовні обставини часу і свого життєвого становища та, врешті – маючи на увазі благо сімейної спільноти, земної суспільности і самої таки Церкви. Остаточно цей суд вони повинні винести самі і перед Богом. А в своїй поведінці християнські подружжя нехай будуть свідомі того, що їм не можна в тому поступати самовільно, але завжди повинні керуватися виробленою відповідно до Божого закону совістю, і бути послухними Вчительському Урядові Церкви, який пояснює його автентично в світлі Євангелії. Цей Божий закон показує повне значення подружньої любови, її захищає та приводить до справжньої людської досконалости. Таким чином, християнські подружжя, з довір'ям до Божого Провидіння і в душі жертвовності¹¹⁷, прославляють Творця та змагаються за досконалість у Христі, коли виконують своє покликання народжувати з шляхетною, людською і християнською відповідальністю. Серед подружжя, що таким чином виконують доручені собі від Бога завдання, слід згадати зокрема тих, які, за спільною і розсудною згодою, великодушно приймають і відповідно виховують також і численніше потомство¹¹⁸. Але подружжя не є встановлене тільки для народжування; бо сама суть отого нерозривного союзу між особами та благо потомства вимагають, щоб проявлялася в ньому також упорядкована любов подружжя, щоб раз-у-раз вона поступала та визрівала. Тому, хоча б і забракло іноді так дуже бажаного потомства, то подружжя, як спільнота і поведінка цілого життя, завжди триває та зберігає свою вартість і нерозривність.

(Подружня любов і пошана людського життя)

51. Собор знає, що в гармонійному налаштанні свого подружнього життя подружжя натрапляють в сьогоднішніх життєвих умовах на труднощі і можуть опинитися в обставинах, у яких принаймні на якийсь час не можна збільшувати чисельність свого потомства; а тому можуть плекати і зберігати вірність любові й повну життєву спільноту не без труднощів. Бо, де занепадає інтимне подружнє життя, там не рідко попадає в небезпеку і вірність, або може зазнати шкоди й добро потомства: бо тоді виставляється на пробу і виховання дітей, і відвага народжувати інших нащадків.

Є такі, що в тих проблемах відважуються вживати нечесних розв'язків, навіть не вагаються й перед вбивством; але Церква нагадує, що не може бути дійсного протиставлення між Божими законами про передавання життя і плеканням справжньої подружньої любови.

Бо Бог, Господь життя, дав людям це прегарне служіння для зберігання життя, яке слід виконувати способом гідним людини. Тому, вже від зачаття треба з найбільшою пильністю берегти життя; скидання плоду і дітовбивство є мерзенним злочином. А статевий характер людини та людська розродча сила дуже таки перевищують те, що існує на нижчих щаблях життя; тому й самі акти, властиві подружньому життю, упорядковані відповідно до справжньої людської гідності, слід оточити великою пошаною. Моральна поведінка в тих справах, коли ідеться про погодження подружньої любови з відповідальним передаванням життя, не зале-

¹¹⁷ Пор. 1 Кор. 7, 5.

¹¹⁸ Пор. Пій XII, Промова «Між відвідинами», 20 січ. 1958: ААС 50 (1958), стор. 91.

життя виключно від самого тільки широго наміру й оцінки спонук, але повинна визначатися за об'єктивними критеріями, виведеними з самої особи та сутності її вчинків, які зберігають в єдності справжню любов і повний зміст взаємного самовіддання і людського народжування; а це не може статися, якщо не плакається широї подружньої чистопорядності. Синам Церкви, які тримаються цих засад, в налаштуванні народження не можна вступати на такі шляхи, які Вчительський Уряд, з'ясувавши Божий закон, осуджує¹¹⁹.

Нехай буде відомо усім, що людське життя і обов'язок його передачі не обмежується тільки до цього світу, і не можна його тільки до нього примірювати і розуміти, але завжди стосується також і вічного призначення людини.

(Загальна турбота про подружжя і сім'ю)

52. Сім'я є своєрідною школою повнішого людства. А щоб могла вона досягнути повноти свого життя і місії, треба доброзичливого порозуміння і взаємної поради подружжя, а теж і пильної співпраці батьків у вихованні дітей. Дуже допомагає їх виробленню активна участь батька, але і сімейна дбайливість матері, якої потребують передусім молодші діти, і їй треба їм забезпечити, не нехтуючи правовим соціальним розвитком жінки. Дітей необхідно так виховувати, щоб згодом, у зрілому віці, могли вони з повною свідомістю відповідальності піти за своїм покликанням, також і священним, та вибрати собі такий життєвий стан, у якому, якщо одружаться, могли б закласти, власну сім'ю, у пригожих собі моральних, соціальних і економічних обставинах. До обов'язку батьків чи опікунів належить розсудливою порадою дати молоді напрям у закладанні сім'ї, якого слід їм радо послухати; але нехай вистерігаються змушувати їх прямо чи непрямо до подружжя чи до вибору дружини.

Отже, сім'я, в якій різні покоління об'єднуються і собі взаємно допомагають в набутті повнішої життєвої мудрости і в узгоджуванні прав одиниць з вимогами громадського життя, становитиме основу суспільности. Тому всі, що мають вплив на соціальні угруповання і спільноти, повинні успішно спричинитися до розвитку подружжя і сім'ї. Нехай цивільна влада уважає за свій священний обов'язок визнавати, захищати і розвивати їхню справжню сутність, берегти публічну моральність і сприяти сімейному добробуту. Треба зберігати право батьків на вирощування потомства і виховування його під опікою сім'ї. Передбачливими законами та різними починами слід також охороняти і як слід підтримувати тих, хто нещасливо позбавлений блага сім'ї.

Християни, використовуючи час¹²⁰ і розрізняючи те, що вічне від того, що проминає, нехай пильно помножують блага подружжя і сім'ї, чи то свідченням власного життя, чи однозгідною дією з людьми доброї волі; так, перемагаючи труднощі, подбають про потреби і вигоди для сім'ї, які відповідають новому часу. А для досягнення тієї мети великою допомогою буде в вірних її християнське розуміння права, моральна совість людей та досвід і мудрість знавців священних наук.

Також і вчені, передовсім біологи, лікарі, соціологи і психологи можуть дуже багато допомогти благу подружжя і сім'ї, а то й для спокою сумління, якщо намагатимуться спільними зусиллями глибше з'ясувати різноманітні обставини, які сприяють чесному налаштуванню людських народжень.

До священників належить, щоб вони з властивим знанням сімейних справ, різноманітними пастирськими засобами, проповідуванням Божого слова, літургійним богочитанням та іншими посібниками допомагали покликанню обох сторін подружжя у їхньому подружньому і сімейному житті, привітно і терпеливо підтримували їх у труднощах, утверджували в любові, – щоб так постали справді світлі сім'ї.

Різні почини, а передусім різні об'єднання сімей, нехай намагаються утвердити молодь, а то й самі подружжя, зокрема нововінчаних, і повчанням і дією вишколити їх для сімейного, соціального й апостольського життя.

А, на кінець, і самі такі подружжя, – створені на Божу подобу і поставлені в правдивому званні осіб, рівнорядні почуваннями, подібні думанням, об'єднані спільною святістю¹²¹, ідучи за Христом, основного життя¹²², – нехай у радощах і жертвах свого покликання, через свою вірну любов, стануть свідками того таїнства любови, яке Господь своєю смертю і воскресінням об'явив світові¹²³.

РОЗДІЛ II

Про правильний розвиток культури

ВСТУП

¹¹⁹ Пор. Пій XI, Окр. посл. «Чистого подружжя»: ААС 22 (1930) стор. 559-561; Денц.-Шен. 3716-3718; Пій XII, «Промова до з'їзду Італійського Об'єднання Акушерок, 29 жовтня 1951: ААС 43 (1951), стор. 835-854; Павло VI, Промова до кардиналів, 23 червня 1964: ААС 56 (1964), стор. 581-589. Деякі питання стосовно цих дослідів передано, з доручення Римського Архидієка, Комісії для студій населення, родини, народин, для дальшого дослідження; з їх закінченням Римський Архидієка видасть свій суд про справи. Тому, зберігаючи науку Вчительського Уряду, Священний Собор не бажав предкласти практичні розв'язки.

¹²⁰ Пор. Єф. 5, 16; Кол. 4, 5.

¹²¹ Пор. Григорянський Сакраментарій: Патр. Лат. 78, 262.

¹²² Пор. Рим. 5, 15 і 18; 6, 5-11; гАЛ. 2, 20.

¹²³ Пор. єф. 5, 25-27.

53. Самій людській особі притаманне те, що до справжньої і повної людськості доходить вона тільки через культуру, тобто через розвиток благ і вартостей природи. Тому, де тільки мова про людське життя, там тісно пов'язуються між собою природа і культура.

Під словом «культура» загально розуміється все те, чим людина удосконалює і виявляє різноманітні обладнання своєї душі і тіла, прагне своїм пізнанням і працею підкорити власній владі весь світ, розвитком звичаїв і інституцій гуманнішим вчиняє життя громадське, в сім'ї і в цілій громадській збірності, а, вкінці, своїми ділами з бігом часу виявляє свої великі духовні переживання і прагнення, ними обмінюється і їх зберігає, щоб послужили вони для прогресу багатьох, або і цілого людського роду.

Звідси походить, що людська культура вказує необхідно на аспект історичний і суспільний, а слово «культура» приймає часто значення соціологічне й етнологічне. В тому значенні говориться і про плюралізм культур. Бо з розмаїття способів вжитку речей, виконання праці та себевиявлення, плекання релігійності і формування звичаїв, встановлення законів і правових інститутів, розвитку наук і мистецтв, а також відчуження краси, – виникають різноманітні спільні обставини життя і розмаїтні форми укладу життєвих благ. І так з переданих установ постає спадщина, питома кожній людській спільноті. Так ото й створюється те середовище, точно визначене й історичне, в яке входить людина кожного народу чи віку, і з якого черпає блага для людського і громадського розвитку.

Відступ 1: Культурні обставини сучасного світу

(Нові форми життя)

54. Соціальні і культурні обставини життя сучасної людини глибоко змінилися так, що можна говорити про нову епоху людської історії¹²⁴. Звідси і для удосконалювання й поширювання культури відкрились нові шляхи. Їх підготували: великий розвиток природничих і гуманістичних наук, в тому числі й соціальних; зріст техніки, а також поступ у виготовленні та правильному використанні засобів, якими люди між собою спілкуються. Тому сучасна культура визначається своєрідними рисами: так звані точні науки помітно вишколюють критицизм; новіші психологічні дослідження глибоко з'ясовують людську діяльність; історичні науки дуже спричиняються до того, що речі розглядаються в їх динаміці й розвитку; життєві звичаї й обряди щораз більше стають тотожними; індустріалізація, урбанізація та інші чинники, які підсилюють громадське життя, витворюють нові форми культури (масова), з яких виникають нові способи думки, дії, розваг; а, водночас, пожвавлені стосунки між різними народами і громадськими структурами ширше розкривають усім і кожному зокрема скарби різноманітних культурних форм, і так визріває повільно загальніша форма людської культури, яка тим більше просуває і відбиває одніть людського роду, чим краще бачить притаманності різних культур.

(Людина – творець культури)

55. Постійно зростає число чоловіків і жінок кожної громади чи народу, які стають свідомі того, що вони є творцями і митцями культури своєї суспільності. В усьому світі щораз більше зростає відчуття автономії і відповідальності, які мають першорядне значення для духовної і моральної зрілості людського роду. А це ще виразніше виявляється тоді, коли ставимо собі завдання об'єднання світу, щоб побудувати на правді і на справедливості кращий світ. Таким чином ми є свідками народження нового гуманізму, в якому людина визначається передусім своєю відповідальністю щодо братів та історії.

(Труднощі й обов'язки)

56. В таких умовах не слід дивуватися, що людина, яка відчуває свою відповідальність за поступ культури, живе великими сподіваннями; але також із журбою дивиться на різноманітні суперечності, які вона сама повинна розв'язати.

Що робити, щоб частіші культурні стосунки, які повинні привести до справжнього і плідного діалогу між різними громадами і народами, не заплутували життя громад, і не порушували мудрости предків, ані не загрожували питомим прикметам народів?

Як треба сприяти динамізмові й експансії нової культури, щоб не пропала дійова вірність успадкованим традиціям? А це зокрема важливе там, де оту культуру, яка постає з велетенського поступу науки і техніки, слід поєднати з отією культурою духу, що живе класичними студіями розмаїтих традицій.

Як погодити швидку і прогресивну здиференційованість окремих дисциплін з потребою творити їх синтез та зберегти в людині здатність споглядання і подиву, що веде до мудрости?

Що слід робити, щоб усі люди в світі стали учасниками культурних благ, коли, одночасно, людська культура знавців стає щораз вищою і складнішою?

Як, нарешті, визнати за правосильну ту автономію, якої вимагає для себе культура, щоб не попасти в чисто земний, та навіть супротивний самій релігії гуманізм?

Але і серед цих суперечностей слід сьогодні так розвивати культуру, щоб вона, належним чином, розвивала цілу людську особистість і допомагала людям у виконанні тих обов'язків, до яких покликані всі, а передусім християни, по-братерському об'єднані в одній людській сім'ї.

Відступ 2: Деякі засади культурного розвитку

(Віра і культура)

¹²⁴ Пор. Вступ до Конституції, ч. 4.

57. Християни, які прямують до небесного граду, повинні знати і шукати те, що вгорі¹²⁵; цим, проте, зовсім не применшується, але швидше зростає вага їх обов'язку: працювати разом з усіма людьми над побудовою гуманнішого світу. І справді, таїнство християнської віри дає їм помітні спонуки і посібники для пильнішого виконання цього обов'язку, а передусім для повнішого розуміння такої праці, від чого людська культура, в соціальності людського покликання, знаходить своє визначне місце.

Бо коли людина вручну чи за допомогою техніки обробляє землю, щоб вона приносила плоди та стала гідною домівкою для всієї людської сім'ї, і коли свідомо бере участь у житті соціальних угруповань, то тим вона здійснює Божий задум, об'явлений на початку¹²⁶, тобто: підкорювати собі землю й удосконалювати створення; але разом з тим і сама вона облагороджується і, водночас, виконує велику Христову заповідь: про посвячення себе на служіння братам.

Окрім того, коли людина поглиблює різноманітні філософські, історичні, математичні й природні дисципліни чи займається мистецтвом, то вона може дуже спричинитися до того, щоб людство піднеслось до вищого розуміння правди, добра й краси та до оцінки загальних вартостей, і тим самим ясніше просвітилося тією чудовою Мудрістю, яка була від віків у Бозі, з Ним усе створюючи, граючись на Його земному крузі, втішаючись перебуванням з людськими синами¹²⁷.

Тим то і людський дух, вільніший від служіння матерії, може вільніше підноситися до пошанування і оглядання самого Творця. І більше, під поштовхом благодаті настроюється до прийняття Божого Слова, яке, поки стало тілом, щоб усіх спасти і в Собі об'єднати, вже «було у світі», як «справжнє світло, яке просвітлює кожну людину» (Ів. 1, 9-10)¹²⁸.

Безперечно, сьогodнішній прогрес науки і техніки, що за своїми методами і неспроможний проникнути в найглибшу сутність речей, може сприяти деякому феноменалізму й агностицизму, якщо методи ці, якими користуються, неправильно буде поставлено найвищою нормою в пошуках повної правди. Більше того, існує небезпека, що людина, уповаючи понад міру на сьогodнішні винаходи, уважатиме себе за самовистачальну і не шукатиме вже більше того, що вгорі.

Проте ці невдачі не впливають неминуче з сьогodнішньої культури, і не повинні вводити в спокусу, щоб не визнавати її позитивних вартостей. А між ними знаходяться: нахил до науки і послідовна вірність правді в наукових дослідженнях; потреба співпраці з іншими в технічних групах; почуття міжнародної солідарності; щораз живіша свідомість відповідальності знавців щодо людей, які потребують допомоги й охорони; бажання зробити сприятливішими для всіх життєві умови, передусім для тих, що позбавлені відповідальності і виказують культурну вбогість. Все це може спричинитися до підготовки євангельської благовісті, яку здатна вивершити Божа любов Того, що прийшов спасти світ.

(Зв'язки між Христовою благовістю і культурою)

58. Між благовістям спасіння і людською культурою існують різноманітні пов'язання. Бо Бог, об'являючи себе своєму народові, – аж до повної своєї появи у втіленому Сині, – говорив до людей відповідно до питомої різним епохам культури.

Так само і Церква, живучи в ході століть у різних обставинах, вживала винаходів усяких культур, щоб занести і пояснити всім народам проповідь Христової благовісті, її дослідити й глибше зрозуміти та краще виразити в літургійній службі і в розмаїтому житті громади віруючих.

Але одночасно Церква як така, що послана до всіх народів кожного віку і країни, не зв'язується виключно і нерозривно з жодною окремою обрядовістю, з жодним старовинним чи новітнім звичаєм. Зберігаючи свою власну традицію і рівночасно свідомо своєї загальної місії, вона може ввійти в спільність з різними видами культури, від чого збагачується і Церква, і самі оті всілякі культури.

Благовість Христова постійно відновлює життя і культуру пропашої людини, поборює й усуває ті схвалення і зло, які походять із завжди діючої гріховної спокуси. Безупину очищає і підносить вона звичаї народів. Духовні цінності й обдарування кожного народу й віку вона своїми вищими скарбами неначе із середини запліднює, закріплює, вивершує й обновляє в Христі¹²⁹. Так Церква, виконуючи притаманне собі завдання¹³⁰, вже тим самим побуджує і підтримує людську і громадську культуру, та своєю, навіть і літургійною, дією виховує людину на внутрішню свободу.

(Розмаїті устрої людської культури)

59. З вище поданих причин, Церква пригадує всім, що культуру треба зараховувати до повноти досконалості людської особи, до благ громади та всієї людської суспільності. Тому слід так вишколювати дух, щоб розвивалася здатність подиву, інтуїції, споглядання та формування особистої думки, і вироблення релі-

¹²⁵ Пор. Кол. 3, 1-2.

¹²⁶ Пор. Буг. 1, 28.

¹²⁷ Пор. Прип. 8,30-31.

¹²⁸ Пор. Св. Іриней, Проти ересей, III, 11,8 (вид. Сенярд), стор. 200; пор., там же, 16, 6: стор. 290-292; 21, 10-22: стор. 370-372; 22, 3: стор. 378 сл.

¹²⁹ Пор. Єф. 1, 10.

¹³⁰ Пор. слова П'я XI до М. Д РоляндТосселін: «Не можна ніколи втрачати з нашої уваги, що метою Церкви є проповідувати Євангелію, а не цивілізувати; якщо вона і цивілізує, то через проповідь Євангелії» (Соціальний Тиждень Франції, Версаль 1936, стор. 461-462).

гійного, морального і соціального почуття.

Бо культура, тим, що походить безпосередньо з розумного і громадського характеру людини, безперестанно потребує для свого розвитку справжньої свободи і правосильної автономної можливості діяти за питомими собі засадами. Тому слушно вимагає вона для себе пошани і втішається деякою недоторканністю, зберігаючи, очевидно, права одиниці і громади, чи то якоїсь точно визначеної чи загальної, в межах спільного блага.

Священний Собор, пригадуючи те, що сказав Перший Ватиканський Собор, заявляє: «існує подвійний лад пізнання» і від себе різний, тобто – віри і розуму; і Церква не забороняє, щоб «культура мистецька і наукова, кожна в своїх межах, користувалася собі властивими засадами і собі питомою методою»; тому, «визнаючи цю слушну свободу», підтверджує правосильну автономію людської культури, а передусім науки¹³¹.

А це все вимагає також, щоб людина, зберігаючи моральний лад і спільне благо, могла вільно шукати правди і виявляти й поширювати свої погляди, та виконувати всіляке мистецтво; а, вкінці, щоб могла вона бути правдиво інформована про події публічного характеру¹³².

А публічна влада не повинна визначати властивого характеру форм людської культури, але запевнити їй такі обставини і подавати таку допомогу, щоб усім можна було плекати культурне життя, а також і меншинам будь-якої нації¹³³. Тому треба передусім наполягати на тому, щоб культура, всупереч властивій собі цілі, не була змушувана служити політичним чи економічним властям.

Відступ 3: Деякі важливіші культурні обов'язки християн

(Забезпечення прав і життя культурних благ)

60. Тому, що зараз існує можливість звільнити багато людей від нужди і незнання, то найбільше відповідним обов'язком нашого віку, передовсім християн, є: ретельно працювати над тим, щоб у справах економічних і політичних, в ділянці національній чи міжнародній, було встановлено основні засади, за якими всюди було б визнано і здійснено право всіх на людську і громадську культуру, відповідну гідності людини, без різниці походження, статі, нації, релігії чи соціального становища. Тому треба подбати для всіх про достатню кількість культурних благ, а передовсім тих, що становлять так звану основну культуру, щоб маси людей не мали перепопону, – через неписьменність та позбавлення діяльної відповідальності, – в справжній людській співпраці на спільне благо.

Отже, треба намагатися, щоб люди, яким на це дозволяють їх розумові здібності, могли вступити на вищі студії; і то так, щоб вони, якщо можливо, могли досягнути в людській суспільності ті посади, обов'язки і установи, які відповідали б і їх природним даруванням і тому досвіді, що його вони набули¹³⁴. Так то кожна людина і кожна соціальна група кожного народу зможуть досягнути повний вияв свого культурного життя, стосовно до своїх дарувань і своїх традицій.

А крім того, слід наполегливо працювати над тим, щоб усі люди стали свідомі свого права на культуру, і свого обов'язку удосконалювати самих себе та допомагати іншим. Бо обставини життя і праці деколи такі, що перепиняють культурні змагання між людьми, або вбивають у них всяке бажання культури. Особливо це стосується селян і робітників, яким треба створити такі умови праці, які не перепиняли б їх людської культури, а сприяли б їй. Жінки, правда, вже співпрацюють майже в усіх ділянках життя, але слід, щоб могли вони цілком взяти на себе свою роль, відповідно до властивого їм характеру. Всім належить подбати, щоб було визнано і підтримано питому і потрібну співучасть жіноцтва в культурному житті.

(Цілісне культурне виховання людини)

61. Сьогодні важче ніж колись звести у синтез розмаїті науки і мистецтва. Бо тоді, коли зростає об'єм і розмаїття складників, які творять культуру, одночасно поодинокі люди втрачають можливість

² Пор. Іван XXIII, Окр. посл. «Мир на землі»: ААС 55 (1963), стор. 260.

їх пізнання й органічного їх поєднання, від чого все більше послаблюється образ «універсальної людини». Та, проте, кожній людині залишається обов'язок зберегти поняття цілісної людської особистості, в якій визначаються вартості розуму, волі, сумління і братерства, що мають свою основу в Бозі-Творцеві, а в Христі були чудово оздоровлені й піднесені.

Неначе матір'ю і годувальницею такого виховання є передусім сім'я, в якій діти, вигодовані любов'ю, легше засвоюють собі правильні поняття про речі, а щонайкращі форми людської культури немов природно переливаються в душу поступової молоді.

Для такого виховання існують в сьогоднішній суспільності можливості, передовсім через збільшення поширення книжки і нових засобів культурної і громадської інформації, які можуть сприяти загальній культурі. Із поступового зменшення трудового часу, для багатьох людей збільшуються щораз більші вигоди.

¹³¹ Собор Ват. I, Конст. «Син Божий»: Денц. 1795, 1799 (3015, 3019). Пор. Пій XI, Окр. посл. «Сорокового року»: ААС 23 (1931), стор. 190.

¹³² Пор. Іван XXIII, Окр. посл. «Мир на землі»: ААС 55 (1963), стор. 260.

¹³³ Пор. Іван XXIII, Окр. посл. «Мир на землі»: ААС 55 (1963), стор. 283.

¹³⁴ Пор. Іван XXIII, Окр. посл. «Мир на землі»: ААС 55 (1963), стор. 260.

Правильніше використовується дозвілля для відпруження духа і для зміцнення духовного й тілесного здоров'я; за допомогою вільних зайнять і студій, подорожей у чужі країни (туризм) вишколюється дух людини, і люди збагачуються кращим взаємопізнанням; спортивні змагання й маніфестації спричиняються до зберігання духовної рівноваги серед суспільности та до встановлення братніх стосунків між людьми всіх станів, націй чи різних рас. Отож християни нехай співпрацюють, щоб культурні маніфестації та вияви, які є властиві нашій епосі, були пронизані гуманним і християнським духом.

Та це все таки неспроможне виховати людину для повної культури, якщо разом з цим занедбується глибоке питання про значення культури і науки для людської особистости.

(Людська культура і християнський вишкіл)

62. Хоча Церква багато спричинилася до прогресу культури, то, однак, досвід показує, що погодження культури з християнським світоглядом, через випадкові причини, не завжди проходить без труднощів.

Ці труднощі не завжди вчиняють шкоду для життя з віри; навіть більше, вони можуть стимулювати дух до ґрунтовнішого й вищого розуміння віри. Бо новіші природничі, а також історичні й філософські студії і досягнення ставляють нові питання, які мають також свої життєві наслідки, а то й вимагають від богословів нових досліджень. Крім того, – зберігаючи методи і вимоги, питомі богословській науці, – запрошується богословів до того, щоб вони завжди досліджували більш підхожі способи, як передавати сучасним людям науку; бо одна річ – сам депозит віри тобто правди, а інша – спосіб її вираження, хоч завжди за тим самим значенням і за тим самим змістом¹³⁵. В душпастирстві слід достатньою мірою приймати й користуватися не тільки богословськими засадами, але також здобутками цивільних наук, передовсім психології і соціології, щоб і віруючі доходили до чистішого й більш зрілого життя з віри.

Для життя Церкви, на свій лад, мають велике значення також література і мистецтво. Бо вони змагаються за те, щоб вивчати питому сутність людини, її проблеми й досвід у пізнанні й вдосконалюванні себе і світу; відкрити її становище в історії та у всесвіті; а також намагаються вони насвітлити людську нужду і радість, потреби і можливості, а то й накреслити кращу долю для людини. Таким чином можуть піднести людське життя, що проявляється в усіляких формах різних країн і часів.

Тому слід працювати над тим, щоб художники відчували з боку Церкви прихильність до їхньої діяльності і, втішаючись упорядкованою свободою, встановлювали кращі стосунки до християнської спільности. А Церква нехай визнає також і нові форми мистецтва, які більш підхожі для наших сучасників, відповідно до характеру різних націй і країн. А в храми нехай буде їх прийнято тоді, коли відповідним і пристосованим до літургійних вимог висловом наводять думку до Бога¹³⁶. Так то краще виявляється і пізнання Бога, і євангельська проповідь стає прогляднішою в умах людей, і є начебто споготовлена для їхніх обставин.

Отже віруючі нехай живуть якнайтісніше злучені з іншими людьми свого віку і нехай намагаються досконало зрозуміти їх спосіб думання й відчущання, який проявляється в їх духовній культурі. Нехай поєднують знання нових наук і доктрин, а то й нових винаходів з християнськими звичаями і з пізнанням християнського вчення, щоб релігійна культура і добродієність поступали в них рівнобіжно із знанням науки і з поступом техніки, та й щоб самі вони могли розсуджувати і пояснювати всі справи в повному християнському значенні.

А ті, хто в Семінаріях та Університетах займається богословськими науками, нехай об'єднаними силами і досвідом стараються співпрацювати з тими людьми, що визначаються в інших науках. Богословське дослідження нехай займається поглиблюванням об'явленої правди й одночасно нехай не занедбує зв'язків з своїм часом, щоб, для повнішого пізнання віри, можна було подати допомогу вченим різних дисциплін. Ця співпраця багато допомагатиме в вишколі священнослужителів, які згодом зможуть краще вияснити нашим сучасникам науку Церкви про Бога, про людину і про світ так, що вони охочіше приймуть їхнє слово¹³⁷. Більше того, бажаним є, щоб багато мирян набули собі вишкіл у священних науках та щоб немало з них, на ділі, плекали такі студії і їх розвивали. А щоб могли вони виконати свій обов'язок, слід визнати віруючим, чи то клірикам чи мирянам, справедливу свободу досліду, думання і висловлювання смиренно, але й відважно¹³⁸ своїх поглядів, у тих справах, у яких вони є компетентні.

РОЗДІЛ III

Про економічно-соціальне життя

(Деякі аспекти економічного життя)

63. Також і в економічно-соціальному житті треба пошановувати й розвивати гідність людини і повноту її покликання на благо всієї суспільности. Бо людина є творцем, осередком і ціллю всього економічно-соціального життя.

Сьогоднішня економіка, як і решта ділянок соціального життя, відзначається все зростаючим опанову-

¹³⁵ Пор. Іван XXIII, Промова, 11 жовтня 1962, на відкриття Собору: ААС 54 (1962), стор. 792.

¹³⁶ Пор. Конст. «Про Святу Літургію», ч. 123: ААС 56 (1964), стор. 131; Павло VI, Промова до римських мистців: ААС 56 (1964), стор. 439-442.

¹³⁷ Пор. Собор Ват. II, Декрет «Про священницький вишкіл» і «Про християнське виховання».

¹³⁸ Пор. Собор Ват. II, Догм, конст. «Про Церкву», розд. 4, ч. 37: ААС 57 (1965), стор. 42-43.

ванням людиною природи, частішими і настійливішими взаємними стосунками і співзалежністю між громадянами, громадами і народами, а також частішим втручанням політичної влади. Також і прогрес у способі виробництва та в обміні благ і послуг зробив з економіки підхожий інструмент, що може краще прислужитися людству в його збільшених потребах.

Але не бракує також причин журби. Немало людей, головню в країнах економічно розвинених, стали немов настільки опановані економікою, що майже все їхнє особисте і громадське життя стало просякнуте духом економізму, і то так серед народів колективної економіки, як і в інших. І в той же час, коли зростання економічного життя могло б пом'якшити економічні нерівності, якщо б ним розумно і гуманно керувати і координувати, проте дуже часто це зростання їх ще й загострює, а часто обертається в регрес соціального становища слабших і в приниження вбогих. Коли велика маса людей ще не має і найнеобхідніших речей, деякі живуть зручно, а то й розтратно, навіть і в країнах менш розвинених. Розкіш і нужда співіснують. Коли жменька втішається великою можливістю вирішувати, то багато не мають майже ніякої можливості діяти за власною ініціативою і відповідальністю, часто живучи у таких життєвих і трудових обставинах, що недостойні людської особи.

Подібна нерівність і соціальні та економічні неладки спостерігаються між хліборобством, індустрією і громадським обслуговуванням, як і між різними областями однієї і тої самої нації. Між народами економічно більш розвиненими й іншими наростають щораз то тяжчі суперечності, які можуть загрожувати і самому таки світовому мирові.

Наші сучасники щораз більше усвідомлюючи собі ці нерівності, цілком переконані, що ширші технічні й економічні можливості, які має сьогоднішній світ, можуть і повинні поправити ці несприятливі обставини. Тим то всі люди домагаються великих реформ економічно-соціального життя та зміни поглядів і поведінки. Для того і Церква, з ходом століть і в світлі Євангелії, виготовила та, зокрема в останніх часах, проголосила засади справедливості й слушності, яких домагається здоровий глузд, як для індивідуального та громадського життя, так і для життя міжнародного. І Священний Собор бажає підтвердити ці засади стосовно обставин цього віку та проголосити деякі напрямні, передовсім у відношенні до вимог економічного прогресу¹³⁹.

Відступ 1: Про економічний прогрес

(Економічний прогрес на послугах людей)

64. Сьогодні, більше як колись, звертають слушну увагу на збільшення хліборобської та індустріальної продукції, а також громадського обслуговування, щоб подбати про приріст населення і задовольнити зростаючі вимоги людства. Тому треба підтримувати технічний прогрес, дух новаторства, намагання створення й розбудови підприємств, удосконалення виробничих методів, та відважні зусилля всіх тих, що зайняті у виробництві, тобто всі ті елементи, що служать прогресові. Але головна мета виробництва полягає не тільки в збільшенні продуктів, в здобутті продуктів, ані владі, але в служінні людині, чи пак певній людині, згідно з потребами матеріального порядку і з вимогами її життя – інтелектуальними, моральними, духовними і релігійними і, скажемо: кожної людини і кожної людської громади, кожного роду чи країни світу. Отже, економічну активність, за властивими їй методами і законами та в межах морального ладу¹⁴⁰ слід так виконувати, щоб виконувалися Божі задуми щодо людини¹⁴¹.

(Керування економічним прогресом)

65. Економічний розвиток повинен перебувати під контролем людини, але не зданий на відкуп: ані багатьох людей чи угруповань, які посідають велику економічну силу, ані політичних спільнот, ані деяких тільки сильніших націй. Навпаки, треба, щоб якнайбільше людей в усіх площинах, і, коли йдеться про міжнародні стосунки, щоб усі народи мали в його керуванні активну участь. Також слід, щоб спонтанні почини одиниць і вільних угруповань було узгоджено та належно й органічно поєднано з зусиллями публічних властей.

Економічного розвитку не можна залишати ані на якийсь лише механічний самоплив економічної діяльності одиниць, ані у виключному віданні публічної влади. Тому треба затаврувати як лукаві доктрини, що, під прикриттям фальшивої свободи, противляться потрібним реформам, так і ті, що нехтують основними правами одиниць і громад на користь колективної організації виробництва¹⁴².

А втім, нехай пам'ятають громадяни, що вони мають і право й обов'язок, який мусить визнавати теж цивільна влада, впливати на свої можливості у справжньому прогресі своєї власної суспільності. Передусім у країнах економічно недорозвинених, де треба невідкладно вжити всіх засобів, щоб настало усвідомлення,

¹³⁹ Пор Пій XII, Промова, 23 березня 1952: ААС 44 (1952), стор. 273- Іван XXIII, Промова до Асоціації Італійських Католицьких Робітників, 1 травня 1959: ААС 51 (1959) стор. 358.

¹⁴⁰ Пор Пій XI, Окр. посл. «Сорокового року»: ААС 23 (1931), стор. 190 сл.; Пій XII, Промова, 23 березня 1952: ААС 44 (1952), стор. 276 сл.; Іван XXIII, Окр. посл. «Мати й Учителька»: ААС 53 (1961), стор. 450-Собор Ват. II, Декрет «Про засоби суспільного повідомлення», розд. 1, ч.б: ААС 56 (1964), стор. 147.

¹⁴¹ Пор. Мат. 16, 26; Лук. 16, 1-31; Кол. 3, 17.

¹⁴² Пор Лев XIII Окр. посл. «Свобода», в Акти Льва XIII, т. 8, стор. 220 сл.; Пій XI, Окр. посл. «Сорокового року»: ААС 23 (1931), стор. 191 сл. Той же, Окр. посл. «Божественного Спасителя»: ААС 39 (1937), стор. 65 сл.; Пій XII Різдв'яне послання 1941: ААС 34 (1942), стор. 10 сл.; Іван XXIII, Окр. посл. «Мати й Учителька»: ААС 53 (1961), стор. 401-461.

що тяжко загрожують спільне благо ті, хто тримає своє майно невикористаним, або – зберігаючи за собою особисте право на еміграцію – віднімаючи у своєї суспільності ті матеріальні й духовні засоби, яких вона потребує.

(Усування економічно-соціальних різниць)

66. Дбаючи про вимоги справедливості й слушності, треба наполегливо змагати до того, щоб – зберігаючи права одиниць і властивий характер кожного народу – якнайшвидше усунути величезні, існуючі й щораз зростаючі, економічні нерівності, часто поєднані з індивідуальною і громадською дискримінацією. Так само, в багатьох країнах, беручи до уваги окремі труднощі з виробництвом і збутом хліборобських продуктів, треба допомагати селянам як у збільшенні виробництва і збуті продукції, так і в запровадженні потрібних змін і новацій, із забезпеченням справедливих прибутків, щоб вони не залишались, як це буває, в стані громадян нижчого шару. Та й самі хлібороби, передусім молодь, нехай пильно прикладаються до вдосконалення свого професійного вишколу, без якого не можна досягнути розвитку хліборобства¹⁴³.

Слушність і справедливість також вимагають, щоб зміни, які неминучі в економічному розвитку, були так упорядковані, щоб життя одиниць і їх сімей не стало непевним і хитким. А щодо робітників, які походять з іншої нації чи країни, але своїм трудом спричиняються до економічного розвитку народу чи країни, треба пильно остерігатися всякої їх дискримінації щодо умов праці, винагороди. Крім того, всі, а передовсім публічна влада, нехай не вважають їх за прості лише інструменти виробництва, але нехай поводяться з ними як з особистостями і допомагають їм, щоб могли вони покликати до себе свою сім'ю і знайти для себе відповідне помешкання, сприяючи їх вrostанню в соціальне життя народу чи країни, яка їх приймає. А все ж таки, якщо можливо, нехай будуть створені джерела праці в їх власних країнах.

Як у справах економічних, що сьогодні є в стані трансформації, так і в нових формах індустріального суспільства, в яких, наприклад, зростає так звана автоматизація, треба подбати, щоб кожному було надано відповідну працю, а також можливість відповідного технічного і професійного вишколу, та щоб було забезпечено прожиток і людську гідність передусім тих, що через недугу чи вік перебувають у більших труднощах.

Відступ 2: Деякі загальні засади економічно-соціального життя

(Умови праці й відпочинок)

67. Людська праця, зайнята у виробництві продукції та переробці благ, чи у громадському обслуговуванні, відрізняється від інших елементів економічного життя, які мають тільки інструментальний характер.

Бо така праця, чи то власного вибору, чи найму працедавцем, походить безпосередньо від людини, яка витискає в природі неначе свій знак та підкоряє її своїй волі. Своєю працею людина: звичайно промишляє на життя своє і своїх рідних; об'єднується з своїми братами і надає їм послуги; може у справжній любові співпрацювати над удосконалюванням Божого створіння. Більше того, уважаємо, що пожегтованим Богові трудом людина об'єднується з самим спасительним ділом Ісуса Христа, який, трудившись в Назареті власними руками, надав праці визначної гідності. Звідси й походить обов'язок кожного: сумлінно працювати й мати право на працю; а суспільності, відповідно до обставин, належить, із свого боку, помагати громадянам, щоб могли вони знайти відповідну для себе працю. І, нарешті, працю слід так винагороджувати, щоб людина мала можливість вести гідне себе і своїх рідних життя: матеріальне, громадське, культурне і духовне, маючи на увазі характер і продуктивність праці, а також обставини виробництва і спільне благо.

Оскільки економічна діяльність звичайно здійснюється об'єднаним трудом людей, несправедливим і нелюдським було б так її організувати і налагоджувати, щоб вона комусь з робітників виходила на шкоду. Часто ж трапляється й сьогодні, що працівники стають начебто невільниками власної праці. А це ніяк не можна виправдати так званими законами економіки. Тож необхідно, щоб увесь процес виробництва був пристосований до вимог особи та способу її життя; найперше таки до життя сімейного, а зокрема стосовно матері родини, зважаючи завжди і на стать, і на вік. Крім того робітникам треба дати можливість виявити у самому процесі праці свої кваліфікації і свою особистість. Всі, однак, віддаючи з належною відповідальністю свій час і свої сили виробництву, нехай втішаються достатнім відпочинком і дозвіллям для плекання життя сімейного, культурного, громадського і релігійного. Крім того, нехай буде їм дано нагоду вільно розвивати ті їхні сили і снаги, які в професійній праці вони спроможні тільки незадовільно вишколювати.

(Співучасть в економічних починах і трудові конфлікти)

68. В економічних починах ідеться про об'єднання осіб, тобто вільних і незалежних людей, створених на подобу Божу. Тому, зваживши на обов'язки кожного, чи то власників, чи працедавців, чи керівників, а чи й робітників, і зберігаючи необхідну одність у проводі заводу, треба відповідним чином розвивати активну співучасть усіх у керуванні заводами¹⁴⁴. А що часто вже не тільки в самому заводі, але вище та інституціями вищого розряду вирішуються справи економічного і соціального порядку, від яких залежить майбутня доля робітників і їх дітей, то необхідно, щоб і в тому вирішуванні вони мали співучасть, і то самі особисто, або

¹⁴³ Щодо питань хліборобства пор. передусім Іван XXIII, Окр. посл. «Мати й Учителька»: ААС 53 (1961), стор. 341 сл.

¹⁴⁴ Пор. Іван XXIII, Окр. посл. «Мати й Учителька»: ААС 53 (1961), стор. 408, 424, 427; поняття «кермування» взяте з Окр. посл. «Сорокового року»: ААС 23 (1931), стор. 199. Щодо розвитку цього питання пор. Пій XII, Промова, 3 червня 1950: ААС 42 (1950), стор. 485-488; Павло VI, Промова, 8 червня 1964: ААС 56 (1964), стор. 574-579.

через вільно вибраних представників.

До основних прав людської особи треба зараховувати право робітників вільно закладати асоціації, які могли б їх справді представляти та дбати про впорядкування економічного життя, а теж право вільно брати участь у їх діяльності – без загрози помсти. Такою впорядкованою співучастю, поєднаною з поступовою економічною і соціальною формацією, зростатиме в усіх щораз більша свідомість власного завдання й обов'язку, з чого зродиться те, що кожний, відповідно до питомих собі здібностей та можливостей, відчуватиме себе співником загального економічного і соціального розвитку, і творцем усього спільного блага.

А коли виникають економічно-соціальні суперечності, необхідно змагати до мирного їх ладнання. Хоча треба завжди у першу чергу вдаватися до щирих переговорів між сторонами, проте страйк і в сучасних обставинах може залишатися необхідним, хоча й крайнім засобом захисту власних прав і виконання слушних вимог трудящих. Але якнайшвидше такі треба шукати шляхів для встановлення переговорів і домовленостей.

(Загальне призначення земних благ)

69. Бог призначив землю і все, що на ній, для вжитку всіх людей і народів так, що сотворені блага повинні бути в користуванні всіх, відповідно до слушних норм, і під проводом справедливості, в злуці з любов'ю¹⁴⁵. Якби не існували форми власності, пристосовані до правосильних установ народів та відповідно до різноманітних і мінливих обставин, треба завжди мати на увазі це загальне призначення маєтків. Тому людина, користуючись цими благами, повинна вважати зовнішні речі, які правно посідає, не тільки як свої власні, але також як спільні, в тому значенні, що вони повинні бути корисними не тільки для себе, але також для інших¹⁴⁶. А втім, право посідати частину благ, достатніх для себе і своїх сімей, належить всім. Так думали Отці й Учителі Церкви, навчаючи, що люди зобов'язані допомагати вбогим, і то не тільки з того, що комусь залишається¹⁴⁷. А хто опинився б у крайній нужді, має право придбати собі потрібне з багатства інших¹⁴⁸. Тому, що в світі є так багато голодуючих, Священний Собор наполягає, щоб усі, чи то одиниці, чи публічні власті, – пам'ятали оте Слово Отців: «Прокорми того, хто мре голодом, бо як його не нагодуєш, то вб'єш його»¹⁴⁹, і відповідно до своєї можливості, – справді корисно посвятили і розділили свої маєтки, даючи підмогу передусім тим одиницям чи народам, які можуть їх ужити для свого порятунку і розвитку.

У недорозвинених економічно суспільствах подекуди вже частково подбали про оте загальне призначення майна і то їхніми звичаями і притаманними їхнім громадам традиціями, за якими кожному членові припадають найнеобхідніші блага. Треба однак остерігатися того, щоб деякі звичаї не вважати за щось цілком непорушне, якщо вони вже не відповідають новим вимогам сучасності; і, з другого боку, не слід нерозважно виступати проти чесних звичаїв, які – належно пристосовані до сучасних обставин – не перестали бути корисними. Подібно і серед народів економічно дуже розвинених з відповідною мережею соціальних установ для забезпечення і взаємопідтримки можна б здійснити, із свого боку, оте загальне призначення дібр. Крім того, слід підтримувати сімейне й соціальне обслуговування, передусім те, що дбає про культуру і виховання. В їх організації треба однак допильновувати, щоб громадяни не попадали в якусь недбайливість щодо суспільності і не відмовлялись від відповідальності в прийнятих урядах та не відмовлялися від громадського обслуговування.

(Інвестиції і банківська справа)

70. Маєткові інвестиції також мають змагати до того, щоб творити пригожі умови для праці й прибутків, потрібних і для сучасного, і для майбутнього населення. Ті, хто вирішує ці інвестиції і економічний устрій взагалі, чи це будуть одиниці, чи громади, а чи й публічна влада, повинні мати перед очима саме ті цілі та бути свідомими цього свого важкого обов'язку, щоб, з одного боку, допильновувати, щоб було подбано про необхідні вимоги для життя і одиниць, і цілої суспільності, а, з другого боку, передбачати майбу-

¹⁴⁵ Пор. Пій XII, Посл. «Галузка радості»: ААС 31 (1939), стор. 642; Іван XXIII, Консигоріальна промова: ААС 52 (1960), стор. 5-11; Той же, Окр. посл. «Мати й Учителька»: ААС 53 (1961), стор. 411.

¹⁴⁶ Пор. Св. Тома, Сумма Теолог. II-II, пит. 32, арт. 5 до 2; Там же, пит. 66 арт. 2 пор. пояснення Льва XIII, Окр. посл. «Нові справи»: ААС 23 (1890-1891), стор. 651; пор. також Пій XII, Промова, 1 червня 1941: ААС 33 (1941), стор. 199; Той же, Радіопослання різдв'яне 1954 р.: ААС 47 (1955), стор. 27.

¹⁴⁷ Пор. Св. Василій Великий, Гом. на Луку: «Розкину житниці мої», ч. 2; Патр. Гр. 31, 263; Ляктанцій, Божественних Установ, кн. V, про справедливість: Патр. Гр. 6, 565 Б; св. Августин, На Івана трактат 50, ч. 6; Патр. Лат. 35, 1760; той же, Оповідання на Псалом 147, 12: Патр. Лат. 37, 192; св. Григорій Великий, Гомілії на Євангелії, том 20: Патр. Лат. 76, 1165; той же, Книга Душпастирських Правил, частина III, розд. 21: Патр. Лат. 77, 87; св. Бонавентура На третю книгу Сентенцій, діст. 33, пит. 1 (вид. Квараккі III, /28); той же, На четверту кн. Сентенцій, діст. 15, ч. II, арт. 2, пит. 1 (вид. Квараккі IV, 371 Б); пит. про злишне (рук. Асиз, Міська Бібл. 186, стор. 112-113) св. Альберт Великий., На третю книгу Сентенцій, діст. 33, арт. 3., розд. 1 (вид. Боргнет, 28, 611); той же, На книгу четверту Сентенцій, діст. 15 арт. 16 (вид. цит. 29, 494-497). Щодо визначення злишнього пор. у наших часах Іван XXIII, Радіотелевізійне послання, 11 вересня 1962 р.: ААС 54 (1962), стор. 682: «Обов'язком кожної людини, спонукаючим обов'язком християнина є вимірювати зайве мірою потреби ближніх, і пильнувати, щоб упровадження й розподіл створених благ служило на користь усіх».

¹⁴⁸ В тому випадку актуальним є старовинне правило: «в крайній потребі все є спільне, тобто призначене для взаємного обміну». З другого боку, що до способу, міри й норми застосування цієї засади, крім новіших авторів, пор. Св. Тома, Сумма Теолог. II-II-пит. 66, арт. 7. Очевидно, що в застосуванні цієї засади слід зберігати всі моральні приписи.

¹⁴⁹ Пор. Декрет Граціана, розд. 21, діст. 86 (вид. Фріберг, I, 302). Цей висказ знаходиться вже і в Патр. Лат. 54, 591 (пор. Антоніанум 27 (1952), стор. 349-366).

тне і встановлювати слушну рівновагу між вимогами сучасного споживання, і одиничного, і колективного, і вимогою інвестувати маєтки для прийдешнього покоління. Завжди також треба мати перед очима наполегливі потреби слабше розвинених народів і країн. А щодо справ валютних, то необхідно остерігатися всього, що могло б завдати втрат і власному й іншим народам. Слід крім того подбати, щоб економічно слабші, через зміни монетарної вартости, не зазнали неслухних втрат.

(Посідання, приватна власність, латифундії)

71. Тому, що посідання й інші форми приватного володіння зовнішніми маєтками спричиняються до вияву особистости, і тому, що крім того дають їй нагоду виконувати свою роль в суспільності й в економіці, дуже залежить на тому, щоб і одиницям, і громадам полегшувати доступ до деякого володіння зовнішніми благами.

Приватне посідання чи володіння зовнішніми добрами дають кожному потрібний простір для особистої і сімейної незалежності і повинні бути визнані як продовження людської свободи. Нарешті, тому що дають принук до виконання обов'язків і повинностей, вони є однією з вимог громадянських свобод¹⁵⁰.

Форми такого володіння чи власности є сьогодні різноманітні і щораз більше диференціюють. Всі вони, однак, не зважаючи на громадські фонди, на права і послуги, які дає суспільність, являють собою немаловажну основу безпеки. І це треба сказати не тільки про посідання матеріальних, але також і нематеріальних дібр, якими є професійні здібності.

Право приватного володіння не противиться тому праву, яке лежить в основі різних форм публічного посідання. Однак переведення дібр у публічне посідання може здійснюватися тільки компетентною владою, чи вимогами спільного блага і в його межах, та за слушною винагородою. Крім того, публічним властям належить пильнувати, щоб хтось не зловживав приватною власністю на шкоду спільного блага¹⁵¹.

А сама приватна власність має таки за самою своєю сутністю, соціальний характер, який базується на законі спільного призначення дібр¹⁵². Буває, що, знехтувавши громадським її характером, власність часто стає нагодою до зажерливости і тяжких безпорядків так, що опонентам дається можливість оспорювати і навіть саме право на неї.

В багатьох економічно слабше розвинених країнах існують великі, й навіть дуже широкі господарські посілости, слабо оброблювані, або, заради зисків, взагалі залишені облогом, без усякого обробітку, тоді, коли велика частина населення або взагалі не має землі, або користується тільки маленькими ланками піль, а, з другого боку, є очевидною і наглою потреба збільшити плодючість земель. Нерідко ті, кого власники наймають на працю, чи ті, що титулом часткового найму їх управляють, отримують заробітну плату чи прибутки негідні людини, не мають пристойного помешкання, або й визискуються посередниками. Позбавлені всякого забезпечення, живуть у такому особистому поневоленні, що від них віднімають всяку можливість діяти самохиті і відповідально, та й буває їм заборонено всякий культурний розвиток і всяка участь в громадському і політичному житті. Тому, відповідно до різних обставин, і потрібні реформи: збільшити дохід, поправити умови праці, збільшити і забезпечити заробітки, і дати поштовх до ініціативи; навіть більше, – треба розподіляти недостатньо оброблені земельні посілости тим, хто може ці землі зробити більш плідними. А в тому випадку треба запевнити потрібні речі і засоби, передусім виховні посібники та засоби для слушної кооперативної організації. А коли загальне добро вимагає вивласнення, слід розцінювати слушну винагороду із врахуванням усіх обставин.

(Економічна діяльність і Царство Христове)

72. Християни, що беруть активну участь у сьогоднішньому економічно-соціальному розвитку і захищають справедливість та любов, нехай будуть переконані, що вони можуть багато спричинитися до добробуту людства і миру в світі. В цій діяльності, чи то поодинокі, чи об'єднані, нехай присвічують прикладом. Здобувши собі необхідне знання і досвід, в своїх земних зайняттях нехай зберігають слушний лад, у вірності щодо Христа і Його Євангелії так, щоб все їхнє життя, особисте і соціальне, просякало духом євангельських блаженств, а зокрема – убозтва.

Кожен, хто слухає Христа і шукає спочатку Божого Царства, – звідси зачерпує більшої і чистішої любови для допомоги всім братам і виконання у душі любови діла справедливости¹⁵³.

РОЗДІЛ IV

Про життя політичної громади

¹⁵⁰ Пор. Лев XIII, Окр. посл. «Нові справи»: ААС 23 (1890-1891), стор. 643-646; Пій XI, Окр. посл. «Сорокового року»: ААС 23 (1931), стор. 191; Пій XII, Послання, 1 червня 1941 р.: ААС 33 (1941), стор. 199; Той же, Радіопослання, 1 вересня 1944 р.: ААС 36 (1944), стор. 253; Той же, Різдв'яне радіопослання 1942 р.: ААС 35 (1943), стор. 17; Іван XXIII, Окр. Посл. «Мати й Учителька»: ААС 53 (1961), стор. 428-429

¹⁵¹ Пор. Пій XI, Окр. посл. «Сорокового року»: ААС 23 (1931), стор. 214; Іван XXIII, Окр. посл. «Мати й Учителька»: ААС 53 (1961), стор. 429.

¹⁵² Пор. Пій XII, «Зеленосвятне радіопослання 1941 р.»: ААС 44 (1941), стор. 199; Іван XXIII, Окр. посл. «Мати й Учителька»: ААС 53 (1961), стор. 430.

¹⁵³ Про правильний вжиток маєтку за наукою Нового Завіту пор. Лук. 3, 11; 10, 30 сл.; 11, 41; 1 Петр. 5, 3; Мар. 36, 12; 12, 29-31; Як. 5, 1-6; 1 Тим. 6, 8; Єф. 4, 28; 2 Кор. 8, 13; 1 їв. 3, 17 сл.

(Сучасне публічне життя)

73. У наш час спостерігаються глибокі перемини також і в устрою, і в установах народів, які впливають з їх культурного, економічного і громадського розвитку; а ці перемини мають великий вплив і на життя політичної громади, перш за все у тому, що відноситься до прав і обов'язків у використанні громадянської свободи, в добуванні загального блага і в налагодженні стосунків між громадянами та у відношенні до публічної влади.

З поживленого відчуття людської гідності в різних країнах світу постає намагання оновити політично-правовий лад, в якому були б краще збережені права одиниць в публічному житті, тобто право на свободу зборів, організації, вияву власних поглядів і право приватного і публічного визнання релігії. Бо захист прав особи є безумовною вимогою, щоб громадяни, одинично чи й об'єднано, могли брати активну участь у житті й керуванні державою.

Разом з культурним, економічним і соціальним прогресом, в багатьох зростає бажання взяти більшу участь в організації життя політичної громади. У свідомості багатьох зростає намагання зберегти права національних меншин, не занедаючи їх обов'язків щодо політичної громади; крім того, щоденно зростає пошана щодо інакшумців і інакшівців; й одночасно встановлюється ширша співпраця, щоб усі громадяни, а не тільки привілейовані, могли дійсно користуватися особистими правами.

Засуджуються також всякі політичні форми, існуючі в деяких країнах, які перепиняють громадянську і релігійну свободу, збільшують жертви зажерливості і політичних пристрастей, а виконання влади звертають від загального блага на користь якоїсь партії або й самих правителів.

Для справді гуманного політичного життя немає нічого кращого, як плекати внутрішні почуття справедливості і доброзичливості та служби на спільне благо та зміцнювати основні погляди про правдивий характер політичної громади та про цілі, правильне використання і межі публічної влади.

(Сутність і ціль політичної громади)

74. Люди, сім'ї і різні громади, які становлять політичну спільноту, є свідомі власної незадовільності для встановлення цілком гуманного життя, і відчують потребу ширшої спільноти, в якій усі могли б щодня вживати своїх сил на щораз краще здобуття загального блага¹⁵⁴. Тому і встановлюють вони різноманітні політичні громади. Отже, політична спільнота існує заради отого спільного блага, в якому знаходить своє повне виправдання і сенс, і з якого виводить своє первісне і собі властиве право. А спільне благо обіймає сукупність тих соціальних життєвих умов, в яких люди, сім'ї і товариства можуть повніше і легше здобути свою власну досконалість¹⁵⁴.

Але люди, що становлять політичну спільноту, є численні і різні, і тому правно можуть мати різні погляди. Отож щоб політична громада не розладналась у собі, якщо кожний піде за своїм поглядом, потрібна влада, яка на спільне благо керувала б силами всіх громадян, не механічно ані не деспотично, але як сила моральна, яка спирається на свободу і на свідомість обов'язку і відповідальності.

Отож стає очевидним, що політична спільнота і публічна влада базується в людській природі, а тому належать до Богом даного устрою, хоча визначення правління і правителів залишається вільній волі громадян¹⁵⁵.

Виходить також, що виконання політичної влади, чи в суспільності як такій, чи в установах, які представляють державу, слід завжди здійснювати в межах морального ладу – для досягнення спільного, динамічно сприйманого блага, чи за встановленим правопорядком, чи таким, що його ще треба встановити. Тоді громадяни зобов'язані слухатися спочатку за совістю¹⁵⁶. А звідси виходить на яв відповідальність, гідність і вага тих, хто поставлений правити.

Якщо громадяни зазнають гніту від публічної влади, яка переступає свої компетенції, то в тому, що вимагає об'єктивне спільне благо, нехай вони не відмовляють їй послуху; однак вільно їм захищати права свої і своїх співгромадян супроти такої влади, зберігаючи ті межі, які накреслює природне й євангельське право.

А конкретні способи, якими політична спільнота влаштовує свій власний устрій та виконання публічної влади, можуть бути різні, відповідно до різного характеру народів та історичного розвитку; завжди, однак, повинні вони служити вихованню людини культурної, мирної і доброзичливої до всіх, на користь цілого людського роду.

(Загальна співпраця в публічному житті)

75. Цілком відповідає людській природі, щоб було винайдено такі політично-правні устрої, які запевняли б усім громадянам щораз кращу і вільну від усякої дискримінації дійсну можливість брати вільну та дієву участь і у встановленні основних законів політичної громади, і в управлінні публічними справами, і в визначенні компетенцій та меж різних установ, і в виборі правителів¹⁵⁷. Отже, нехай усі громадяни пам'ятають про своє право й, одночасно, обов'язок вживання свого виборчого права на загальне благо. Церква за гідне

¹⁵⁴ Пор. Іван XXIII, Окр. посл. «Мати й Учителька»: ААС 53 (1961), стор. 417.

¹⁵⁵ Пор. Рим. 13, 1-5.

¹⁵⁶ Пор. Рим. 13, 5.

¹⁵⁷ Пор. Пій XII, Радіопослання, 24 грудня 1942: ААС 35 (1943), стор. 9-24; 24 грудня 1944: ААС 37 (1945), стор. 11-17; Іван XXIII, Окр. посл. «Мир на землі»: ААС 55(1963), стор. 263, 271, 177 і 278.

похвали й уваги вважає діло тих, хто посвячується публічним справам, щоб послужити людям, і проймається відповідальністю такого служіння.

Щоб громадянська співпраця, поєднана із свідомістю відповідальності, могла успішно здійснитися у щоденному публічному житті, потрібен правопорядок, в якому було б позитивно встановлено відповідні компетенції урядів та установ державної влади, і, рівночасно, успішний й незалежний захист прав. Слід визнати, зберігати й підтримувати¹⁵⁸ права і їх ужиток для всіх осіб, сімей і громад, разом з обов'язками, які лежать на всіх громадянах. Між ними треба згадати обов'язок давати державі матеріальні й особисті послуги, яких вимагає спільне добро. Нехай стережуться правителі, щоб не забороняли сімейних, соціальних чи культурних асоціацій, товариств або посередницьких установ, та не перепиняли їх правну й успішну діяльність, а краще нехай стараються їх охоче і впорядковано підтримувати. А громадяни, чи одинцем чи об'єднані, нехай стережуть, щоб не давати публічній владі надмірної влади, але нехай і не домагаються від неї, безпідставно, надмірних вигод і послуг, щоб не применшувати відповідальності осіб, сімей і соціальних груп.

За дуже складних обставин нашого часу, публічна влада примушена частіше втручатися в справи соціальні, економічні й культурні, щоб встановити відповідні умови, в яких і громадяни, і громади знайшли б успішніші підмоги для вільної праці – на повне благо людини. Однак, відповідно до різних країн і розвитку народів, можна на різні лади розуміти стосунки між соціалізацією¹⁵⁹ і автономією та розвитком одиниці. Але де заради загального блага було б введено якісь тимчасові обмеження у використанні прав, то, як тільки обставини зміняться, слід якнайшвидше повернути свободу. Суперечить гуманності, коли політична влада набуває тоталітарні або диктаторські форми, які порушують права осіб чи суспільних верств.

Громадяни нехай великодушню й пильно плекають любов до батьківщини, однак без вузькоглядности, тобто завжди й одночасно нехай мають на увазі благо всієї людської сім'ї, яка пов'язується різними стосунками між родами, племенами і народами.

Всі християни нехай усвідомлять собі своє окреме і питоме покликання в політичній громаді; їй повинні вони служити прикладом відповідальності і праці для загального блага так, щоб могли показати ділом, як слід поєднувати владу і свободу, особисту ініціативу з солідарністю і стосунком до цілого громадського тіла, потрібну єдність з корисною різноманітністю. У справах дочасного устрою нехай визнають слушні, хоча й собі супротивні погляди, і нехай шанують тих громадян, також між собою об'єднаних, які їх чесно захищають. А політичні партії повинні підтримувати те, що за їх думкою потрібне для спільного блага; але ніколи не дозволено ставити власну вигоду перед спільним благом.

А громадське і політичне виховання сьогодні є таки дуже потрібне і народове, і передусім молоде, щоб усі громадяни могли відіграти свою роль в житті політичної громади. Ті, що є, або можуть бути здібні, нехай пригортаються до тяжкої, але і шляхетної політичної праці¹⁶⁰, і нехай стараються її виконувати, не зважаючи на власні користи чи винагороду. Чесно і розсудно нехай діють проти всякої несправедливості й гніту, проти диктатури чи нетерпимості одної людини, чи одної політичної партії; нехай посвячують свої сили щиро і чесно, з любов'ю і мужністю – для блага всіх.

(Політична громада і Церква)

76. Передовсім у плюралістичній суспільності має велике значення, щоб заіснували правильні погляди на стосунки між політичною громадою і Церквою та щоб ясно розрізнялося те, що християни, одиниці чи громади роблять під проводом християнської свідомості як громадяни, і те, що вони роблять разом з своїми пастирями в імені Церкви.

Церква, яка за своїми завданнями і компетенцією жодним чином не отожднюється з політичною громадою, ані не пов'язується з жодним політичним устроєм, є одночасно і знаком, і заборолом потойбічності людської особистості.

Політична громада і Церква, кожна в своїй площині, є взаємно від себе незалежні й автономні. Бо обидві вони, хоча кожна іншим титулом, є на службі особистого і громадського призначення людини. А ця служба буде тим краще виконана на благо всіх, чим краще вони плекатимуть здорову співпрацю, зваживши і на обставини часу і місця. Бо людина не обмежується виключно до тимчасовості, але, живучи в людській історії, зберігає за собою сповна своє вічне покликання. Церква ж, заснована на любові Спасителя, спричиняється до того, щоб і в межах одного народу, і між різними народами широко запанувала справедливості і любов. Проповідуючи євангельську правду, і навітлюючи всі ділянки людської праці своєю наукою і свідченням християнського життя вірних, вона пошановує і підтримує також і політичну свободу й відповідальність громадян.

Апостоли і їх наступники та помічники, тому що вони послані у світ, щоб проповідувати Христа – Спасителя світу, в виконанні свого апостоляту спираються на силу Бога, який часто в безсиллі свідків проявляє силу Євангелії. Кожний бо, хто посвячується на службу Божого Слова, нехай користується властивими Євангелії шляхами і посібниками, які багато в чому різняться від посібників земної суспільності.

¹⁵⁸ Пор. Пій XII, Радіопослання, 7 червня 1941: ААС 33 (1941), стор. 200; Іван XXIII. Окр. посл. «Мир на землі»: ААС 55 (1963), стор. 273, 274.

¹⁵⁹ Пор. Іван XXIII, Окр. посл. «Мати й Учителька»: ААС 53 (1961), стор. 416.

¹⁶⁰ Пій XI, Промова до Федерації Католицьких Академиків: Промова Пія XI (вид. Бергетто), Торіно, т. I, 1960, стор. 743.

Земні діла, і те все, що в людських обставинах перевищує цей світ, тісно між собою пов'язано, тому і Церква користується земними речами, наскільки цього вимагає її місія. Але вона не покладає своєї надії на привілеї, дані цивільною владою; що більше, вона зречеться з житку деяких правно набутих прав, якщо виявиться, що їх вживання ставить під знак запитання широнаміреність її свідчення, або коли нові обставини життя вимагатимуть іншого правопорядку. Однак завжди і всюди нехай буде їй вільно з правдивою свободою проповідувати віру, викладати свою науку про суспільність, виконувати серед людей без перешкод своє служіння та давати свою моральну оцінку також у справах, які належать до політичного правопорядку, коли цього вимагають основні права одиниць і спасіння душ – вживши всіх і тільки таких засобів, які відповідають Євангелії і благові всім, відповідно до різних обставин часу.

Вірно керуючись Євангелією і виконуючи в світі свою місію, Церква – якій належить плекати і підтримувати все те, що в людській суспільності є правдиве, добре і гарне¹⁶¹, – зміцнює між людьми мир на славу Божу¹⁶².

РОЗДІЛ V

Про плекання миру і міжнародної спільности

ВСТУП

77. В ці наші роки, коли ще тривають між людьми тяжкі злигодні й журба з воєнного лихоліття чи воєнної загрози, увесь людський рід знайшовся в дуже критичному етапі свого визрівання. Поступово об'єднаний в одне й усюди щораз більше свідомий своєї єдності, не може, однак, виконати свого завдання, тобто побудувати всюди справді більш гуманний світ для всіх людей, хіба що всі люди оновленою душею знову звернуться до правдивого миру. Звідси й виходить, що євангельська благовість, згідна з вищими змаганнями і бажаннями людства, сьогодні знову заблисла новим світлом, проголошуючи блаженними миротворців, «бо вони синами Божими назвуться» (Мат. 5, 9.).

Тому й Собор, з'ясовуючи правдиве і шляхетне поняття миру, засуджуючи страхіття війни, гаряче закликає всіх християн, щоб вони за допомогою Христа, творця миру, співпрацювали з усіма людьми для зміцнення між ними миру – у справедливості й любові, і для приготування засобів замиріння.

(Сутність миру)

78. Мир не полягає тільки в відсутності війни та й не обмежується тільки встановленням рівноваги між протилежними собі силами, ані не постає з якоїсь імперської гегемонії, але слушно і властиво визначається як діло справедливості. Є плодом ладу, встановленого в людській суспільності її Божественним засновником, який повинні здійснювати спрагли все досконалішої справедливості люди. Бо хоча загальне благо людства в своїх основах керується вічним законом, то в конкретних своїх вимогах, разом з бігом часу, невинно змінюється так, що не буває здобуття миру раз на завжди, а слід його постійно здійснювати. А тому, що слабкою є людська воля та й поранена вона гріхом, то й здобування миру вимагає від кожного опанування своїми пристрастями і пильності правно поставленої влади.

Проте цього все ж таки замало. Такого миру не можна на землі досягти, якщо не буде забезпечене благо одиниць, а люди – з довір'ям і самохіть – не обмінюватимуться взаємно багатствами свого духа і своїх талантів. Для побудови миру необхідна рішуча воля шанувати інших людей і народи та їх гідність, і постійна братерська поведінка. Таким чином мир є також плодом любові, яка йде далі за те, чого вимагає справедливість.

А земний мир, який постає з любові ближнього, є образом і плодом миру Христового, що походить від Бога Отця. Бо сам втілений Син, князь миру, своїм хрестом примирив усіх людей з Богом, і оновляючи єдність усіх в одному народі і в одному тілі, – у власному своєму тілі знищив ненависть і, прославлений своїм воскресінням, влив Дух любові в серця людей.

Тому всіх настійливо закликається, щоб, виконуючи правду в любові, об'єдналися з людьми справді миролюбними, для вимолювання й здійснювання миру.

Ведені ж таким самим духом, не можемо не похвалити тих, хто в обороні своїх прав зрікається насилля, і вдається до засобів захисних, які доступні і слабким, – якщо тільки це може статися без порушення прав і обов'язків інших чи суспільности.

Оскільки люди грішні, то стоять вони і стоятимуть під загрозою війни аж до приходу Христа; а оскільки об'єднані в любові, перемагають гріх, то переможуть і насилля, аж доки не здійсниться слово: «І перекують вони свої мечі на орала, а списи свої на серпи. Народ на народ не буде меча підіймати, і не вчитимуться більше воювати» (Іс. 2, 4).

Відступ 1: Про стримування гонки озброєнь

(Пом'якшення воєнного лихоліття).

79. Хоча новітні війни принесли нашому світові тяжкі матеріальні і моральні втрати, «то ще й сьогодні

¹⁶¹ Пор. Собор Ват. II, Догм, конст. «Про Церкву»; ч. 13: AAC 57 (1965), стор. 17.

¹⁶² Пор. Лук. 2, 14.

в деяких країнах світу війна поширює свої руйнування. І більше: сьогодні вживається зброя, яку створила наука; її жорстокий характер загрожує вкинути воюючих у таке варварство, яке набагато перевищило б мислившину. А далі, складні сьогоденні обставини і заплутаність міжнародних стосунків спричиняють те, що новими методами диверсії і підступу у нескінченість протягаються підпільні війни. В багатьох випадках вживання терору вважається новим способом війни.

Маючи перед очима це принизливе становище людства, Собор передусім хоче нагадати вагу постійно діючого міжнародного природного права та його загальних засад. Та й сама свідомість людства щораз частіше й рішучіше починає визнавати ці засади. Тому сьогодні вважаються злочинними ті дії, що їм суперечать, і ті накази, які нав'язують такі дії іншим, а сліпий послух щодо них не виправдовує тих, хто в цьому слухається. До таких дій треба зарахувати передусім ті, що систематично спрямовані на знищення якогось народу, нації чи етнічної меншини, і їх треба рішуче засудити як страшні злочини; і навпаки, слід схвалити відвагу тих, хто не боїться відверто противитися таким наказам.

Існує багато міжнародних військових договорів, підписаних багатьма народами, для гуманізації мілітарних дій та їх наслідків; такими є договори щодо поранених і полонених воїнів та інші подібні угоди. Цих договорів слід дотримуватися; навіть більше, усі, а передусім публічні власті й знавці справи, скільки в їхніх силах, повинні намагатися їх удосконалювати, щоб таким чином вони краще й успішніше служили пом'якшенню воєнного лихоліття. Крім того, виглядає справою слушною, щоб гуманними законами подбати про тих, хто відмовляється, з понук совісті, вживати зброю, але не відмовляється від інших форм служби для людської суспільності.

Очевидно, що війна ще не викорінена з людської поведінки. Отже, доки існуватиме загроза війни і не буде відповідної міжнародної влади, оснащеної ефективною силою, доти не можна буде відмовляти урядам у праві на слушну оборону, якщо буде вичерпано всі засоби мирної угоди. Тому до правителів держав і тих, що несуть часткову відповідальність за публічні справи, належить й обов'язок дбати про добробут власних народів, і ладнати такі важливі справи з великою відповідальністю. Але одна річ вести мілітарні акції для слушної оборони народу, а інше – бажати підкорювати собі інші нації. Жодна воєнна погула не робить правосильним її мілітарне чи політичне використання. Та й з вибухом нещасної війни, між воюючими сторонами не все, тим самим, стає дозволеним.

(Тотальна війна)

80. Страхіття й лихоліття воєн сьогодні непомірно зростають через наукове удосконалення зброї. Вживши такої зброї, воєнні дії можуть спричинити величезні й суцільні спустошення, які далеко переростають межі правової оборони. Більше того, якщо ті засоби, які сьогодні вже знаходяться в арсеналах великих народів, були б ужиті без усякого обмеження, вони могли б спричинити майже повне і взаємне знищення воюючих сторін, не кажучи вже про численні руїни в світі та згубні наслідки, які могли б виникнути від використання такої зброї.

Все це примушує нас справу війни простежити за цілком новими поглядами¹⁶³. Нехай знають люди сьогодні, що саме вони мусять точно знати наслідки воєнних дій. Бо від їх теперішніх вирішень чимало залежатиме доля майбутності.

Тому Священний Собор, поділяючи останнє проголошене Вселенськими Архієреями¹⁶⁴ засудження тотальної війни, заявляє:

Всяка воєнна дія, що змагає до суцільного знищення цілих міст чи широких областей, разом з їх мешканцями, є злочином проти Бога і проти самої людини, який треба рішуче і невідкладно осудити.

Властива небезпека сучасної війни полягає в тому, що вона дає майже нагоду тим, що посідають сучасну науково споруджену зброю, вчиняти такі злочини, і, послідовно, попихати людську волю на такі страхітливі рішення. А щоб таке в майбутньому ніколи не сталося, то згромаджені з цілого світу єпископи закликають усіх, а передусім правителів народів, та тих, що керують військовими справами, постійно мати на увазі оту свою велику відповідальність перед Богом і перед всім людством.

(Гонка озброєнь)

81. Правдою є, що наукове озброєння не тільки для того готується, щоб його вживати в часі війни. Бо оборонні можливості кожної сторони визначаються можливостями блискавичної відплати ворогові, то це щорічно зростаюче озброєння, хоч не як щось звичне, служить для відлякування від воєнних акцій. А багато хто вважає, що це і є найуспішніший з усіх засіб, яким можна сьогодні забезпечити хоч деякий мир між народами.

Яким не був би цей погляд про таку загрозу, нехай будуть люди певні, що гонка озброєнь, до якої вдається багато народів, не є надійним шляхом забезпечення миру, ані так звана рівновага сил, що з того випливає, не є певним і справедливим миром. Бо цим не те що не усуваються причини війни, але стають вони швидше щораз більш загрозливими. Коли на щораз нову зброю витрачаються безмірні кошти, рівночасно немає змоги дати достатню допомогу для зменшення нужди цілого сучасного світу. І замість того, щоб

¹⁶³ Пор. Іван XXIII, Окр. посл. «Мир на землі»: ААС 55 (1963), стор. 291: «Тому в наші часи, які посідають атомну зброю, є незгідним з розумом уважати, що війна є підходящим засобом до направи порушених прав».

¹⁶⁴ Пор. Пій XII, Промова, 30 вересня 1954: ААС 46 (1954), стор. 589; той же, Різдв'яне радіопослання 1954 р.: ААС 47 (1955), стор. 15 сл.; Іван XXIII, Окр. посл. «Мир на землі»: ААС 55 (1963), стор. 286-291; Павло VI, Промова до Об'єднаних Націй, 4 жовтня 1965.

справді та фундаментально оздоровити міжнародні непорозуміння, усе ще й поширюється на інші частини світу. Виходячи з оновленого духу, треба буде знайти нові шляхи, щоб усунути цю болячку і повернути світові справжній мир, звільнивши його з непевности, яка його пригнічує.

Тому ще раз слід заявити: гонка озброєнь є серйозним нещастям людства, тяжко ображаючи тих, що у нужді. І треба дуже таки боятися, щоб, коли триватиме далі, такі колись не спричинила вона тих страшних нещастя, для яких вже сьогодні готує засоби.

Перестережені тими нещастями, які сьогодні людство зробило можливими, використаємо той перепочинок, що нам дано згори, щоб із більшою свідомістю власної відповідальності знайти шляхи для гіднішого людини уладнання наших непорозумінь. Боже Провидіння вимагає настійливо від нас, щоб ми звільнилися з давньої воєнної неволі. І якщо б ми відмовилися зробити це зусилля, то невідомо, куди запровадить нас ця лиха дорога, на яку ми вступили.

(Міжнародна акція для заборони війни)

82. Отже, є очевидним, що мусимо намагатися всіма силами приготувати той час, коли за згодою народів можна буде цілком заборонити всякі війни. А це вимагає, щоб було встановлено якусь публічну, загальну та й усіма визнану владу, яка б володіла реальною силою, щоб могла запевнити для всіх безпеку, справедливість і пошану прав. Та щоби можна було встановити таку бажану владу, треба щоб сьогоднішні міжнародні асамблеї присвятились пошукові кращих засобів запевнення спільної безпеки. Тому що мир повинен зродитися швидше з взаємного міжнародного довір'я, ніж бути народам накиненим збройним страхом, треба, щоб усі співпрацювали над тим, щоб було покладено край гонці озброєнь; а щоб роззброєння дійсно могло початися, треба щоб воно здійснювалося не односторонньо, але рівночасно та узгоджено, із забезпеченням справжніми і реальними гарантіями¹⁶⁵.

А тим часом не слід знецінювати вже зроблених зусиль та й тих, що зараз робляться, щоб відсунути небезпеку війни. Швидше треба підтримувати добру волю багатьох, які, хоч і переобтяжені величезною працею свого найвищого уряду, але, спонукані тягарем відповідальності, намагаються усунути війну, якою жахаються, хоча не можуть не зважати на складність самої тої справи. Треба, отже, гаряче молити Бога, щоб дав стійкості їм наполегливо працювати і рішуче завершити те найбільшої любови до людей діло, яким мужньо йде побудова миру. А воно вимагає сьогодні від них, без усякого сумніву, того, щоб свою думку і своє серце поширили поза кордони власного народу, щоб відкинули національний егоїзм і всяку амбіцію володіти іншими народами та щоб плекали в собі глибоку пошану для цілого людства, яке вже, хоч і з трудом, наближається до більшого свого об'єднання.

Щодо справ миру і роззброєння, то вже відважно ведуться безупинні наради, а відповідні міжнародні конгреси слід уважати за перші кроки у розв'язанні цих важливих питань, і в майбутньому треба їх ще наполегливіше підтримувати, щоб досягти практичних наслідків. Однак нехай люди бережуться того, щоб, поклавшись тільки на зусилля небагатьох, самі занехаяли про них усяку думку. Бо правителі, які є поручителями своїх народів і, водночас, творцями блага цілого всесвіту, дуже таки залежать від думки і бажань народів. Нічого не допоможе, коли вони наполягатимуть на будівництві миру, а ворожнеча, нехтування, расова ненависть і вперті ідеологічні погляди розділятимуть людей і протиставлятимуть одних одним. Звідси постає велика потреба перевиховання умів і прокладання нових орієнтирів громадської думки. Ті ж, що посвячуються вихованню, зокрема молоді, чи формують публічну думку, нехай уважають своїм тяжким обов'язком дбати про виховання умів усіх – в нових поглядах на мир. Треба, щоб усі ми змінили наші серця, дивлячись на увесь світ і на ті всі завдання, що їх ми спільно можемо виконати, щоб рід наш міг дійти до кращого завтра.

І нехай не обманує нас якась фальшива надія. Бо якщо не відкинемо ворожнечі і ненависті, і в майбутньому не досягнемо укладення чесного, твердого, загального мирного договору, то людство – яке вже є у великій загрозі, хоча й обдароване чудовим знанням, – може дійти до такої сумної години, коли пізнає на собі не що інше, як мир смерті. Однак, говорячи це, Церква Христова, яка і сама опинилася в центрі турбот сучасності, не перестає твердо надіятися. Ще раз і ще раз, в пору і не в пору, бажає вона пред'явити людям нашої доби апостольське послання: «Ось тепер час сприятливий» для зміни серця, «ось тепер – день спасіння»¹⁶⁶.

Відступ 2: Про побудову міжнародної спільноти

(Причини незгоди та їх усунення)

83. Щоб встановити мир, треба перш за все усунути між людьми причини незгоди, з якої виникають війни, а зокрема – несправедливість. Немало їх походить з надмірних економічних різниць і з припізнених засобів до їх усунення. Інші постають з бажання влади і з погорди до людини, і – якщо глянемо в глибші причини – з людської заздрості, недовір'я, гордості й інших самолюбних пристрастей. А що людина не може перенести стільки недоладків, то і без війни світ постійно страждає всякими суперечками між людьми і насильствами. Тому, що те саме лихо існує і в стосунках між народами, конче треба, щоб – для їх усунення чи захисту від них, і для присмирення розбещеного насильства – краще і рішучіше діяли та співдіяли міжнародні установи, і щоб постійно були організовані установи, які дбали б про мир.

¹⁶⁵ Пор. Іван XXIII, Окр. посл. «Мир на землі»: ААС 55 (1963), стор. 287: де говориться про роззброєння.

¹⁶⁶ Пор. 2 Кор. 2, 6.

(Спільнота народів і міжнародні установи)

84. Щоб, із зростаючими сьогодні щораз тіснішими взаєминами між усіма громадянами і між усіма народами, краще намагатися і успішніше досягнути загальне спільне благо, треба, щоб спільнота народів уже встановила собі лад, співмірний до сучасних завдань, передовсім стосовно тих численних країн, які терплять ще нестерпну нужду.

А щоб це досягти, міжнародні установи повинні, із свого боку, подбати про різноманітні потреби людей, як у ділянці життя соціального, до якої належить справа прожитку, здоров'я, виховання, праці, так і в деяких окремих обставинах, що трапляються, як наприклад: загальна потреба підтримки розвитку недорозвинених народів, підтримки розпорочених по цілому світі біженців, допомоги емігрантам та їхнім сім'ям тощо.

Ті міжнародні установи, загальні чи регіональні, які вже існують, безперечно, мають добрі заслуги для людства. Вони є першими спробами закладання міжнародних основ для цілої людської спільноти, для розв'язання важливих проблем сучасності, передусім для плекання світового прогресу і для унеможливлення всяких воєн. В усіх цих ділянках Церква радіє з того справжнього братерства, яке процвітає між християнами та не християнами, і прагне щораз наполегливіше полегшити велику світову нужду.

(Міжнародна господарська співпраця)

85. Сучасна співзалежність людства вимагає також більшої міжнародної співпраці в ділянці господарській. Бо хоча майже всі народи стали самостійними, то однак ще далеко до того, щоб могли вони звільнитися від надмірних нерівностей і від усякої неслухної залежності та цілком уникнути загрози внутрішньої тяжкої кризи.

Розвиток кожного народу залежить від людських і фінансових ресурсів. Треба, отож, вихованням і професійним вишколом підготувати громадян до виконання різних обов'язків економічного й соціального життя. У цьому потрібна допомога іноземних знавців, які, надаючи свою допомогу, поводитися б не як зверхники, а як помічники й співпрацівники. Але матеріальної допомоги для недорозвинених народів не можна буде збільшити, якщо в світі не зміняться фундаментально сучасні торговельні звичаї. Крім того треба, щоб розвинені народи подали й іншу допомогу, в формі дарунку, чи позичок, а чи й інвестицій; їх треба, з одного боку, давати великодушно і без зажерливості, а з другого – приймати з усією чеснопорядністю.

Щоб могли встановити загальний економічний лад, слід усунути надмірну жадобу прибутків, національні амбіції, жадобу політичного панування, милітаристичні розрахунки і всякі хитрування, щоб тільки поширити і накинати іншим свої ідеології. Пропагується багато різних економічних і соціальних устроїв; але є бажаним, щоб знавці цієї справи знайшли спільні основи здорового світового товарообміну; а станеться це легше, якщо кожен зречеться своїх власних упереджень і стане готовим до щирого діалогу.

(Деякі здорові засади)

86. Для такої співпраці виглядають підходящими наступні засади:

- а) Народи, які знайшлися в стадії свого розвитку, нехай дорожать собі тим, щоб виразно і рішуче змагались за повну людську досконалість своїх громадян – як за ціль прогресу. Нехай пам'ятають, що прогрес зроджується і зростає з праці і природних дарувань самих таки народів, тому то він повинен спиратися не виключно на чужих засобах, але передовсім на повному розвитку власних сил, за власними традиціями і даруваннями. А в тому повинні передувати перш за все ті, що мають більший вплив на інших.
- б) А тяжким обов'язком розвинених народів є допомагати нерозвиненим народам у виконанні вище згаданих завдань. Тому нехай намагаються удосконалювати в собі ці духовні й матеріальні засоби, які є потрібні для такої загальної співпраці.
- Отже, у товарообміні із слабшими й убогішими народами нехай пильно зважають на їх благо; бо вони потребують тих прибутків, які здобувають з реалізації своїх продуктів, для власного прожитку.
- в) Завданням міжнародної спільноти є налагоджувати і підтримувати зріст продукції, але так, щоб виділеними на це засобами оперувати якнайуспішніше і з повною справедливістю. Цій спільноті належить, зберігаючи засаду підтримки, так уладнати економічні стосунки в цілому світі, щоб розвивались вони за засадами справедливості.
- Нехай буде створено відповідні установи для розвитку і впорядкування міжнародної торгівлі, а передовсім з народами слабше розвиненими, щоб вирівняти ті недоліки, що походять для народів з великої майнової нерівності. Такий уклад, поєднаний з технічною, культурною, і фінансовою підтримкою, повинен подавати необхідну допомогу для народів у стані прогресу, щоб вони досягли відповідного розвитку своєї економіки.
- г) У багатьох випадках треба безумовно перевірити економічні й соціальні структури; але слід остерігатися недозрілих технічних розв'язків, передовсім тих, що, даючи людині матеріальні вигоди, противляться її духовному характерові і поступові. Бо «не самим хлібом житиме чоловік, але кожним словом, що виходить з уст Божих» (Мат. 4, 4). Кожна частина людського роду носить у собі й у своїх кращих традиціях якусь частину духовного скарбу, даного людству Богом, хоча багато й не знає, звідкіля він походить.

(Міжнародна співпраця щодо зросту населення)

87. Така міжнародна співпраця є дуже потрібною щодо тих народів, які сьогодні, крім стількох інших труднощів, відчувають передовсім ту, що виникає з швидкого зростання населення. Справа необхідно вимагає, щоб за повною і наполегливою співпрацею всіх, а передусім заможніших народів, було простежено способи, як можна б підготувати й дати цілому людству все те, що конечне для прожитку і відповідного вишколу людности. Деякі народи могли б помітно поліпшити свої життєві обставини, якщо б, належно навчені, перейшли від застарілих методів виробництва сільськогосподарських благ до нової техніки, пристосовуючи її розсудливо до своїх обставин, встановлюючи, крім того, кращий соціальний лад і провівши кращий розподіл земельних угідь.

В межах питомої собі компетенції, належить до урядів право й обов'язок займатися справою населення стосовно своєї нації, як наприклад: справа соціального і сімейного законодавства, рух населення з сіл до міст, інформація про стан і потреби народу. Тому, що сьогодні людські уми так дуже занепокоєні цією проблемою, то було б бажане, щоб про все це католицькі знавці, передусім по університетах, продовжували й далі розвивали свої дослідження й почини.

А що багато уважають, мовляв, слід усіма засобами і всякого роду втручанням публічної влади суттєво зменшити приріст населення світу, або принаймні в деяких народах, то Собор попереджає всіх, щоб остерігатися таких розв'язків, – публічно і приватно поширюваних, а деколи й накинених, – які суперечать моральному закону. Бо, відповідно до невід'ємного права людини на подружжя і народження потомства, рішення про число дітей залежить від розумного розсуду батьків, і жодним чином не може бути передане на розсуд публічної влади. А що розсуд батьків передбачає правильно вироблене сумління, то є великої ваги, щоб усім був даний вільний доступ до плекання правильної і справді людської відповідальности, маючи на увазі і Божий закон, і обставини; а це вимагає, щоб педагогічні й соціальні умови усюди змінилися на краще, а передусім, щоб надавалося релігійне виховання, або принаймні повний моральний вишкіл. Треба розумно ознайомити людей з поступом наукових досліджень над винайденням таких методів, які могли б бути допоміжними для подружжя у нормуванні чисельности потомства, і яких вартісність була б доведена та згідна з моральним ладом.

(Роль християн у допомогівій акції)

88. Християни нехай радо і з повною посвятою співпрацюють у побудові міжнародного ладу, з правдивою пошаною до правних свобод усіх і з приязним братерством; і тим більшим, чим більша частина світу страждає ще такою великою нуждою, що сам Христос, здається, голосно закликає своїх учнів до любови бідних. Отже, нехай не стане для людей причиною погіршення те, що деякі народи, – яких більше число громадян називаються християнами, – втішаються великими достатками, коли інші не мають і необхідних для життя речей, прибиті голодом, недугами і повною нуждою. Бо дух убогства і любови є славою і свідченням Церкви Христової.

Отже, слід похвалити та підтримати тих християн, а передовсім молодь, які жертвують себе самохіть в допомогу іншим людям і народам. Що більше, є обов'язком цілого Народу Божого, за прикладом і заохотою єпископів, відповідно до своїх сил, помагати в нужді цього віку, і то, як було в звичаю первісної Церкви, не тільки з того, що зайве, але і з того, що необхідне.

Спосіб збирання і розподілу допомоги, і не тільки офіційний і організований за тотожними зразками, слід таки добре налагодити по єпархіях, націях і в цілому світі, об'єднуючи акцію католиків з іншими братами християнами. Бо дух любови ніяк не протиставляється добре налагодженій і передбачливій соціальній і харитативній акції, але швидше її вимагає. Тому треба таки, щоб були належно виховані в відповідних установах ті, що бажають посвятити себе на службу менш розвиненим народам.

(Присутність Церкви в міжнародній спільноті)

89. Церква, коли із своєї Божої місії проповідує всім людям Євангелію і розподіляє скарби благодаті, причиняється всюди до зміцнення миру і до закладання твердих основ під братерську солідарність між людьми, тобто: розуміння Божого і природного закону. Тому то Церква для підтримки й стимулювання співпраці між людьми повинна бути присутня в самій міжнародній спільноті; і то як через свої публічні установи, так і повною і широю співпрацею всіх християн, оживленою єдиним бажанням – послужити всім.

А це буде тим успішніше досягнуто, якщо вже і самі віруючі, свідомі своєї людської і християнської відповідальности, – кожний у своєму власному середовищі – намагатимуться розбудити бажання до охочої співпраці з міжнародною спільнотою. Окрему увагу на це треба звернути в релігійному і громадському вихованні молоді.

(Роль християн у міжнародних установах)

90. Без усякого сумніву, визначною формою міжнародної дії християн є та співпраця, яку вони дають, одинцем чи спільно, в самих тих установах, що були чи будуть засновані для плекання міжнародної співпраці. Також і різні католицькі міжнародні асоціації можуть різноманітно прислужитися до побудови в мирі та братерстві отої спільноти народів, і тому треба їх щораз зміцнювати збільшуючи і число добре вишколених співробітників, і потрібні засоби, і відповідний уклад сил. Бо в наших часах і успішність дії, і потреба діалогу вимагають об'єднання починів. Такі асоціації також немало спричиняються і до вироблення загальної, прихильної католикам, думки, і до оформлення свідомости справді загальної солідарности і відповіда-

льності.

Наприкінці, бажаним є, щоб католики, для належного виконання своєї ролі в міжнародній спільноті, намагалися дієво й позитивно співпрацювати і з роз'єднаними братами, які спільно з ними визнають євангельську любов, та й з усіма людьми, які справді бажають правдивого миру.

Собор, зваживши на безмежні бідування, якими ще сьогодні страждає більша частина людства, і для підтримання всюди справедливості й любові до вбогих, вважає справою дуже потрібною створити якийсь орган вселенської Церкви, до якого належало б спонукати католицьку спільноту до підтримки прогресу країн, що його потребують, і соціальної справедливості між народами.

Закінчення

(Обов'язки вірних і помісних Церков)

91. Усе те, що цей Священний Собор пред'являє із скарбів науки Церкви, має на меті допомогти всім людям сьогодні, – вірують вони в Бога чи його виразно не визнають, – щоб, бачивши ясніше повне своє покликання: краще пристосовували світ до чудової гідності людини, змагалися за загальне і глибоко закорінене братерство і, спонукані любов'ю, великодушним та спільним зусиллям подбали про невідкладні потреби нашого віку.

Але, в світлі безмежного розмаїття обставин і форм людської культури, в багатьох своїх частинах цей виклад, з розмірковуваннями, має тільки загальний характер; навіть більше, хоча подає він уже прийнятну в Церкві науку, то, через невинний розвиток справ, треба буде його продовжувати і поширювати. Маємо довіряти, що багато з того, що ми виклали, спираючись на слово Боже і на дух Євангелії, може всім принести добру послугу, зокрема, коли християни, під проводом своїх пастирів, прикладуть його до окремих народів і ментальності.

(Про діалог між усіма людьми)

92. Церква, силою своєї місії просвічувати євангельським світлом цілий світ і згуртовувати в одному Дусі всіх людей, кожного народу, раси чи культури, – є виразником цього братерства, яке уможливує і зміцнює ширий діалог.

А це вимагає, щоб в самій Церкві плекали ми взаємне поцінування, пошану і згоду, визнаючи кожную правосильну різноманітність, щоб налагоджувати щораз успішніший діалог між усіма, що становлять один Народ Божий, – чи вони пастирі, чи віруючі. Бо важливішими є справи, якими віруючі об'єднуються, від тих, які їх різнять; нехай буде в тому, що конечне – одність, в сумнівному – свобода, в усьому ж – любов.

Наш дух обіймає також братів, які ще не живуть з нами в повній спільноті, і їхні громади, з якими, однак, ми пов'язані визнанням Отця і Сина і Святого Духа і зв'язком любові, пам'ятаючи, що одности всіх християн сьогодні чекає та бажає також багато тих, що не вірують у Христа. Бо чим більше, могутньою силою Святого Духа, удосконалився ця одність у правді й любові, тим більше стане вона для всього світу провісником єдності і миру. Тому, об'єднаними силами і в формах щораз більше підходящих для успішного досягнення цієї мети, намагаймося, по-братерськи, щораз краще співпрацювати у згідності, з Євангелією, щоб віддавати щораз кращу послугу людству, яке в Христі Ісусі – покликане в сім'ю дітей Божих.

Тому й думаємо також про тих усіх, що визнають Бога і зберігають у своїх переданнях цінні релігійні і людські елементи, бажаючи, щоб відкритий діалог допоміг нам усім вірно прийняти й охоче виконати порухи Духа.

Бажання такої розмови, – яка, при всій відповідній розсудливості, мала б на меті тільки любов до істини, – з нашого боку не виключає нікого, навіть тих, хто, плекаючи високі блага людського духа, не визнає ще їх справжнього Творця, ані тих, хто протриває Церкві та на різні лади її поборює. Тому, що Бог Отець є початком і метою усього, всі ми покликані, щоб бути братами. І тому, покликані тим самим людським і божим покликанням, без усякого насилля і підступу можемо і повинні ми співпрацювати в побудові світу в справжньому мирі.

(Будування і звершення світу)

93. Християни, пам'ятаючи слова Господа: «З того всі спізнають, що мої ви учні, коли любов взаємну будете мати» (Ів. 13, 35), нічого гарячіше і не можуть бажати, як завжди щораз великодушніше й успішніше служити людям сучасного світу. Тому, в вірності до Євангелії і втішаючись її силою, об'єднані з усіма, що люблять справедливість і її виконують, пройнялися вони на цій землі великим завданням, з якого звітуватимуть Тому, хто судитиме всіх в останню днину. Не всі, що кажуть «Господи, Господи!» ввійдуть до Небесного Царства, але ті, що чинять волю Отця й енергійно прикладають руку до діла. Бо Отець бажає, щоб ми визнали в усіх людях Христа як брата, і його успішно словом і ділом любили, даючи так свідчення Правді й являючи іншим таїнство любові небесного Отця. Цим шляхом люди в усьому світі знайдуть живу надію, яка є даруванням Святого Духа, що таки колись дійдуть вони до миру й найвищого щастя, до батьківщини, яка сяє Господньою славою.

«А Тому, хто може зробити куди більше за те, чого ми просимо або що ми розуміємо за діючою в нас силою, йому слава в Церкві та у Христі Ісусі по всі роди на віки вічні. Амінь» (Єф. 3, 20-21).

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО РЕЛІГІЙНУ СВОБОДУ

ПРО ПРАВО ОСІБ ТА ГРОМАД НА ГРОМАДСЬКУ І ГРОМАДЯНСЬКУ СВОБОДУ В РЕЛІГІЙНІЙ СПРАВІ

1. У наш час люди все більше стають свідомі гідності людської особи¹⁶⁷ та зростає число тих, хто вимагає, щоб люди в своїх ділах втішалися й користувалися своїм власним розсудком і відповідальною свободою; не спонукані примусом, а ведені свідомістю обов'язку. Також вимагають правового обмеження публічної влади, щоб не стали надто обмеженими границі гідної свободи і осіб, і товариств. Ця вимога свободи в людському суспільстві передовсім стосується того, що є благом людського духу, в першу чергу всього того, що стосується вільного функціонування релігії в суспільстві. Ретельно зваживши ці душевні бажання і вирішивши з'ясувати, наскільки вони відповідають правді та справедливості, цей Ватиканський Собор досліджує священний переказ і науку Церкви, з чого виносить нові висновки, що цілком згідні із старими.

Отже, Священний Собор насамперед заявляє, що сам Бог вказав людському родові шлях, на якому люди, служачи Йому, можуть бути спасеними та щасливими. Віримо, що ця єдина правдива релігія перебуває в католицькій і апостольській Церкві, якій Господь Ісус доручив обов'язок поширити її на всіх людей, кажучи апостолам: «Ідіть, отже, і навчайте всі народи, хрестячи їх в ім'я Отця і Сина і Святого Духа, навчаючи їх берегти все, що я вам заповідав» (Мат. 28, 19-20). А всі люди зобов'язалися шукати правду, передусім у тому, що стосується Бога та його Церкви і, пізнавши її, прийняти і зберігати.

Священний Собор в той же час визнає, що ті обов'язки досягають і зобов'язують людську совість і правда перемагає не інакше, як тільки силою самої правди, що водночас і лагідно, і сильно проникає в розум. А тому, що релігійна свобода, якої домагаються люди у виконанні обов'язку пошанувати Бога, стосується свободи від примусу з боку громадянської-суспільності, то й залишає він недоторканим традиційне католицьке вчення про моральний обов'язок людей і спільнот щодо правдивої релігії та єдиної Церкви Христової. Крім того, займаючись цією релігійною свободою, Священний Собор прагне розвинути науку новіших Найвищих Архієреїв про непорушні права людської особи та про правовий устрій суспільства.

1. Загальне поняття релігійної свободи

(Предмет і основа релігійної свободи)

2. Цей Ватиканський Собор заявляє, що людська особа має право на релігійну свободу. Ця свобода в тому, що всі люди повинні бути вільними від примусу, чи з боку одиниць, чи з боку громадських спільнот і всякої людської влади, і то так, щоб у релігійних справах ніхто ані не був змушений діяти проти власної совісті, ані не мав перешкод діяти по своїй совісті, як приватно, так і публічно, особисто чи в спілці з іншими в належних межах. Крім того заявляє, що право на релігійну свободу справді базується на самій гідності людської особи, як її пізнаємо і з Божого об'явленого слова, і з самого розуму¹⁶⁸. І це право людської особи на релігійну свободу у правовому устрої суспільства треба так визнати, щоб стало воно правом громадянським.

Відповідно до своєї гідності, всі люди – оскільки вони особистості, тобто наділені розумом і вільною волею, а тому й особистою відповідальністю, – самою своєю природою є спонукані та морально зобов'язані шукати правду, у першу чергу ту, яка належить до релігії. І зобов'язані також прийняти пізнану правду та все своє життя влаштувати відповідно до вимог правди. Цього обов'язку люди не можуть виконати згідно із власною природою, якщо не мають свободи духу і водночас свободи від зовнішнього примусу. Отже, право на релігійну свободу не базується на суб'єктивних настроях особи, а на самій її природі. Тому право на цю свободу залишається також і за тими, хто не виконує обов'язку шукати правду та її прийняти, і не можна заважати в його використанні, якщо зберігається справедливий публічний лад.

(Релігійна свобода і відносини людини з Богом)

3. А це ще яснішим стає кожному, хто зважить, що найвищою нормою людського життя є сам Божий Закон, вічний, об'єктивний і загальний, яким Бог влаштовує, веде та керує цілим світом і шляхами людської спільноти, промислом своєї мудрості та любові. Бог зробив людину учасником цього свого закону таким чином, що людина – за ласкавим укладом Божого провидіння – може пізнати щораз краще незмінну правду. Тому кожен має обов'язок, а тому і право, шукати правду у релігійних речах, щоб – вживши відповідних засобів – міг розсудливо виробити собі в сумлінні слухні та правдиві переконання.

Правду треба шукати у спосіб, властивий гідності людської особи та її суспільній природі, тобто вільним дослідженням, засобами навчання та вишколу, спілкування та діалогу, якими одні одним викладають правду, що її знайшли чи вважають, що її знайшли, щоб себе взаємно підтримати в шуканні правди; і пізна-

¹⁶⁷ Пор. Іван XXIII, Окр. посл. «Мир на землі» 11 квітня 1963: ААС 55 (1963), стор. 379. Пій XII, Радіопослання, 24 грудня 1944: ААС 37 (1945), стор. 14.

¹⁶⁸ Пор. Іван XXIII, Окр. посл. «Мир на землі» 11 квітня 1963 : ААС 55 (1963), стор. 260-261; Пій XII, Радіопослання, 24 грудня 1942: ААС 35 (1943), стор. 19. Пій XII, Окр. посл. «З палаючою журбою», 14 березня 1937: ААС 29 (1937), стор. 160; Лев XIII, Окр. посл. «Свобода найвизначніше», 20 червня 1888, Акти Льва XIII (1888), стор. 237-238.

ну правду треба твердо прийняти особистою згодою.

Диктати Божого Закону людина спостерігає і пізнає своїм сумлінням, за яким повинна вірно стежити у своїй поведінці, щоб дійти до Бога, як своєї мети. Тому не можна її змушувати, щоб чинила вона проти своєї совісті. Також не можна заважати, щоб діяла за своїм сумлінням, передусім же в релігійних справах. Бо, за своїм характером, виконання релігії полягає в першу чергу у внутрішніх добровільних та вільних актах, якими людина скеровує себе прямо до Бога; а такі акти не можуть бути ані наказані, ані заборонені чисто людською владою¹⁶⁹. Сама ж суспільна природа людини вимагає, щоб людина виявляла назовні внутрішні акти релігії, щоб спілкувалася в релігійних справах з іншими та визнавала свою релігію в спосіб громадський.

Тому діється кривда людській особі та й самому правопорядкові, даному людям від Бога, якщо людині, – яка зберігає справедливий публічний лад, – заперечується вільне виконання релігії в суспільстві.

Крім того, релігійні акти, якими люди – приватно і публічно – з глибокого переконання звертаються до Бога, за своєю природою перевершують земний та тимчасовий лад речей. Тому цивільна влада, властива мета якої – дбати про сьогочасне спільне благо, – повинна визнати релігійне життя громадян та сприяти йому; але треба сказати, що вона переступає свої межі, якщо силкується керувати або перешкоджати релігійним актам.

(Свобода релігійних спільнот)

4. Свободу від примусу в релігійних справах, що належать одиницям, треба також визнати за ними, коли вони діють спільно. Бо громадська природа і людини, і релігії вимагає релігійних спільнот.

Тому то спільнотам, які не порушують справедливих вимог публічного ладу, слушно належить свобода, щоб могли керуватися собі притаманними нормами; публічним культом вшановували найвище Божество, підтримували своїх членів у релігійному житті та підтримували їх навчанням та розвивали такі інституції, в яких їхні члени співпрацюють в тому, щоб уладнати своє життя відповідно до собі властивих релігійних засад.

Релігійним спільнотам також служить право, щоб не було їм перешкод легальними засобами або адміністративним втручанням цивільної влади: у виборі, вихованні, призначенні чи переміщенні своїх службовців у зносинах з релігійними властями чи спільнотами, що перебувають в інших частинах світу, у будівництві релігійних будівель та в набутті і використанні відповідного майна.

Релігійні спільноти мають також право, щоб їм публічно не заборонялося ні словом, ні письмом навчати та засвідчувати свою віру. У поширенні релігійної віри та запровадженні практик завжди треба остерігатися усякої акції, що мала б вигляд примусу чи нечесного або менш відповідного переконання, передусім коли йдеться про людей простих чи тих, що старцюють. Такий спосіб поведінки треба вважати зловживанням з власного права та пошкодженням прав інших.

Окрім того, до релігійної свободи належить ще й те, щоб релігійним спільнотам не заборонялося вільно показувати окрему силу своєї науки для встановлення ладу в суспільстві та для пожвавлення всієї людської активності. Нарешті, в суспільній природі людини та в самому характері релігії базується право, згідно з яким люди, за своїми релігійними переконаннями, можуть вільно скликати збори чи засновувати виховні, культурні, харитативні громадські товариства.

(Релігійна свобода сім'ї)

5. Кожній сім'ї як такій, що є спільнотою, що володіє власним та первісним правом, належить право вільно влаштовувати своє домашнє релігійне життя, під керівництвом батьків. Сюди належить право визначати справу релігійного вишколу своїх дітей, відповідно до свого власного релігійного переконання. Тому треба, щоб цивільна влада визнала за батьками право на справді вільний вибір життя чи інших виховних засобів, і не можна їм через цю свободу вибору накладати несправедливі тягарі прямо чи опосередковано. І порушується право батьків, якщо змушувати дітей відвідувати шкільні виклади, які не відповідають релігійним переконанням батьків, або якщо накладається однакова виховна програма, з якої взагалі виключено релігійне виховання.

(Турбота про релігійну свободу)

6. Оскільки спільне добро суспільства, яке становить сукупність таких обставин громадського життя, за яких люди можуть повніше і швидше досягнути свою власну досконалість, полягає в першу чергу у збереженні прав та обов'язків людської особи¹⁷⁰, то й турбота про релігійну свободу належить і до громадян, і до суспільних громад, і до цивільних властей, і до Церкви та інших релігійних спільнот, у кожному властивий спосіб, відповідно до обов'язку щодо спільного блага.

В принципі до обов'язку кожної цивільної влади належить берегти та підтримувати непорушні права людини¹⁷¹. Тому цивільна влада справедливими законами та іншими належними засобами повинна взятися за захист релігійної свободи всіх громадян та встановити сприятливі умови для плекання релігійного життя,

¹⁶⁹ Пор. Іван XXIII, Окр. посл. «Мир на землі», 11 квітня 1963: AAC 55 (1963), стор. 270; Павло VI, Радіопослання, 22 грудня 1964: AAC 57 (1965), стор. 181-182.

¹⁷⁰ Пор. Іван XXIII, Окр. посл. «Мати й Учителька», 15 травня 1961: AAC 53 (1961), стор. 417; Той же, Окр. посл. «Мир на землі», 11 квітня 1963: AAC 55 (1963), стор. 273.

¹⁷¹ Пор. Іван XXIII, Окр. посл. «Мир на землі», 11 квітня 1963: AAC 55 (1963), стор. 273-274; Пій XII, Радіопослання, 1 червня 1941: AAC 33 (1941), стор. 200.

щоб громадяни могли справді виконувати релігійні права та свої обов'язки, а також саме суспільство щоб могло втішатися благами справедливості і миру, які походять з вірності людей щодо Бога і його святої влади¹⁷².

Якщо ж, зважаючи на окремі обставини народів, і дається якійсь одній релігійній спільноті окреме громадянське визнання в суспільному правопорядку, то треба, щоб водночас і всім іншим громадянам, і релігійним спільнотам було визнане і дотримане право на релігійну свободу.

Нарешті, треба, щоб цивільна влада подбала, аби рівноправність громадян, яка належить до спільного блага суспільства, ніколи, ні відкрито, ні потаємно не була порушена з релігійних причин, ані щоб не існувала між ними дискримінація.

Звідси випливає, що публічна влада не має права ні силою, ні страхом, ні іншими засобами накидати громадянам визнання чи зречення будь-якої релігії, або заважати в тому, щоб хтось вибирав собі чи залишав релігійну спільноту. Тим більше, це проти волі Божої та проти священних прав особи і народів, коли в якийсь спосіб вживається сила для знищення чи заборони релігії, – чи в цілому людському роді, чи в якійсь країні, чи в якійсь певній громаді.

(Міжрелігійні свободи)

7. Правом на релігійну свободу користуються людські суспільства і тому це користання підпадає деяким керівним нормам.

В користуванні всякими свободами треба зберігати моральну засаду особистої і громадянської відповідальності – в користуванні своїми правами окремі люди і соціальні громади зобов'язані моральним законом зважати і на права інших, і на свої обов'язки стосовно інших, і на загальне право всіх. З усіма треба поводитися справедливо та гуманно.

Зважаючи на те, що цивільне суспільство має право захищати себе від зловживань, які можуть настати під виглядом релігійної свободи, то належить зокрема до цивільної влади надавати такий захист, проте це не може відбуватись ані самовільно, ані стаючи на якусь одну сторону, а тільки за правовими нормами, згідними з об'єктивним моральним ладом, яких вимагає і успішний захист прав усіх громадян та їх мирне співіснування, і достатня турбота про чесний публічний мир, який полягає в упорядкованому співжитті у справжній справедливості і належній сторожі публічної моралі. Все це творить фундаментальну частину спільного блага і називається публічним правопорядком. Нарешті, треба зберігати в суспільстві практику суцільної свободи, за якою за людиною треба визнавати якнайбільше свободи, і не можна обмежувати її, хіба що тільки в потребі і відповідно до потреби.

(Виховання свободи)

8. Люди нашого віку різним чином заклопотані й попадають у небезпеку бути позбавленими власного вільного розсудку. З іншого боку, немало схиляються до того, щоб під виглядом свободи відкинути усяке підпорядкування і знехтувати належним послухом.

Тому цей Ватиканський Собор закликає всіх, а передовсім тих, хто турбується про виховання інших, щоб намагалися виховати таких людей, які, йдучи за моральним ладом, слухали б правову владу і любили справжню свободу; тобто людей, що власним розсудком розсуджують справи в світлі правди, свою поведінку укладають із свідомістю відповідальності, і те, що правдиве та слушне, намагаються наслідувати, об'єднуючи радо свої справи з іншими.

Отже, релігійна свобода повинна також служити і бути скерованою на те, щоб люди у виконанні обов'язків громадського життя діяли з більшою відповідальністю.

II. Релігійна свобода в світлі об'явлення

(Основи науки в світлі об'явлення)

9. Цей Ватиканський Собор заявляє про право людини на релігійну свободу, що має свою основу в гідності особи, вимоги якої стали повніше відомими людському розумові через досвід сторіч. Навіть більше, ця наука про свободу має своє коріння в Божому об'явленні, а тому християни ще більше повинні її зберігати. Бо хоч об'явлення виразно і не стверджує право на свободу від зовнішнього примусу у релігійних справах, проте розкриває гідність людської особи на всю широту, показує увагу Христа до свободи людини у виконанні обов'язку вірити у слово Боже та навчає нас того духу, що його повинні знати та триматися учні такого вчителя. А це все з'ясовує ті загальні засади, на яких базується наука цієї Декларації про релігійну свободу. Передовсім релігійна свобода у суспільстві цілком згідна із свободою акту християнської віри.

(Свобода акту віри)

10. Одним з головних розділів католицької науки, що міститься у Божому слові та постійно був проповіданий Отцями¹⁷³, є те, що людина повинна самохіль відповідати Богові, віруючи; тому нікого не можна

¹⁷² Пор. Лев XIII, Окр. посл. «Безсмертне Бога», 1 листоп. 1885; ААС 18 (1885).

¹⁷³ Пор. Локтанцій, Божественних установ, кн. V. 19 Корпус Письм. Лат. Церкви, 19 ст. 463-464; Патр. Лат. 6, 614 і 616 (розд. 20); Св. Амбросій, Лист до Валентіана Імператора, Лист 21; Патр. Лат. 16, 1005; Св. Августин, Проти писань Петіліана, кн. II, розд. 83; Корпус Письм. Церк. Лат. 52, стор. 112; Патр. Лат. 43, 315, по розд. 23, пит. 5, С. 33 (вид. Фрі-

проти його волі змушувати до прийняття віри¹⁷⁴. Бо акт віри за своєю природою є добровільний, тому що людина, відкуплена Христом Спасителем та покликана через Ісуса Христа на всиновлення¹⁷⁵ не може приступити до Бога, який об'являється, хіба що за спонукою Отця¹⁷⁶ підкоряється Богові розумним та вільним послухом віри. Тому істотності віри цілком відповідає, щоб у справах релігійних з боку людей було виключено усякий примус. І тому принцип релігійної свободи немало спричиняється до встановлення таких обставин, в яких людей без труднощів можна заохотити до християнської віри, щоб її самохіть прийняли та діяльно її визнавали в усій поведінці свого життя.

(Поведінка Христа та Апостолів)

11. Щоправда, Бог закликає людей до своєї служби в духові та в правді, і тому вони в совісті зобов'язуються, а не змушуються. Бо вважає Він гідність людської особи, яку створив і яка повинна йти за власним розсудком і користуватися свободою. А це найвищою мірою з'явилося в Христі Ісусі, в якому Бог об'явив досконало себе і свої шляхи. Бо Христа, який є нашим Учителем і Господом¹⁷⁷, сам лагідний та смиренного серця¹⁷⁸ терпляче приваблював та кликав до себе учнів¹⁷⁹. Правда, він чудами підтримував і утверджував свою проповідь, щоб збудити у слухачів віру та її зміцнити, а не щоб виконати на них якийсь примус¹⁸⁰. Авжеж, докоряв він слухачам їхнє недовірство, але відплату залишав на день судний¹⁸¹. Посилаючи апостолів у світ, сказав: «Хто увірує й охреститься, той буде спасений; а хто не увірує, той буде осуджений (Мар. 16, 16)». Та й сам, знаючи, що кукіль, посіяний разом з пшеницею, казав залишити рости обоє аж до жнив, які будуть на кінці віків¹⁸². Не бажаючи бути політичним месією та панувати силою¹⁸³, волів називати себе Сином Чоловічим, що прийшов «служити й віддати своє життя як викуп за багатьох» (Мар. 10, 45). Проявив себе як досконалий Слуга Божий¹⁸⁴, що «надломленої очеретинки не доломить і льону тліючого не погасить» (Мат. 12, 20). Визнавав цивільну владу та її права, промовляючи дати кесареві податі, але чітко нагадав, що треба зберігати вищі права Божі: «Віддайте ж кесареві кесареві, а Боже Богові» (Мат. 22, 21). Нарешті, завершуючи діло спасіння на хресті, чим здобув для людей спасіння і справжню свободу, звершив об'явлення. Він віддав свідчення правді¹⁸⁵, але не хотів силою накинати її тим, що противилися. Бо його царство не здобувається побоями¹⁸⁶, а встановлюється засвідченням та слуханням істини, а зростає вона любов'ю, якою Христос, піднесений на хрест, притягає людей до себе¹⁸⁷.

Апостоли ж, навчені словом і прикладом Христа, пішли тією ж самою дорогою. Від початків Церкви Христової учні трудилися, щоб повернути людей до визнання Христа Господа; і не примусом чи негідними Євангелії витівками, а передовсім силою слова Божого¹⁸⁸. Відважно проповідуючи всім заміри Спасителя Бога, «який хоче, щоб усі люди спаслися і прийшли до розуміння правди» (1 Тим. 2, 4); а водночас пошанували і немічних, хоч ті перебували у фальші, показуючи як «кожен з нас сам за себе дасть відповідь Богові» (Рим. 14, 12)¹⁸⁹ і наскільки кожен зобов'язаний слухатися своєї совісті. Апостоли, як і Христос, завжди намагалися давати свідчення правді Божій, відважуючися проповідувати відверту перед народом і старшинами «сміливо слово Боже» (Діян 4, 31)¹⁹⁰. Бо твердо вірили, що сама Євангелія, справді, є силою Божою на спасіння кожному, хто увірить¹⁹¹. Тому відкинувши всяку «зброю тілесну»¹⁹², і йдучи за прикладом Христової лагідності та сумирності, проповідували слово Боже, увірувавши вповні в Божу силу цього слова для по-

дберта кол. 939); Той же Лист 23, Патр. Лат. 33, 98. Той же Лист 34, Патр. Лат. 33, 132. Той же Лист 35, Патр. Лат. 33, 135. Св. Григорій Великий, Лист до Вергілія і Теодора Єпископів Марсильо в Галії, Реестр листів. I, 45. Мон. Герм. Істор., лист 1, стор. 72. Патр. Лат. 77, 510511 (кн. 1, лист 47), Той же Лист до Івана Єпископа Константинопольського, Реестр листів III, 52, МГІст, Лист 1, стор. 210, Патр. Лат. 77, 649 (кн. III, лист 53), пор. Денц. 45, розд. 57; Мансі 10, 633; пор. Денц. 45, розд. 5 (вид. Фрідберта, кол. 161-162); Климентій III, х, у, 6 і 9: вид. Фрідберта, кол. 774, Інокентій III, Лист до Архієпископа Арелятенського X, III, 42, 3. вид. Фрідберта, кол. 646.

¹⁷⁴ Пор. Кодекс канон. Права, кан. 1351; Пій XII, Промова до Римської Ради, 6 жовтня 1946; ААС 38 (1946) стор. 394; Той же, Окр. посл. «Гайнственного тіла», 29 червня 1943; ААС 35 (1943) стор. 243.

¹⁷⁵ Пор. Єф. 1, 5.

¹⁷⁶ Пор. Ів. 6, 44.

¹⁷⁷ Пор. Ів. 13, 13.

¹⁷⁸ Пор. Мат. 11, 29.

¹⁷⁹ Пор. Мат. 11, 28-30, Ів. 6, 67-68.

¹⁸⁰ Пор. Мат. 9, 28-29; Мар. 9, 23-24; 6, 5-6; Павло VI, Окр. посл. «Свою Церкву», 6 серпня 1964; ААС 56 (1964), стор. 642-643.

¹⁸¹ Пор. Мат. 11, 20-24, Рим. 12, 19-20. 2. Сол. 1.8

¹⁸² Пор. Мат. 13, 30 та 40-42.

¹⁸³ Пор. Мат. 4, 8-10, Ів. 6, 15.

¹⁸⁴ Пор. Іс. 42, 1-4.

¹⁸⁵ Пор. Ів. 18, 37.

¹⁸⁶ Пор. Мат. 26, 51-53, Ів. 18, 36.

¹⁸⁷ Пор. Ів. 12, 32.

¹⁸⁸ Пор. 1 кор. 2, 3-5, 1 Сол. 2, 3-5.

¹⁸⁹ Пор. Рим. 14, 1-23, 1 Кор. 8, 9-13, 10, 23-33.

¹⁹⁰ Пор. Єф. 6, 19-20.

¹⁹¹ Пор. Рим. 1, 16.

¹⁹² Пор. 2 Кор. 10, 4, 1 Сол. 5, 8-9.

борення богопротивних властей¹⁹³ і для привернення людей до віри і послуху Христові¹⁹⁴. Як і вчитель, так і апостоли визнавали правову цивільну владу: «бо нема влади, що не була б від Бога», як апостол навчає, а далі наказує: «...кожна людина нехай кориться вищій владі, -- хто противиться владі, противиться Божому велінню» (Рим, 13, 1-2)¹⁹⁵. А водночас вони не боялися противитися публічній владі, яка противилася святій Божій волі: «Слухатися слід більше Бога, ніж людей» (Діян. 5, 29)¹⁹⁶. І цією дорогою пішли незліченні мученики та віруючі, в усіх віках і в усьому світі.

(Церква по слідах Христа та апостолів)

12. Отже, Церква, вірна євангельській правді, йде слідами Христа та апостолів, коли визнає та підтримує справу релігійної свободи, як відповідну гідності людини і Божому об'явленню. Науку, перейняту від Христа та апостолів протягом історії, зберігала і передавала. І хоча у житті Народу Божого, що є паломником в мінливих обставинах людської історії, іноді трапляються вчинки менш згідні з духом євангельським, або навіть йому суперечні, проте завжди залишалася наука Церкви, що нікого не можна змушувати до віри.

Таким чином, євангельська закваска довго діяла в головах людей і немало спричинилася, що люди з бігом віків щораз то ширше визнавали гідність своєї особи і назрівало переконання, що у справах релігійних її треба зберігати в суспільстві від усякого людського примусу.

(Свобода Церкви)

13. Між усім тим, що стосується добра Церкви, – навіть більше: добра цілого земного суспільства, – що треба всюди і завжди зберігати та захищати від усякої шкоди, безперечно, найголовнішим є те, щоб Церква користувалася такою свободою дій, якої вимагає турбота про спасіння людей¹⁹⁷. Бо ця свобода, що нею Єдинорідний Син Божий наділив Церкву, відкуплену своєю кров'ю, є священна. І Церкві є вона такою властивою, що хто її поборював би, той діяв би проти волі Бога. Свобода Церкви є головною вимогою у відносинах між Церквою і публічними властями, а то і цілим цивільним ладом.

В людському суспільстві і перед кожною публічною владою Церква вимагає для себе свободи як духовна влада, встановлена Христом Господом, яка з Божого мандату має обов'язок іти в цілий світ та проповідувати Євангелію всьому створінню¹⁹⁸. Церква також вимагає для себе свободи як спільнота людей, які мають право жити в цивільному суспільстві відповідно до приписів християнської віри¹⁹⁹.

І якщо існує релігійна свобода, і не тільки проголошена словами чи (формально) заповнена законами, але також широко зберігається в практиці, тоді Церква остаточно досягає таких обставин, права і факту для потрібної незалежності у здійсненні своєї Божої місії, якої церковні власті завжди настійливо вимагають в суспільстві²⁰⁰. Водночас, віруючі християни, як і інші люди, втішаються громадянським правом, щоб у своєму житті діяти по совісті без перешкод. Отже, існує згідність між свободою Церкви і тою релігійною свободою, яку треба визнати як встановлений для всіх людей і спільнот правопорядок.

(Завдання Церкви)

14. Католицька Церква, щоб виконати Божий мандат «Навчайте всі народи» (Мат. 28, 19), повинна дуже наполегливо працювати, «щоб слово Боже ширилося та звеличувалося» (2 Сол. 3, 1).

Тому настійно просить Церква, щоб передусім з боку синів своїх відбувалися «прохання, молитви, благання, подяки за всіх людей... Бо це добре і приємно в очах нашого Спасителя Бога, який хоче, щоб усі люди спаслися і прийшли до розуміння правди» (1 Тим. 2, 1-4).

А віруючі християни у формуванні своєї совісті повинні пильно вважати на священну і чітку науку Церкви²⁰¹. З волі Христа, Католицька Церква є вчителькою правди, до її обов'язку належить проповідувати правду, якою є Христос, та авторитетно навчати її, а водночас своєю владою з'ясувати та зміцнювати засади морального порядку, що впливають із самої людської природи. Окрім того, християни, мандруючи в мудрості, «в святому Дусі, у щирій любові, у слові правди» (2 Кор. 6, 6-7), намагаються поширити на тих, які стоять осторонь, світло життя. З усією силою і довір'ям²⁰², аж до пролиття крові.

Бо учень щодо Христа Вчителя, зобов'язаний тяжким обов'язком щоденно щораз краще та повніше пізнавати правду від нього прийняту, вірно її проповідувати, хоробро захищати, виключаючи засоби, противні євангельському духові. Водночас любов Христа спонукає його, щоб з любов'ю розсудливо і терпляче поводитися з людьми, які знаходяться у фальші, чи незнанні щодо віри²⁰³. Тому треба мати на увазі й обов'язки

¹⁹³ Пор. Єф. 6, 19-20.

¹⁹⁴ Пор. 2 Кор. 10, 3-5.

¹⁹⁵ Пор. 1 Петр. 2, 13-17.

¹⁹⁶ Пор. Діян. 4, 19-20.

¹⁹⁷ Пор. Лев XIII, Лист «Найсвятішим обов'язком», 22 грудня 1887, АСС 20 (1887) стор. 219. Той же, Лист «З листа 7 квітня 1886»; АСС 19 (1886), стор. 465.

¹⁹⁸ Пор. Мар. 16, 15; Мат. 28, 18-20; Пій XII, Окр. посл. «Найвищого Архипієрейства», 20 жовтня 1939: АСС 31 (1939), стор. 445-446.

¹⁹⁹ Пор. Пій XI, Лист «Сильну витривалість», 28 березня 1937; ААС 29 (1937) стор. 196.

²⁰⁰ Пор. Пій XII, Промова «Щастить нам», 6 грудня 1953, ААС 45 (1953), стор. 802.

²⁰¹ Пор. Пій XII, Радіопослання, 23 березня 1952: АСС 44 (1952), стор. 270-273.

²⁰² Пор. Діян. 4, 29.

²⁰³ Пор. Іван XXIII, Окр. посл. «Мир на землі», 11 квітня 1963, стор. 299-300.

відносно Христа, оживляючого Слова, що його треба звіщати, і права людської особи, і міру благодаті Божої, даної через Христа людині, яку закликають до спонтанного прийняття і визнання віри.

(Закінчення)

15. Відомо, що люди сучасного віку бажають мати можливість вільно визнавати релігію і приватно, і публічно; більше того, що релігійна свобода визнана вже в багатьох конституціях як цивільне право та урочисто визнана міжнародними документами²⁰⁴.

Але не бракує таких урядів, у яких публічна влада намагається відвести громадян від визнання релігії та зробити дуже важким і хитким життя релігійних спільнот, хоча в їхніх конституціях визнається свободу релігійного культу.

Радо вітаючи щасливі знаки часу та сповіщаючи зі смутком осудливі факти, Священний Собор закликає католиків, а всіх людей прохає щонайважливіше розважити, як дуже потрібна, передусім у сучасних обставинах людського роду, релігійна свобода.

Бо очевидним є, що коли всі народи щораз більше об'єднуються, – люди різної культури і релігії пов'язуються між собою тіснішими зв'язками, – то збільшується свідомість власної відповідальності кожного. Тому для встановлення мирних взаємовідносин і згоди людського роду треба, щоб в усьому світі релігійна свобода була забезпечена успішним правовим захистом, та щоб було збережено найвищі права і обов'язки людей для вільного релігійного життя в суспільстві.

Нехай подасть Бог і Отець усіх, щоб людський рід, зберігаючи пильно вимоги релігійної свободи в суспільстві, благодаттю Христа і силою Святого Духа, дійшов до отой високої і вічної «свободи слави дітей Божих» (Рим. 8, 21).

Додаток 2

ДЕКЛАРАЦІЯ

ПРО ВІДНОСИНИ ЦЕРКВИ З НЕ-ХРИСТИЯНСЬКИМИ РЕЛІГІЯМИ

(Вступ)

1. В наші часи, в які людський рід щораз тісніше об'єднується, та й збільшується співзалежність між різними народами, Церква уважливіше приглядається своїм відносинам до не-християнських релігій. З свого обов'язку плекати єдність і любов між людьми, ба навіть між народами, розглядає тут передовсім те, що людям є спільне та веде до взаємного спілкування.

Всі народи творять одну спільноту, мають одне походження, бо Бог поселив різні племена людей жити по всій земній поверхні²⁰⁵ та й усі вони мають одну остаточну мету – Бога, якого провидіння й свідчення благодаті та спасительні постанови відносяться до всіх²⁰⁶, доки не зійдуться вибрані разом у Святому Граді, який опромінюватиме слава Божа, де народи ходитимуть у його світлі²⁰⁷.

Люди розмаїтних вірувань чекають відповіді на малозрозумілі загадки людського життя, які, як і колись, так і сьогодні глибоко непокоять людські серця; що таке людина, який сенс і яка ціль нашого життя, що добре, а що грішне, звідкіля і чому терпіння, який шлях веде до справжнього щастя, що таке смерть, суд і відплата по смерті, що, нарешті, оте найглибше і невисловлене таїнство, яке огортає наше існування, з якого ми вийшли і до якого йдемо?

(Про розмаїтні не-християнські релігії)

2. Вже з давнини і до сьогодні серед різних народів існує певне відчуття цієї таємної сили, що діє в явищах природи та в подіях людського життя, більше того, а іноді й визнавання Найвищого Божества, а то й Отця. Це пізнання і відчуття просякає глибоким релігійним почуттям їхнє життя. А релігії, пов'язані з прогресом культури, відповідають на ті ж питання більш витонченими поняттями та більш виробленою мовою. І так, в Гіндуїзмі люди дошукуються Божих таїнств та виявляють їх невичерпним багатством мітів та бистроумними філософськими шуканнями й шукають звільнення з обмежень нашого існування в різних формах аскези, чи в глибокій роздумі, чи то в любовнім і довірливим звертанні до Бога. В Буддизмі, відповідно до різних його форм, визнається основна неvistачальність цього змінного світу і навчає людей такого шляху, яким вони, побожно і з довірою могли б набути стан досконалого звільнення, власними зусиллями чи за допомогою з висот, дійти до найвищого просвітлення. Так само й інші релігії по всьому світі намагаються різними способами зарадити неспокою серця людей, вказуючи різні шляхи, тобто вчення та заповіді життя й священні обряди.

Католицька Церква не відкидає нічого з того, що в тих релігіях є правдиве і святе. Із щирою пошаною дивиться на ці способи життя і дії, на ці заповіді й науки, в багатьох речах відмінні від того, що вона визнає і проповідує, проте нерідко вони виявляють промінь тієї Правди, що просвітлює людей. Вона проповідує і зо-

²⁰⁴ Пор. Іван XXIII, Окр. посл. «Мир на землі», 11 квітня 1963, ААС 55 (1963), стор. 295-296.

²⁰⁵ Пор. Діян. 17, 26.

²⁰⁶ Пор. Мудр. 8, 1; Діян. 14, 17; Рим. 2, 6-7; 1 Тим. 2, 4.

²⁰⁷ Пор. Одкр. 21, 23, сл.

бов'язана безнастанно проповідувати Христа, що є «путь, істина і життя» (Ів. 14, 6), в якому люди знаходять повноту релігійного життя, в якому Бог усе примирив з собою²⁰⁸.

Тому закликає синів своїх, щоб розсудливо і з любов'ю через розмови та співпрацю з визнавцями інших релігій, засвідчуючи християнську віру і життя, визнавали, зберігали й підтримували ці моральні й духовні блага та ті соціально-культурні цінності, що в них містяться.

(Про ісламську релігію)

3. Церква цінує також мусульман, що почитають Бога, живого і існуючого, милостивого й всемогутнього, Творця неба і землі²⁰⁹, який промовляє до людей, якого навіть таємним постановам стараються з цілої душі коритися, як корився Авраам, на якого мусульманська віра радо покликається. Ісуса вони почитають, хоч і не визнають Богом, а пророком, вшановують і його матір діву-Марію, а деколи її також побожно благають. Крім того вичікують дня суду, коли Бог нагороджуватиме всіх людей, які воскреснуть. Тому і цінують життя моральне, а Бога пошановують передовсім молитвою, милостиною і постами.

І хоча протягом століть між християнами і мусульманами постало багато непорозумінь і ворожеч, Священний Собор закликає всіх, щоб – забувши минуле – заправлялися щиро до взаємного порозуміння, спільно берегли й плекали для всіх людей соціальну справедливість, моральні блага та мир і свободу.

(Про юдейську релігію)

4. Цей священний Собор, розважаючи таїнство Церкви, нагадує зв'язок, що ним народ Нового Завіту пов'язаний духовно з родом Авраама.

Бо Церква Христова визнає, що початки її віри та її вибору знаходяться вже в Патріархів, у Мойсея і пророків, відповідно до спасительного Божого таїнства. Визнає вона, що всі християни є дітьми Авраама по вірі²¹⁰, та охоплені вже в покликанні цього Патріярха, а спасіння Церкви як таїнство відбито у виході вибраного народу з країни неволі. Тому не може Церква забути, що вона через той народ, з яким Бог у своєму невимовному милосерді схотів укласти Старий Заповіт, перейняла об'явлення Старого Завіту та живиться з кореня доброї оливки, на яку були защеПЛені оливкові галузки народів²¹¹. Бо Церква вірить, що Христос, наш Мир, своїм хрестом об'єднав і юдеїв, і поган (язичників) та зробив у Собі самому із двох одне²¹².

Завжди також має Церква перед очима слова апостола Павла про його споріднених, «яким належить усиновлення і слава, і завіти, і законодавство, і богослужба, і обітниця; їхні отці, а з них і Христос тілом» (Рим. 9, 4-5), син Марії Діви, пам'ятає також, що з народу єврейського вийшли апостоли, основа Церкви і стовпи та перші оті численні учні, що благовістили світові євангелію Христа.

За свідченням Святого Письма, Єрусалим не зрозумів часу своїх відвідин²¹³ та й юдеї в великій частині не приймали Євангелії, а, що більше, немало їх спротивилось його поширенню²¹⁴. Та без огляду на це, за апостолом, юдеї залишилися Богові, якого покликання й благодаті не через покути, і далі улюблені заради батьків²¹⁵. Спільно з пророками, за цим же апостолом, Церква чекає Богові одному відомого дня, коли всі народи одним голосом прикликать Господа і «служитимуть йому однодушно» (Соф. 3, 9)²¹⁶.

Тому, отже, що християни і юдеї мають таку велику спільну духовну спадщину, цей Священний Собор бажає шукати й доручає взаємне й обопільне пізнання та поцінення, що його досягається передовсім студіями біблійними та богословськими і братерськими розмовами.

Хоча юдейські старшини із своїми прихильниками вимагали смерті Христа²¹⁷, то однак те все, що сталося в Його страстях, не можна приписати нерозбірливо всім євреям, що тоді жили, ані юдеям сьогоднішнім. А хоча Церква є новим народом Божим, то однак юдеїв не можна уважати за відкинутих Богом чи проклятих, немов би це й виходило з Священних писань. Тому нехай всі намагаються, щоб в катехизі та в проповіданні Слова Божого не подавати чогось такого, що не узгоджується з євангельською правдою та з духом Христа.

Крім того, Церква, яка осуджує всі переслідування супроти всіх людей, пам'ятаючи спільну з юдеями спадщину та керуючись не політичними поглядами, а релігійною євангельською любов'ю, осуджує ненависть, переслідування та прояви антисемітизму, що відбулися коли-небудь і від кого-небудь проти юдеїв.

А втім, як завжди, визнавала і визнає Церква: Христос через гріхи усіх людей і вільно через свою безмежну любов, прийняв страсті і смерть, щоб усі досягнули спасіння. До Церкви – благовісниця, отже, належить звіщати хрест Христовий, як знамено загальної любові Бога і джерело всієї благодаті.

(Про загальне братерство без дискримінації)

²⁰⁸ Пор. 2Кор. 5,18-19.

²⁰⁹ Пор. Св. Григорій VII, Лист 21-й до Назіра, короля Мавританії, Патр. Латинська, том 148, кол. 450 сл.

²¹⁰ Пор. Гал. 3,7.

²¹¹ Пор. Рим. 11 17-24.

²¹² Пор. Єф. 2, 14-16.

²¹³ Пор. Лук. 19, 44.

²¹⁴ Пор. Рим. 11, 28.

²¹⁵ Пор. Рим. 11, 28-29; пор. Конст. догматичну «Світило народів»; МС 57 (1965), стор. 20.

²¹⁶ Пор. Іс. 66, 23; Пс. 65, 4; Рим. 11, 11-32.

²¹⁷ Пор. Ів. 19, 6.

5. І не можемо призивати Бога, Отця всіх, якщо відносно деяких людей, створених на Божу подобу, відмовляємось поводитися побратньому. Відношення людини до Бога-Отця, і відношення людини до людей-братів так пов'язане, що Писання каже: «Хто не любить, той не спізнав Бога» (1 Ів. 4, 8.).

Отже, падає основа всякої теорії чи практики, яка вводить різниці щодо людської гідності та звідси похідних прав між людиною і людиною, між народом і народом.

Тому Церква відкидає всяку дискримінацію людей або переслідування, заподіювані через походження чи колір, стан чи релігію, як чужі Христовому духові. Тому, Священний Собор, ідучи слідами святих апостолів Петра і Павла, закликає християн, – «триматися між поганами доброї поведінки» (1 Петр. 2, 12) – коли можливо, оскільки це від вас залежить, будьте з усіма людьми в мирі²¹⁸, і «таким чином станете синами Отця вашого, що на небі»²¹⁹.

²¹⁸ Пор. Рим. 12, 18.

²¹⁹ Пор. Мат. 5, 45.